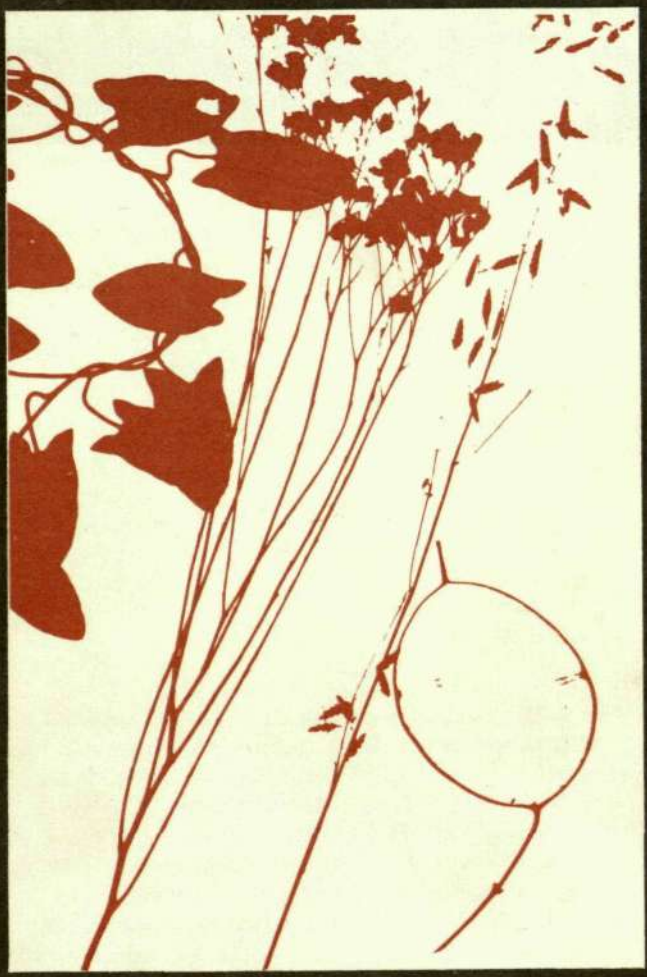

metmenys

kūryba ir analizė **49** 1985

metmenys

Jurgis Blekaitis, Nyka-Niliūnas: apie savo pasaulį poezijoje 3 * *William Shakespeare,* Iš „Audros" *(vertė Tomas Venclova)* 38 * *Rimvydas Šilbajoris,* Avangardo problematika Lietuvos poezijoj 46 * *Jonas Mekas,* Iš dienoraščių 1970-1980 67 * *Leonas Lėtas,* Iš laiškų Adai Marijai; Du vario spalvos žiedai 98, Ginseng up 99, Hector Berlioz: grande messe des morts 102 * *Algirdas J. Greimas,* Štai ką rugelis kalbėjo. . . 106 * *Algirdas Landsbergis,* Onos veidas 123 * *Hiršas Ošerovičius,* Sodomas 143 * *Vincas Trumpa,* Spaudos draudimas Rusijos akimis 156 *

Alfonso Lingio perviršio filosofija, *Algis Mickūnas* 175 * Freiburgo meno mokyklos įnašas į lietuvių dailę, *Viktorija Matranga* 181 *

P 27-7324

LTSR Valst. Respublikinė

Dailės darbai: R. Augutis 45, 66; Žibuntas Mikšys 37; Giedrė Žumbakienė 86-95.

NYKA-NILIŪNAS: APIE SAVO PASAULĮ POEZIJOJE

JURGIS BLEKAITIS

Aš vis dar tebeieškau rakto
Lašo ir akmens
Kalbai.
.....
Aš vis tebesimokau
Savo paties istorijos iš niekad
Neparašytos knygos,
Kurios lapus
Kažinkas ciniškai plėšo
Iš pabaigos.

Turiu skubėti,
Nors visko ir nesužinosiu.
(„Mokinys", *Aidai*, 1979, Nr. 1)

Ieškantiems rakto į Nykos-Niliūno komplikuotą, uždarą poeziją nemaža dalimi pasitarnaus šiame straipsnyje sutelkti poeto pasisakymai. Pirmasis pluoštas yra reminiscencijos nuo jauniausiųjų dienų iki subrendimo. Tai vidinio formavimosi biografija, kuri labiau nušvies ankstyvąją Nykos poeziją, tilpusią į jo pirmuosius du rinkinius, *Praradimo simfonijas* (1946) ir *Orfėjaus medį* (1952). Čia poetas kalba apie namus, gimtinį peizažą, apie jo vaikystę supusią tikrovę, o drauge ir apie jam nemažiau realų svajonių, fantazijos pasaulį, kurį turtino knygų atskleisti poezijos ir meno lobiai.

Antrasis pasisakymų pluoštas kalba jau apie pačią poeziją ir jos misiją, apie nesibaigiantį sprendimo k l a u s i m o formulavimą ir lygiai nesibaigiančias pastangas, tikrojo, sakančio žodžio beieškant. Poetas-filosofas taipgi atskleidžia kai kurias savo idėjas, kurios glūdi jo poezijos pačiuose pamatuose: būties prasmė, amžinybė, laikas. Šios mintys žymiai labiau išryškėjusios vėlyvesnėje poezijoje, kuri tilpo į rinkinius *Balandžio vigilija* (1957) ir *Vyno stebuklas* (1974) bei buvo paskelbta po to *Aiduose, Metmenyse* ir *Draugo* kultūriniame priede. Šiuos žodžius rašant, penktoji knyga dar neišėjusi.

Ar bereikia Nykos komentaro — „rakto" į tą seniai visų kritikų pripažintą, aukštai įvertintą, visaip aiškintą ir interpretuotą poeziją? Į tai galima būtų atsakyti: taip, Nyka tikrai ir pripažintas, ir išmintingai aiškintas, bet ar tikrai s u p r a s t a s — bent suprastas paties poeto sau nustatytais terminais? Suprastas — pagal jo pasaulio viziją, jo poezijos siekimą, jo estetinį kodą, kuriame, beje, formos tobulumui skiriama tik antraeilė reikšmė? Leistina abejoti. Pernelyg sudėtinga, daugiabriaunė yra ši didelė poezija, persisunkusi didžiule literatūrine, filosofine, kultūrine, istorine erudicija, su kuria ar skaitytojai, ar vertintojui sunku lygintis. Ji kalba dažnai apie paprastą gyvenimišką tikrovę, kurią pajėgtume priimti, atliepdami savo patirtimi. Bet poetas kalba taip pat apie dar svarbesnę ir jam dar konkretesnę vidinę ne vien patirtų išgyvenimų, jausmų, prisiminimų tikrovę, bet ir savo stiprios fantazijos sukurtą pasaulį, savo sapnus ir svajones, savo troškimus ir nusivylimus, savo nepaliaujamą aistringos minties ieškojimų kelią, savo liūdną prasmės būtyje neradimą, savo kartėlį ir skausmą — visa tai, kas sudaro jo kupiną prieštaravimų sąmonės dinamiką. Ir kalbėdamas apie tai, kas jam galbūt intymiausia, jis nori būti visiškai teisingas prieš save, o drauge — atsitverti nuo pašalinių — visų mūsų — svetimų akių. Todėl juo jis savo poezijoje atsiskleidžia (ir čia kartais gali pajusti visišką

n u o g ą atvirumą), juo jis ir apsitveria užuominų be rakto siena, aliuzijomis į mums nežinomus žmones ar įvykius, ar kriptiškais įvaizdžiais. Ne, suprasti Nyką nėra taip paprasta. O mažiausiai apie jo poezijos pulso plakimą sužinos, kas pasiėmęs matavimo įrankius ims tikrinti metro taisyklingumą, strofiką, rimavimą, tropus bei figūras; lygiai kaip kitas, su neklystamu patriotizmo termometru rankoje, kuris ims tikrinti, ar pakankamai dažnai poetas mini mūsų trispalvę ir Gedimino pilį. Tokiam liks nesuprantama poeto ištikimybė savo gimtajam, dabar jau negrįžtamai žuvusiam pasauliui, kurio fragmentus jis bando apsaugoti nuo išnykimo poetiniu žodžiu. Toji ištikimybė tokia besąlyginė, kad, nors pats poetas mato tą pasaulį buvus skurdų, nykų, kenčiantį, bet galbūt kaip tiktai dėl to jis veržias prie jo „savo gyslomis prisirišti" („Išduotas medis", *Orfėjaus medis*). Tai pasaulis, kurio centre buvusi motina — pati tos ištikimybės simbolis — tik sapne galėjusi savo vaikams padovanoti dailius žaislus. Užuojauta ir ištikimybė, kuri veda į dvasinį pasilikimą su šiuo savuoju pasauliu, drauge veda poetą į maištą prieš likimą ir jį lemiančias jėgas. Jis sukyla prieš amžinybės iliuziją ir ieško žmogui pilnatvės džiaugsmo, išsipildymo čia, be galo brangiame, nykstančiame žemės gyvenime.

Ištikimybė prasiplečia į visą gimtąją aplinką: tik joje budo ir augo poetas, tik ją išgyveno pilnai, pats būdamas jos dalis. Todėl nei didingiausi pasaulio vaizdai, nei gražiausios panoramos jam nieko nesako, jei organiškai su juo nesusiriša. Todėl ir, nors seniai gyvenama, dabartinė aplinka jam lieka permanentiškai svetima. Joje „kapų paminklai tyli svetima kalba".

Nerami, amžinai ieškanti, klausianti Nykos-Niliūno mintis savo prigimtimi yra individualistiška ir maištinga. Jis yra abejotojas, gilių klausimų kėlėjas, gatavų sprendimų atmetėjas. Vėlyvesnėje poezijoje Nyka-Niliūnas suvokia, jog ištikimybė gimtajam pasauliui drauge reikalauja jį „išduoti": palikti, kad būtų galima atrasti jį suabsoliutintą, nebesunaiki-

namą. Jis kalba „Pažinimo elegijoj" (*Balandžio vigilija*) apie saugų ir patenkintą nepažinimą, nes Žemė „Nežinančius mylėjusi labiau. Nepažinimą / Dainavo amžinas gamtos dvelkimas: / Nepažinti — būti. . . Bet mes / Nusigręžėme nuo Tavęs, išgirdę / Pirmąsias durų paraboles. . . ir pasirinkom / Pažinimo darganą ir liūtį. / Tu mums/ esi ir būsi neištikimybės / Testamentas palikuonims. Neištikimybė Tau / Yra realizavimosi šauksmas."

Ištikimi Žemei, sako elegijoje Nyka, lieka „tik neišgirdę / Likimo žodžių. . . / Nepatyrę nei tiesos, nei maišto skonio/. . . Balsai, kurie neklausia ir neieško / Sunkaus atsakymo. . ."

Man rodos, ne dėl pasirinkimo, bet pačioje dvasinėje Nykos sąrangoje glūdi maištingo tiesos ieškojimo bruožas. Jo mąstysenoje vyrauja dialektinė įtampa tarp kiekvieno teigimo ir jo priešingybės. Taip suartėja ištikimybė savo žemei ir jos „išdavimas": palikimas, leidžiąs ją tikrai atrasti. Bekompromisiniu tiesos, kad ir daugeliui skaudžios, žodžiu pasižymėjo ir Nykos-Niliūno, kaip *Literatūros lankų* vieno iš organizatorių, kritiko kova su literatūriniu nuosmukiu. Jo eilėraštyje „Recenzija" negailestingu aštrumu pasmerkiamas ne kurio vieno veikalo, bet visos tos diletantiškos, patriotizmu spekuliuojančios rašliavos popieriaus kalnas. Eilėraštį galima laikyti tvirta deklaracija:

F o r m a — kaukėti, sužaloti ir paliegę
Žodžiai beraščio ilgesio ir skausmo
Tarnyboje — vienintelė laisva būtis,
Užnuodyta melu ir pavėluota meile.

T e m a — seniai išdžiūvęs kraujas,
Seniai palaidota asla ir brolių kūnai,
Seniai išduotas skausmas ir seniai
Pardavinėjamas Hong-Konge
Gamintas Nemunas ir Margirio herojų kaulais
Spindinti gimtoji žemė. L a i k a s —
Kažkelintieji sąžinės graužimo metai.

I d ė j a — nuolatinis rankų
Plovimasis kitų skausmu, kitų kančia,
Kitų krauju, kur miršta ir pralaimi
Visuomet tik kitas. Bet, deja,
Nėra čia nei kovos, nei kraujo — viskas
Tik melas ir vanduo. Tėvynė —
Bejėgėmis svajonėmis užnuodyti trofėjai
Tuštybės sienoj. Veidmainystė
Neturi formos, neturi amžinybės melas.
Dulkės vistiek nubaus, nes ir herojai,
Be saiko valkiojami,
Susinešioja kaip daiktai.

(1973; *Aidai*, 1979, Nr. 1)

Naujesniojoj Nykos-Niliūno poezijoje jaučiamas tarsi vidinis dialogas su savim pačiu. Kitais atvejais yra pašnekovas, „Tu". Tai gali būti motina, Kristus, artimas poetui žmogus ar mirę draugai. Dažnai, man rodos, „Tu" nėra realus asmuo, o fantazijos sukurtas jo esminės, gilios vienumos šešėlis. Pokalbis su tokiu Tu suteikia dialogui pridengtos, subtilios dinamikos, kaip ir jo mėgstami kontradikcijų pabrėžimai — arba išrišimai, nes kontradikcijos tėra tariamos: „Draugystės matas — baisi artumo praraja" („Requiem H", *Vyno stebuklas*).

Jeigu jaunesnioji Nykos poezija yra atviriau emocionali, laisvai išsiliejanti kartais kelių aukštų eilutėmis, tai naujesnioji — kondensuota, kartais labai lakoniška, o emocija anaiptol nenuslopinta, bet intelekto sukontroliuota. Apie tą skirtumą Nyka pasisakė maždaug tokiais žodžiais: — Kai esi jaunas, emocinė žaliava veržiasi, ir tu nori ją, tave varančią, visą išreikšti. Tu esi angažuotas. O su emocija, troškimu pasakyti tiesą, susijęs verbalizmas. Kalbi pasauliui — bent savo pasauliui. Vėliau tas pats turinys transformuojas į kitas, tikresnes, tikslesnes formas. O į intelektualizmą jis linkęs, sako Nyka, dėl savo kondicijos: nutolimo nuo savo gamtos.

Pasikeičia ir poeto santykis su skaitytoju. Jaunoji poezija deklaravo savo tiesas plačiai ir garsiai, lyg ieškodama bendraminčių. Vėlesnioji poezija yra tarsi giliai vienumon pasitraukusio poeto-filosofo laiškai sau, kuriuos bandydami suprasti, iššifruoti, kartais pasijuntame nesmagiai — lyg braunamės į užsklęstą intymų pasaulį.

Pagaliau, kitoks ir poveikis. Jaunesnėj poezijoj buvo daug romantiškai kalbama apie begalinį liūdesį, skausmą, nykumą, kančią, bet skaitytojas veikiau jautė manierą, negu sielvartą. Dabar paskaitome kad ir tokią „Lopšinę" (*Vyno stebuklas)* ir mus nupurto nevilties, kartėlio šaltis: „Miegok ir neklausyk! Lopšinėse / Medėjos smaugia savo kūdikius, / Mėnulis šviečia pavogta šviesa. / Tavo tėvas — Agamemnonas — / Bailys ir išdavikas. Snieguolės miego / Nesudrumstė joks princas: ją suėdė / Darbšti kandis, ir ilsis po dienos darbų / Stiklo karste. Tai ją, ne karalaitę, / Mes saugome su mirusiais nykštukais."

Baigiant šias įvadines pastabas, pastebėtina, kad Nykos-Niliūno poezija visa savo vidine laikysena, tonu, stilium prieštarauja tam, ko lauktume iš rytų aukštaičių kaimo kilmės poeto. Nėra joje menkiausios provincialumo žymės, nėra tradicinių įsitikinimų, primityvaus tikėjimo liekanų, nėra pagaliau nieko specifiškai liaudiškai lietuviško. O yra: didžiulė universali kultūra, sugėrusi šimtmečius civilizacijos ugdytų literatūros, meno, filosofijos bruožų; yra pojūčių jautrumas, emocijų subtilumas, rafinuoti, neklystančio skonio ir raiškumo įvaizdžiai, nerimstanti, lengvus atsakymus atmetanti mintis. Nerandant geresnio žodžio — tai a r i s t o k r a t i š k a poezija, ir tokį jos dvasinį pobūdį liudija individualistiškai išdidi, nuo „profanum vulgus" atsiribojusi poeto Nykos-Niliūno laikysena.

Šiuo įvadu norėjau pabrėžti kai kuriuos Nykos poezijos bruožus, kurie esminėje straipsnio dalyje — paties poeto pasisakymuose — arba visai nekeliami, arba tik užsiminti. Mudviejų pašnekesiuose 1984 metų balandžio ir gegužės

mėnesį Nyka-Niliūnas pradžioje papasakojo apie savo vaikystę ir poetinio brendimo metus, o vėliau kalbėjo apie savo poezijos sampratą ir misiją. Nors jo žodžiai nebuvo užfiksuoti nei stenografiškai, nei į magnetofono juostelę (jos Nyka nenorėjo), bet buvo kiek įmanoma tiksliau perduotos ir vėliau Nykos patikrintos, kai kuriais atvejais kiek praplėstos bei patikslintos. Nesant paties poeto formuluotų platesnių pasisakymų, čia perduodamos pastabos bei mintys turės pusiau-dokumentinės reikšmės.

Pašnekesiai vyko laisvai, be nuoseklaus plano, be paruošto, užrašyto formulavimo, čia užbėgant įvykių sekai už akių, čia grįžtant, čia man prašant paaiškinti ar praplėsti. Vėliau teko visą medžiagą sugrupuoti ir kiek suglaudinti. Taip pat teko parinkti gana gausius poezijos pavyzdžius, pailiustruojančius teigimus. Šiuo atžvilgiu Nyka nenorėjo nieko patarti ir tuo būdu neatskleidė, ką jis pats laikytų labiau sakančiais savo poezijos pavyzdžiais. Toji pasirinkta parinkimo „laisvė" pasirodė esanti nemaža našta: buvo labai sunku atsisakyti daugelio puikių jo poezijos pavyzdžių.

O juk visa Nykos-Niliūno poezija, ir ypač — brandžioji, vėlyvesnioji — turėtų teisėtai užimti savo vietą pasaulinės mūsų dienų poezijos lobyne, įvesta į jį kuria nors didžiąja kalba. Atsakingas, talentingas, jautrus poete vertėjau, kur tu?

VAIKYSTĖ IR BRENDIMO METAI

Mano motina dainavo dainą.
Jos akyse plaukė laivas.
Aš pasirėmiau aukštai ant stiebo,
Ir daina įsišaknijo širdyje.

(„Motinos daina", *Orfėjaus medis*)

Pats pirmasis sąmoningas pasaulio pajautimas, sako Nyka, buvęs bloškiantis kaip sprogimas: „viskas griūva, viskas lekia į mane".

Argi nebus teisėta čia pat įsiskverbti su pastebėjimu: ta kone lopšy išgyventa tragiška dinamika, berods, bus tvirtai

atsispaudusi Nykos-Niliūno poezijoje: jo vaizduojamas gimtasis pasaulis retai tėra idiliškas. Dažniau jis kupinas nerimo, nuolat kažkur besiveržiąs, kintantis, skaudus, bet ir drauge didingas kosmine jėga: „Pavasario audroje blaškėsi galingas beržas, / Tartum norėdamas į mėlynas erdves išskrist; / O aš stovėjau lyg mažytis taškas prieš bedugnę erdvę / Ir pirmą kartą nenorėjau grįžt, / Nes niekas žemėje nebuvo dar manęs pavergęs". („Grįžimas", *Praradimo simfonijos*).

Nyka pasakoja, kad jo vaizduojamo namų pasaulio visos buitinės detalės autentiškos. Kiek vėliau jis pridūrė, jog jo vaikystėje ne mažiau autentiški, jei ne daugiau, buvo jam ir vaizduotės padarai. Štai kelios ištraukos iš „Eldorado" *Praradimo simfonijos:*

Yra ten namas mėlynom langinėm, vienišas;
Name gyvena palikti vaikystėje žaislai;
Giliai vidudienio tyloje miega mano dienos,
.....
Ten užkeikti ir mano begalinių kaip sapnai svajonių lobiai;
Basi draugai, mergaitė, kas pavasarį atbėgdavus kieman;
Ten šimtametis vėjas, rudenio lapus pagrobęs,
Kaip ištikimas šuo pareinant laukia
Ir saugo juos, kad atiduotų man.

Tenai mane namų vaiduoklis senas sau ant kelių pasodinęs,
Kai tamsiaveidė sutema pareina iš toli,
Lyg sūnų rankom didelėm vėl apkabina
Ir prašo sunkiai vienumai jo nepalikt.

Nyka pasakoja, kad namai, kuriuose prabėgo jo vaikystė, stovi ant kalno, visų vėjų purtomi, ošiančių medžių supami. O apačioj, pakalnėje teka upelis, kurio niekas nevadinęs jo tikruoju vardu, nors tokį vardą jis turėjęs, o visi vadinę tik Upe. Pavasarį sniegams tirpstant, ji tikrai virsdavusi upe. Ištvinusi užliedavo slėnį ir dažnai nusinešdavo lieptą, kuris taipgi figūruoja Nykos poezijoje. Potvyniui atslūgus, užlie-

tose pakrantės duobėse likdavo didelių lydekų. Parodžius vyresniems broliams, jie tas lydekas pasigaudavo.

Buvo ten ir parkas su jo medžių alėja, ir prieglauda su būriu našlaičių, basi draugai (su užuojauta jų skurdui Nykos vaizduojami), klegančios kuosos. Buvo ir žaidimų draugė — mergaitė. Nykos jaunoji poezija ją nuolat mini, jos ilgisi. Gal tai ji minima, mirusi, dar ir vėlyvajame eilėrašty „Rytas išdavė tave" (*Draugas*, 1980 liepos 19):

Rytas išdavė tave, įrašęs
Paskutinę M raudonu
Atsiminimų rašalu į skausmo knygą,
Paliktą prieš daugel metų
Ant mūsų lango. Pievose ir girioj skamba
Laukinis Persefonos balsas.

Laikas įsitempė iki trūkimo. Laiškas.
Bet kam? Ir aš staiga regiu:
Mūsų nesuskaitomais langais namų kieme
(Kur mus atvesdavo dryžuota
Prijuoste besišluostanti akis sena tarnaitė)
Vidurnaktį (po šermenų) sugrįžus stovi
Tavo akis nuleidusi vėlė
Skudurine lėle ant rankų,
Atėjus paskutinį kartą
Pažvelgti į nebeatsakomą ir tuščią
Kambarį, kur skamba
Laukinis Persefonos balsas.

Kaip Nyka pasakoja, namuose gyveno sena tarnaitė Uršulė, tėvas, broliai, sesuo, o viso šio namų pasaulio centre buvo motina, kuri, kaip Nyka pats pabrėžė, buvo jo poezijai, ne vien gyvenimui, labai svarbi. Tai jai poetas yra skyręs ne vieną eilėraštį, o mes pastebėkime, jog jie buvo tarp jautriausiųjų, švelniausiųjų visoje jo poezijoje. Tarp jaunųjų eilėraščių išsiskiria „Motina" (*Praradimo simfonijos*), kurioje paprastai, pasikartojančiais žodžiais, o vistik kristaliniu, klasišku vaiskumu atsispindi motinos šviesa, matyt, lydėjusi poetą visą gyvenimą:

Gesdama paslaptingoj šviesoj Eldorado,
Begalinių laukų apkabintam name,
Tu klausai, kaip vaikai, Tavo šviesą praradę,
Lyg apakę, klajoja naktim neramia.

Ir tada suliepsnoji nors vienai sekundei,
Paskutinėm ugnim jiems kelius šviesdama,
Ir užgesti tenai, lyg šešėlis, be skundo,
Kaip žvaigždė, begalinėn naktin krisdama.

Kai kitame eilėraštyje, „Motinos daina", Nyka-Niliūnas kalba apie motinos svajonę, jos dainą, įsišaknijusią jo širdyje, jis tuo būdu jai priskiria savo poezijos užuomazgą. O žymiai vėliau, gilaus pesimizmo persunktoje „Raudoje" (1956 m., *Balandžio vigilija*) jis skundžiasi:

Motina, mano kartaus likimo ir skausmo šešėli,
Džiaugsmo neradus, kodėl savojo kūno šviesa
Uždengei medį kurčios buvimo būty beprasmybės,
Mano gimimo dienoj augusį jau po langais?

Gyvenime motina buvusi tyli, užsidariusi. O tėvas, priešingai, buvo atlapos širdies, stiprių emocijų žmogus. Tėvo dėka namuose vyravusi knyginė atmosfera. Jos poveikį būsimasis poetas patyręs labai anksti, gal dar eidamas ketvirtuosius metus. Tėvas mėgdavęs skaityti balsu, motinai ir kitiems namiškiams klausantis. Skaitydavo, pavyzdžiui, kad ir Basanavičiaus pasakas. Kai kuris vaikas priaugdavo, jis perimdavo iš tėvo skaitymą balsu. Taip priėjusi ir Nykos eilė.

O skaitoma buvo viskas, kas tik lietuvių kalba pasiekdavo namus. Nyka atmena prieškarinę *Vaivorykštę*, Krėvės, Vienuolio, Vaižganto raštus. Maironio „Užmigo žemė" pirmiausia jam buvo žinoma kaip daina. Namuose buvo 1920 metų *Pavasario balsų* laida su fotografijomis ir — kaip jas Jakštas-Dambrauskas pavadino — su Maironio „Beatričėmis". Iš rusiškos prieškarinės skaitinių knygos Nyka pats pramokęs skaitė ir ta kalba, ir jis dar šiandien prisimena

vieną pirmųjų stiprių įspūdžių, kurį jam paliko romantiška, egzotika dvelkianti Lermontovo „Palestinos šakelė". Nyka mano, kad vaikystėj visai neblogai mokėjęs rusiškai. Aplamai jam labiausiai patiko poezija. O iš lietuvių beletristikos pirmoji stiprų įspūdį palikusi knyga buvo Jurgio Savickio *Šventadienio sonetai.* Priešingai kitiems berniukams, nebuvo skaitęs nė vieno kriminalinio romano.

Kiek paūgėjęs, pamėgo skaityti recenzijas — visas, kokias tik rasdavo. Matyt, jau budo ir antrinis jo polinkis bei talentas: teoretiko, kritiko. Nyka pasakoja, kad visą jo simpatiją laimėjo Balys Sruoga, kai jis buvo smarkiai puolamas Jakšto-Dambrausko dvitomyje.

Pirmas susidūrimas su mirtimi buvo jam šiurpus, ir Nyka sako, jog jis žino — to niekuomet nebus galima užmiršti. Įspūdis per giliai įaugęs. Tai buvo vandens į krantą atneštas nuogas skenduolis. Jis ne kartą šmėkšteli Nykos poezijoje. Kartais tai gali būti ir dingusi vaikystėje mergaitė:

Smėly, ant dygstančios žolės,
Gulėjo mėlynais plaukais skenduolė.
Aš ją nešiojuosi dar ir dabar
Su mirusiais ir niekad nematytais miestais —
Verona, Taormina, Saragosa, Roma.

.....
Ir juodas laiko sniegas krinta
Ant jos išdužusių akių.

(„Prarastas rojus", 1963, *Vyno stebuklas*)

O dar anksčiau jį patį buvo ištikusi nelaimė, galėjusi suluošinti visam amžiui: būdamas šešerių kažkaip įkišo kojų į riedantį vežimo ratą. Tėvas nuvežė Utenon pas gydytoją, ir jis, pamatęs, kad koja keleriopai sulaužyta, pasakė, jog teks amputuoti. Tėvas nesutiko, norėjo pasitarti su namiškiais, bet atvežė vaiką atgal su bendru nutarimu: jei reikia — nupjauti. Tačiau dabar gydytojas pakeitė nuomonę: „Berniuko koja pasilieka". Ir ji visiškai sugijo, liko tik randai.

Labai svarbus Nykos poezijos supratimui dalykas yra jo nuo mažens didžiulė vaizduotė. Jis sako, kad jaunatvėje gyvenimas buvo skilęs į dvi dalis: pačią realybę ir, anot jo, lyg antstatą, — knygų, paveikslų sužadintą jo fantazijos kuriamą pasaulį. Ir, jo žodžiais, šis sukurtasis grėsė tikroviškąjį visiškai užgožti.

Tas abiejų sferų susimaišymas matomas visoje jo kūryboje, ir su laiku darydamasis vis subtilesnis ir organiškesnis, šiandien gali būti laikomas jo poezijos metodu. Jaunojoj poezijoj autobiografiškai skamba, kai jis pasakoja vaikystėj visai dienai išklydęs iš namų, ir sunerimę namiškiai ėję jo ieškoti:

> Ir rado tarp senų namų panirusį į naktį gūdžią. . .
> Pusiau apsvaigusį ir nepažįstantį jų, tartum svetimų.
> Parėjęs į namus, netardamas nei žodžio, dar ilgai klausiau dainų chimerų tolimų.

(„Penktoji elegija", *Praradimo simfonijos*)

Panašiai ir kitur:

> . . .vienuma man tapdavo didžiuliais rūmais: Vienuma.
> Jų salėse keistai skambėdavo daina, romantiška daina apie
> /rūsčiam
> gamtovaizdy, svetimoj šalyj, apleistą žydinčios
> /mergaitės kapą,
>
> Ir Coleridge'o Senasis Jūrininkas, atidaręs girgždančias
> /sunkaus
> in folio duris, vėl skrisdavo išmirusių audrų būry
> /į tolimas šalis.

(Fragmentas iš „Vasaros simfonijos", *Praradimo simfonijos)*

Aplamai tačiau atrodo, kad jaunojoje Nykos-Niliūno poezijoje realybė ir fantazija dar nebuvo sulydyta į vieną naują tikrovę. Abi sferos klostėsi lygiagrečiai ir buvo nesunkiai atskiriamos. Vėlyvesnėj poezijoj tai integralus, nebeišskaidomas liedinys, ir jo išraiška yra žymiai komplikuotesnė:

Žiema yra Tavo paskutinis laiškas — liūdnas ir
/nebeatsakomas.
Data: pėdsakai kely, sušalę ir nebejskaitomi
Tarp kūno ir amžinybės.
.....
Sniegas, krintantis į juodą
Dirvožemį, yra Tavo žodžiai: „Mylimas sūnau!"
O jų skambėjimas — kaip pilkas (sningant) vakaro peizažas
Su prieglauda, nuogais alėjos medžiais
Ir Penelope, šluojančia takus.

(„Žiemos elegija", *Balandžio vigilija*)

Grįžkime prie Nykos pasakojimo apie savo vaikystę ir kokie kiti bruožai tada vystėsi ir brendo jo dvasinėje struktūroje. Gal tai bent iš dalies rišosi su jo susižavėjimu cirku: jo vaikystės visų didžiausias noras buvo tapti labai stipriu. Tada jis mokykloje ne vien save apgintų nuo didesnių paauglių, bet gintų visus skriaudžiamuosius ir silpnuosius, kuriems užuojauta dažnai skamba jo jaunoje kūryboje.

Štai iš „Fūgos apie pavasario vaikus" *(Praradimo simfonijos)*:

Tuomet iš miegančios tylos nubunda
Įdubusiom akim giliai
Vaikai — ir bėga į šią saulės šventę,
Drabužėlius menkus prie kūno spausdami delnais.
Vienam veide: „Aš bėgu, bet kodėl į begalinę kančią?"
Kitam: „Į saulę! Ji man motina. Ir aš einu tenai!"
Vienam jų liko mažas, nevikrus ir keistas brolis.
Jis nesuspėja su kitais. Žiūrėdamas pavasario dangaus akim,
/jis griūna, ir per veidą ritas ašara tyra.
Bet ne! Jis nesustos! Pavasaris jam išaugins sparnus —
/ir lėks į šalį tolimą,
Kur nieko, be plačių erdvių, nėra laisviem aram!

Šitokioje „laisvo aro" nuotaikoje poetas prisipažįsta ir savo vardu prie didingos vaikystės svajonės:

O aš buvau Kolumbas. Buvau karalius Spartos.
Ir imperatorius triumfo vežime.

(„Praradimo simfonija")

Jaunystėje Nykai imponavo visoks modernizmas, maištingumas. Labai didelį įspūdį paliko avangardiški *Keturi vėjai* ir net kiek vėliau pasirodęs *Trečias frontas*, kurio šiandien jis visiškai nevertina. Su Kazio Binkio poezija jis artimiau susipažino jau vėliau. Bet gimnazisto amžiuje, kada žavėjo modernistai, visa senoji poezija jam atrodė kažkokia „privaloma" ir tinkanti tik į vadovėlį. Pavyzdžiui, Mykolaitis-Putinas atrodė jam beviltiškai nuobodus, senoviškas. Tik jau 1937 metais, kada išėjo Putino rinkinys *Keliai ir kryžkelės*, pasikeitė jaunojo poeto požiūris į jį. Dabar jau jo kūryba imponavo.

Iš betarpiškai ankstesnės poetų kartos Nyka-Niliūnas aukščiausiai vertina senąją Aisčio, tada dar Jono Kossu-Aleksandravičiaus lyriką. Su jo poezija artimai susitiko, kai vyresnis brolis, Kaune gyvenęs su Aisčiu, parvežė namo *Eilėraščius* ir *Imago mirtis*. Iš tos kartos poetų Nyka taip pat aukštai vertina Antaną Miškinį ir ankstyvąjį, *Amžino žydo* ir *Krintančių žvaigždžių*, Bernardą Brazdžionį.

Beje, ankstyvoje jaunystėje, pasakoja Nyka-Niliūnas, vaizduotę žadino ne vien knygos, bet ir pakliuvę į rankas žymiųjų paveikslų atvaizdai. Taip atsirado jo jaunesnėje poezijoje „vaikystės draugas Veronese", sužavėjęs paveikslų knygoje, kurią kažkas buvo atvežęs iš Peterburgo.

Lemiamos reikšmės, giliai palietusi, net išgąsdinusi patirtis buvo Charles Baudelaire'o poezija. Kaip Niliūnas pasakoja, tai ji bus pakreipusi jo pagrindinį domėjimąsi kūryba į Vakarus ir tolyn nuo savosios, lietuviškosios poezijos. Nuo šiol jis iš viso jau taip giliai lietuvių poezija nebesidomėjęs. Tačiau rafinuoto vakariečio kūryba buvo jį taip užgožiančiai paveikusi, kad jis pasijuto savo eilėraščiuos gyvenąs ne savo jausmais, kalbąs svetimais žodžiais ir ritmais. Jam atrodė, kad nėra prasmės rašyti apie savo pasaulį, tokį skurdų ir menką.

To pesimizmo ir įtakos atsikratyti padėjo kiti autoriai: Mallarmé, Valéry, Lautréamont, net ir Francis Jamme,

beletristai André Gide ir ypač Marcel Proust. Savo milžiniškame veikale *Prarastojo laiko beieškant*, be galo lėtai rutuliuodamas vos bejudančią, beveik troškinančią atmosferą, Proustas įtikinamai parodęs s a v o tikrovės svarbą. Nesvarbu, koks mažas tau atrodytų tavo pasaulis, apie jį tu gali kalbėti, sako Nyka, savais jausmais, ritmais ir žodžiais. Tai buvo svarbi, blaivinanti įtaka.

Nors Nyka pats konkrečių žalingos įtakos pavyzdžių nenurodė, bet skaitytojas nesunkiai pajus svetimą, organiškai nepasisavintą retoriką dažname *Praradimo simfonijų* eilėrašty. Jam užklius tokios frazės, kaip antai: „Kaip gladiatoriai du susitiko akys mūsų, / Pritvinę nerimo ir nesuprantamų aistrų karčių" („Rungtynės"). Arba: „Jei aš pakelsiu ranką ir tave iš meilės nužudysiu, / Kaip tau, sunki mano dienų iliuzija, žadu / Ir, niekindamas žvilgsnį tavo tragiškų akių juodų, / Prieš mirštančią tave aš būsiu Nugalėtojas Didysis. . ." („Gladiatorius"). Laimei, Nyka pats bus pajutęs, kad tokios žudančios eilutės grėsė jo paties poezijos gyvybei. Didelis prigimtas talentas padėjo atmesti užgožiančią įtaką, ir net panašiuose į cituotus eilėraščiuose, nors apsupta pompastiškų sušukimų ir daugybės žodžių didžiąja raide, — kaip Likimo pasmerktas Alchimikas, Nesugrąžinamumo Demonas ir kiti, — prasimuša nenuslopinta savo, nykiška gaida. Kaip Nyka sako, jis suprato pavojų paskęsti epigonizme, ir tai buvo išgąsdinusi galimybė. Jis ėmė sąmoningai vaduotis.

Pirmu savo išsivadavimo momentu Nyka laiko *Orfėjaus medžio* rinkiny „Vasaros simfonijos fragmentus". Štai ištrauka iš antrojo fragmento, kuris, beje, savo nuotaika yra vienas saulėčiausių, laimingiausių visoje jo poezijoje:

> Iš miško grįžta balta skrybėle diena;
> Rasa pažliugusiu žaliu apsiaustu pridengtas jos šiltas kūnas.
> Vėsioj srovėj ant akmenio, iš džiaugsmo klykaudamas,
> / prausias kėkštas:

Ru 27-7324

LTSR Valst. Respublikinė Biblioteka

Nuo jo auksinių plunksnų krinta paskutiniai mirusios tamsos / lašai.
Iš tolo skamba paukščių pilna galva beržas plačiašakis
Ir milijonai spindulių atbėga, kaip auksinė gyvulių banda, /keliais.
Ten sėdžiu vienas ant akmens, kurs buvo panašus į varlę.
Ir šviesiaplaukis rytas skamba kaip Corot.
Mano pasauly vasara. Auksinis rytas.

Kaip Nyka-Niliūnas pats pastebėjo, čia jau j o pasaulis ir j o žodžiai. Tačiau kažkaip svetimo štampo prisimetimas visam laikui sumažinęs jo norą skaityti poeziją. Vėliau jam didelio įspūdžio daręs Oskaras Milašius ir taip pat Edgar Poe, kurį tada, dar angliškai nemokėdamas, jis skaitęs Mallarmé išverstą prancūzų kalbon proziškai, bet, anot Nykos, puikiai. Atrodo, kad Milašiaus susimąstymas, Edgar Poe fantastiška romantika, Nykai buvo savesni — kiekvienu atveju, jo poezijai žalingo poveikio nepadarę.

Tarp Nykos mėgstamų poetų buvo vokiečiai Eichendorf, Goethe, Hölderlin, nepaprastu gebėjimu rašyti imponavo Nietzsche, kaip filosofas, bet ypač kaip poetas. Rilke šiandien jį erzinąs manierizmu, jo kalba esanti salioninė, deklasuota. Be to, Rilkei kenkiąs per didelis intensyvumas, jis perdaug puoląs. Heine jam atrodąs negana rimtas. Aplamai, pasak Nykos, seniau buvusios didžios poezijos, kaip prancūzų, vokiečių, anglų, dabar atrodo išsikvėpusios. Šiuo metu esą pranašesni graikų, italų, ispanų kalbos poetai.

Dar reiktų vardinti moderniuosius anglų poetus, nors juos, — pavyzdžiui Eliotą, — Nyka sako per vėlai sutikęs, kad būtų padarę jam gilesnio įspūdžio: Labiau reiktų išvardinti visus žymiuosius senovės lotynų poetus. Ne veltui Nyka įdėjo didžiulį triūsą, išversdamas Vergilijaus *Georgikas*. Sąrašas gerokai pailgėtų: Nyka yra skaitęs labai daug.

Nyka-Niliūnas tačiau pabrėžia kitą itin rimtą savo interesų sritį, kuri tiesiogiai atsiliepia jo poezijoj. Tai

filosofija, kurion jis jau seniau buvo ir dabar yra giliai įžengęs. Jau Lietuvoje jis buvo išklausęs pilną universiteto kursą, bet dėl karo meto sąlygų tespėjo įsigyti romanistikos diplomą. Tačiau Vokietijos universitetuose Tübingene ir Freiburge filosofijai, kaip ir meno istorijai, jis skyrė pagrindinį dėmesį. Filosofinis mąstymo pagrindas yra integrali jo *poetinio* pasisakymo dalis. Idėja, mintis jo poezijoje persmelkia įvaizdžius, randa išraišką stebinančio taiklumo metaforose, bet nevirsta sausa formule, nenustelbia gyvo, ieškančio žmogaus emocijų, jo kvėpavimo, jo fantazijos lakumo. Kaip tiktai minties ir emocijos nuostabi vienuma, neturinti sau pavyzdžio visoje mūsų poezijoje, yra jo kūrybos jėga ir išskirtinis bruožas.

Nyka-Niliūnas konsekventiškais savo poezijai filosofais laiko pirmiausia senovės stojikus, kaip Markas Aurelijus, ankstesnius už Sokratą graikų filosofus, kaip Heraklitas, Parmenidas ir kiti, o vėliau — mistikus, kaip Meister Eckhart. Svarbus jam Spinoza, dar vėliau Kierkegaard ir poromantinė filosofija. Pokario metu jam darė įspūdžio Martin Heidegger; šalia jo filosofijos ir literatūrinių problemų nagrinėjimas, žodžio gvildenimas.

Iš kitų didžiųjų filosofų Nyka laiko Schopenhauerį gerai, net pavojingai perlengvai rašiusiu; Hegelį paradoksiškai vadina nuobodžiu, bet įdomiu; o Kantą — neįmanomu skaityti be specifinės terminologijos. Tačiau šie filosofai jo kūrybai įtakos nedarę.

Pagaliau, buvo natūralu paklaust prancūzų kultūros poetą-filosofą, ką jis galvoja apie Jean-Paul Sartre, kuris taip dominavo pokario egzistencialistų mintis, berods, ne vien Prancūzijoje. Nyka tačiau sako, kad Sartre jam neimponuoja, nors jis ir pripažįsta Sartre rašytojo lakumą. Pasak Nykos, Sartre, kuris studijavo Berlyne, tik perkėlęs į prancūziškąją aplinką Husserlio ir Heideggerio mintis.

Nušvietęs savo poetinio formavimosi kelią nuo jauniausių

dienų iki subrendimo, Alfonsas Nyka-Niliūnas keliais atvejais kalbėjo apie savo poezijos sampratą ir misiją.

NYKA-NILIŪNAS APIE POEZIJĄ

Aš eisiu vienas"
(„Septintoji elegija")

1. *Poezija ir jos paskirtis*

Nykos-Niliūno laikysena — išdidi, absoliučiai atsiribojanti nuo bet kokio utilitarizmo, tarnavimo praktiniams tikslams, kokie gyvenimiškai svarbūs — tautiniai, socialiniai, religiniai — jie bebūtų. Jis nepataikauja dienos madoms ir srovėms, nesiekia įtikti skaitytojui, neagituoja už nieką. Kaip pačioje tikrovėje jam svarbiausia yra b ū t i , o ne ką nors statyti, taip ir poezijoje svarbiausia, kad ji tikrai y r a išliekančiu buvimu. Jeigu toji poezija — be galo individuali, uždara, užšifruota — mažai kam suprantama, jo tatai nejaudina. Jis sako, pavyzdžiui, kad jei kalnuotoj dykumoj išsiskleidžia puiki gėlė, kurią bemato gal kokio vabalo nesuvokiančios akys, ji vis dėlto ten y r a. Konsekventiškai Nyka neieško viešumos, neskaito savo kūrybos vakaruos, negaudo pripažinimo žodžių ar aplodismentų. Savo kūrybai reikliausias sąlygas nustato jis pats. O apie savo atsiribojimą pats sako eilėrašty „Sienos statymas" su autoironiška gaida:

Sienos statymas.
Nepertraukiamas ir nuolatinis
Savo nuolat mažėjančiai
Teritorijai ginti.

Neilgai trukus
Aš būsiu
Karalius be valstybės,
Valstybė be teritorijos,
Vienintelis pasaulyje valdovas,
Gyvenąs ir puotaująs
Sienoje.

(*„Metmenys,"* Nr. 42, 1981)

Drauge Nyka mus įspėja, kad mažiausiai apie savo kūrybą galįs pasakyti pats poetas. Mes galime sutikti su tuo tvirtinimu tik vertinimo prasme: tai reikia palikti laikui. Tačiau tik jis pats gali mums pasakyti, kaip jis supranta poeziją, ko siekia. Todėl jo unikalūs pasisakymai yra reikšmingi ir liks tokiais ateities jo kūrybos nagrinėtojui. Nes nors apie Nykos-Niliūno poeziją yra daug rašyta, ir ji visuotinai aukštai vertinama, bet išsamios studijos dar reikia laukti. Juk ir pati jo kūryba tebėra gyvame, brandžiame vyksme.

Norinčius įžengti jo poezijon Nyka įspėja: P a l i k i t e l o g i k ą u ž d u r ų. Aristotelio formalaus, taisyklingo galvojimo nužymėti dėsniai poezijai negalioja. Kaip jis sako: čia t a i p yra lygu n e ir reiškia tą patį. Nutolimas yra grįžimas. Praradimas yra atradimas tikrai. Čia vyrauja, naujame poezijos pasaulyje, tikrovės reiškiniai yra ne daugiau konkretūs, negu fantazijos sukurti vaizdai, negu svajonės, sapnai, nuojautos. Netgi atvirkščiai: vidinė tikrovė konkretesnė, negu išorinė. Jo poezija yra atskiras, vientisas pasaulis su savo filosofija, etika, net su savo geografija, kadangi tikrovės vietovardžiai, jo minimi dėl savo skambėjimo ar dėl asociacijų, įgyja visiškai netikrovišką prasmę — fantastinę, poetinę. Tad, sako Nyka, poezijos suma yra integrali visuma, pasaulis su savo personažais, — kurie nebūtinai žmonės — ir kurio neatskiriama dalis yra ir pats poetas. Jis yra to pasaulio atramos taškas. O kitos lygiai neatjungiamos sudėtinės dalys yra žmonės ir namai, peizažas, gyviai, daiktai, emocijos, mintys. . .

Tikrovėje, sako Nyka, viskas išnyksta. Poezijos misija yra išgelbėti nuo išnykimo pasaulio fragmentus, o tai įmanoma tiktai paverčiant pasaulį integralia poetine sistema. Poezija siekia anapus loginės prasmės — į etinę, filosofinę, teologinę suabsoliutintą prasmę. Todėl ji yra vienintelis ko nors vertas, reikšmingas dalykas. Visa kita neišlieka, neturi konsekvencijos nei prasmės.

Nyka toliau sako, kad sutapatinęs pats save su savo poetiniu pasauliu, tik jame ir jis pats tėra tikrai gyvas. Visa likusioji buitis jam yra beprasmė. Bet kalbėdamas apie savo brangaus pasaulio nykimą, poetas sukuria nenykstančio grožio ir nuotaikingumo eilėraščius — pavyzdžiui, šią „Tylią dainą":

Nieko neliko tyloj. Tik tavo balsas
Vienišas skamba žolėj, ir tavo žingsniai
Tyliai slenka pakrantėm,
Degančia saulėj žeme.

Nieko neliko tyloj. Auksinis rytas
Ieško tavęs po namus. Laukinė saulė
Dieną, pažinusi, glosto
Ilgesį tavo plaukų.

Nieko neliko tenai. Tavęs nebuvimas,
Šnerantis kraupiai žolėj, ir tavo rankų
Švelnūs tonai ant veido
Gęsta tyloj su manim.

(Balandžio vigilija, 1954)

Beje, „Tylios dainos" būdingai nykiškas, subtilus pasisakymas įlietas į tobulą alkajišką strofą, ir tai sudaro grakščią jungtį su antikiniu poezijos pasauliu. Nykos poezijos pasaulis savo motyvais apima ne vien tiesiogiai išgyventą gimtinės ar tremties patirtį, bet ir antikinį pasaulį su jo poeto simboliu — Orfėjum, su jo faunais ir bakchantėm, ir briugheliškai atrodančius arba primenančius Hieronymus Boscho košmariškus regėjimus, viduramžius, ir lengvas, elegantiškas Watteau bei Fragonardo figūras, ir grįžtant vėl į senovę — biblinius motyvus, kaip „Emaus keleiviai" arba „Vyno stebuklas". Ir dažnas tylus dalyvis yra Jisai, Mokytojas: Kristus.

O tarp Nykos tikroviškojo gimtinės pasaulio elementų, kuriuos jis siekia išgelbėti nuo išnykimo ir daro pasikartojančiais savo poezijos motyvais, kaip jau minėta, centre yra

Motina, kiti artimieji, sena tarnaitė; namai su supančiais medžiais; mergaitė; daiktai, paveikslai, veidrodis; sudvasinti gyviai, paukščiai; vėjas — ištikimas sargas ir palydovas. Vėlyvesnėse eilėse, bet žymiai rečiau, atsiranda erotiški motyvai. Kartu ateina atsiskyrimai, mirtys. Pesimistiškas prasmės nebuvimas. Svetimumas, vienatvė, tremtis. Pasikartoja ir Sūnaus palaidūno tema: būtinybė palikti namus ir išeiti į svetimą pasaulį ir lygi būtinybė — nuolat grįžti į namus.

Visa tai poeto transfigūruojama, išreiškiama daugiaplaniais įvaizdžiais, kuriuose, kaip sapne, susilieja tikrovėje atskirti reiškiniai. Nykos poezijoje iš balso išskrenda paukštis ir blaškosi, ieškodamas namų; laikas atsimuša nuo sienų ir krenta ant veidų — kaip šviesa („be šviesos nėra laiko", mįslingai kartą pasakė Nyka); arba štai nuostabaus subtilumo kelių aukštų įvaizdis:

. . .Tavo rankos
Šešėlis, siekiantis vandens, išlikęs sienoje,
Yra Tavo: „Sudie, sūnau!", kurs skamba
Visose peizažo linijose, kaip žodis,
Kurio prasmės aš nežinojau niekuomet.

(Iš „Žiemos elegijos", *Balandžio vigilija*, 1957)

Nyka-Niliūnas sako, kad poezijos temą visada galima išreikšti vienu žodžiu. Jo kūrybos atveju peršasi tokiu žodžiu nuolatinis Grįžimas, arba begalinė savam pasauliui Ištikimybė. Juozas Girnius savo išsamiam įvadiniam straipsny į *Žemės* antologiją visų jos poetų (šalia Nykos-Niliūno — Nagio, Bradūno, Kėkšto ir Mačernio) kūrybą suvedė po vieno žodžio stogu: Prasmė — žmogaus gyvenimo žemėje prasmė.

2. Žodis

Nyka-Niliūnas sako, kad nesiliaujančio sąmokslo išgelbėti pasaulio fragmentus kelias veda per žodį, per grįžimą į raidę.

Nors retas iš milijardų sakomų žodžių išlieka, bet žodis lieka poezijos išlikimo būtina sąlyga. Nyka primena, jog ir istorijoj viskas išlieka rašytinio žodžio, raidės dėka. Be jo, nebūtų išlikę visi aleksandrai didieji ir napoleonai. Būtume galėję pasakyti, kad jų niekad ir nebuvo. Tad poezija yra nuolatinės pastangos pavadinti tikruoju žodžiu, rasti vardą. Rasti tikrai p a s a k a n t į žodį, kuris būtų integrali visumos dalis ir turėtų progos išlikti, yra sunkus, bemaž beviltiškas triūsas. Visada ir visiems gresia praėjimas, išnykimas. Bet reikia spirtis.

Norint savo pasaulį išreikšti, tęsia Nyka, būtina jį „gramatizuoti", t.y. paversti dėsningu rašytu žodžiu. Tačiau poetas turi nužengti toliau už gramatikos. Sausos, žodyninės žodžio reikšmės nepakanka, sako jis. Žodis turi būti praturtintas visomis galimomis savo konotacijomis, jis turi būti „išvaduotas" iš formulinės reikšmės, nors Nyka ir pripažįsta, kad žodyninį žodį nuo poetinio skiriantį tarpą nelengva suvokti. Poetinį žodį supa ištisas asociacijų ratas, ir jos gali būti visuotinės, arba asmeniškos, iš savo individualaus pasaulio. Pavyzdžiui, eilėraštis „Akimirka" (1975; *Aidai*, 1979, Nr. 1):

Balta užuolaida mėnulio šviesoje.
Geltoni aukso amžiaus
Kūnų spalvos jurginai.

Stalas. Aplinkui susirinkę kėdės
(Po paskutinės vakarienės). Miręs
Gėlių ir vyno kvapas.
Pajuodę Letos topoliai ir Fornarinos
Kakta. Ištroškęs gerti
Vienišas ąsotis.

Bet mūsų nebėra.

Čia stalas dėl užuominos skliaustuose siejas su Paskutinės Kristaus vakarienės stalu ir tampa tarsi visais stalais, suabsoliutintu Stalu didžiąja raide.

Tolimesnis uždavinys, sako Nyka, sugebėti paversti žodį integralia visumos dalimi, nes pilną savo reikšmę žodis įgyja tik santyky su kitais jį supančiais žodžiais. Jis turi atstovauti visumai: *pars pro toto, kaip visuma turi paruošti ir jį.* „Vienas už visus, visi už vieną". Jei žodis visumos nereprezentuoja, jo neturėtų būti, sako Nyka. Tiesa, yra žodžių, reikalingų dėl savo skambesio. Kiti gali būti, kaip spektaklyje statistai: jų vaidmuo mažas, bet ir jie veikalui būtini. Nepasakantieji žodžiai neišlieka — jie tėra balastas.

Savo ieškomą žodį Nyka-Niliūnas vadina n u o g u. Tai reiškia daugiau, nei apvalytą nuo atsitiktinių puošmenų bei apvalkalų žodį. Kad juo išreiškiamas daiktas išliktų, toks žodis turi būti tikrai pasakančiu. Tai žodis, kuris y r a, tikras ir nuogas, — kaip tikras žmogus taip pat yra nuogas. Nuo apvalkalo, nuo korupcijos prasidėjo kūno nepadorumo sąvoka, sako Nyka. Tikruoju žodžiu išreiškiamą daikto suabsoliutinimą Nyka vadina d a i k t o t e o l o g i j a. Jo naujesnėje poezijoje, kovojančioje dėl tikslaus, pirminio žodžio, šalia filosofinių, yra daug gramatinių terminų, ir „teologas lietus" į stogą kala savo „traktatą". Eilėrašty „Skausmo gramatika" (1958, *Vyno stebuklas*) taip kalbama apie tam tikrą nuasmeninimą:

> Mano ir tavo,
> Rytoj ir vakar
> Virto įvardžiais, ir visą
> Buvimo išmaldą
> Atsiėmė rūsti Gramatika.

O jo svarbiame eilėrašty „Ars poetica" (prie kurio dar grįšim) sužmoginami gramatiniai terminai ir dar kartą pabrėžiama, kad „žodis yra daugiau, nei kūnas", nes jis yra „vienintelė būtis prieš laiko antplūdį".

3. Klausimo kėlimas ir kontradikcijos

Kalbėdamas apie savo filosofiją, persmelkiančią jo poeziją, Nyka-Niliūnas pabrėžia, kad yra dalykų, apie

kuriuos neįmanoma kalbėti. Tokios ribinės sąvokos, kaip Dievas, kaip amžinybė, yra už neperžengiamos sienos. Kiek bebūtų kalbama, sako jis, apie Dievą, Jo vistiek neišreikštų. Todėl sprendimas, atsakymas neįmanomas. Tačiau svarbiausias dalykas yra to sprendimo k l a u s i m o kėlimas. Tą klausimą bandai formuluoti nuolat, stengdamasis juo tiksliau jį išreikšti. Ar toks formulavimas kada nors patenkinamai pasibaigia? — Niekad, — trumpai atsako Nyka. Bet pačiame klausimo formulavime jau glūdi tiek sprendimo, kiek yra įmanoma pasiekti. Pilnutinio atsakymo nėra ir negali būti. Jeigu būtų įmanomas toks atsakymas, jis viską suniveliuotų, panaikintų ir klausimą ir bet kokią klausiančiojo būties prasmę. Ir vis dėlto reikia veržtis, artėti prie atsakymo. Atsakymai, kuriuos randa politika, sociologija, poezijai neįdomūs.

Toje poeto laikysenoje jaučiama kontradikcija: atkakliai klausti, kas neatsakoma, žinant, jog atsakymo nėra ir net nereikia. Į tai jis primena: viduramžio teologas tvirtino, kad pasakymas „Dievo nėra", yra vienas iš Dievo buvimo įrodymų. Taip yra, nes kiekviename neigime slypi teigimo galimybė. Kaip paprastai yra su Nykos poezija, ji vaizdžiau ir aiškiau pasako tai, kas, atrodo, paklysta abstrakčiuose formulavimuose. Štai jo „Gnoseologija" (iš *Metmenų* Nr. 42):

Nežinau, kas esu.
Neradęs
Atsakymo į baisų
Klausimą, kas aš esu,
Nematąs ir nematomas,
Sėdžiu,
Bandydamas išspręsti
Lygtis, kuriose
Vienintelis nežinomasis —
Aš.

Mirti gimimu,
Gimti ir gyventi
Mirtim, nežinant savo
Ir Dievo vardo,
Nes žodis
Yra daugiau, negu būtis.

Tad klausimo kėlimas yra tas pats ieškojimas tikrojo žodžio: vardo. Toksai ieškojimas yra kiekvieno individo savitas kelias, nes tikėjimas sublimuojasi tik per patį asmenį. Todėl jokia parama iš šalies nepriimtina. Reikia atmesti kitų surastus receptus, sugromuluotus sprendimus. Nyka-Niliūnas sako: „Aš niekad nesupratau, kas yra amžinybė". Jis nenori primityvios, lokalizuotos amžinybės. Kitu atveju Nyka yra pasakęs, kad, žinoma, jis norėtų gyventi amžinai. Bet tai būtų ne primestoj amžinybėj, o savam pasauly. Jis, pavyzdžiui, norėtų būti vėl dvylikos metų, rugpjūty, Nemeikščiuose ir taip gyventi ten amžinai.

Šitokioje pusiau juokais mestoje pastaboje glūdi labai svarbi Nykos, asmens ir poeto, laikysena: begalinė ištikimybė gyvenimui šioje žemėje, su visais jo skausmais, nusivylimais ir neteisybėm. Tai todėl visa jo poezija veržiasi įprasminti, suabsoliutinti, tikru vardu pavadinti savąjį pasaulį ir taip išgelbėti jį nuo išnykimo — jį, pasaulį, ir save jame, kaip jo integralią dalį. T a i yra jo amžinybė. Ir vėl vaizdžiam šių minčių išreiškimui grįžkime prie poezijos, šiuo kartu — ankstyvesnės. Savo jaunesnių dienų ambicingiausiame ir stambiausiame eilėrašty, „Septintojoj elegijoj" (*Orfėjaus medis*) poetas vaizduotėje grįžta į gimtinės miesto gatves, ir jo naktiniame klaidžiojime susipina tikrovės elementai, vaikystės reminiscencijos, mistiškos aliuzijos į mirusiųjų karalystę. Jis ten sutinka sau artimos sielos „žmogų — gamtovaizdį", graudžiai apraudantį savo nelaimingą gyvenimą, ir guosdamas jam sako:

. . .Kas gi žmogų išvaduos?
Jeigu dar kartą grįžtų Kristus,

Argi ne jis atneštų, kaip atletas, švyturį,
Paverčiantį likimo purvą auksu
Ir išvaduojantį paskutinius kovotojus (mes esam jie) iš
/apkasų?
Bet jis atsakė man:
„Jeigu silpnybės valandoj Jis, paprastas kaip duona, vėl
/ateitų
Ir ant išvargusios galvos uždėtų spindulingą ranką,
Argi nebūtų išdavystė atsigerti Jo paguodos?
.....
Argi galėtų Jis paguosti mus, atimdamas namus ir džiaugsmą
Arenoj pralaimėjimo ar išsilaisvinimo šventę išgyvent
/pačiam?
Ir jeigu mes negrįšim tais keliais, kuriais Jisai norėjo,
Ir jeigu mes, kad ir beviltiškai, norėsim ginti savo Vardą,
Argi galės Jis kaltint mus, prie durų, amžių tamsoje
Bežaidžiančius savam pasaulyje suradęs?
.....
Jeigu rūstusis Dievas žada mūsų maišto neatleisti
(Mes nusikalstame norėdami ir nenorėdami pažinti Jo tiesos),
Tai narvo paukštis ne atlyginimą, bet išsivadavimą dainuoja,
Nes niekas neatlygins išgyventos nežinios.
Teneatlygina Jisai ir man. Geriau aš eisiu vienas.
Tegu užmiršta ir tegu palieka Jis mane savam likimui,
Ir išdidi naktis man taps išsivadavimo šviesa.

Taip savo antrininko vardu aistringai ir išdidžiai maištaudamas prieš savojo kelio ir savojo pasaulio paneigimą, „Septintosios elegijos" paskutiniais žodžiais poetas išsako savo credo:

Ir apėmė mane sunkus patriotizmas žemei,
Sunkus patriotizmas gamtai,
Kurs skiria mus nuo amžinybės vandenų karčių;
Ir apėmė mane bežodis troškulys pačiam žeme pavirsti
Ir ant krūtinės jausti rudenėjantį vaikystės miestą
Ir bėgančius su kuprinukėmis vaikus;
Arba galingu žiburiu jų kambarių tamsoj spindėti

Ir jiems tamsos apakinton širdin, kaip išsilaisvinimo grūdas,
/kristi
Ir taip išnykti su džiaugsmu, kad atnešiau šviesos.

Tasai išdidus maištingumas, tasai prometėjizmas, noras atnešti šviesos nežinios tamsoje skurstantiems liūdno gyvenimo bendrams, suteikia Nykos poezijai giliai humanistinį pobūdį. Jis sako ir jaunystėje, ir dabar bodėjęsis nešvankia neteisybe, smaugiančiu skurdu, ir todėl emociškai bei filosofiškai simpatizuojąs žmogaus maištui, revoliucijai, siekiant išsivadavimo. Bet jo sukilimas yra metafizinis, prieš likimą ir jį lemiančias jėgas, prieš nežinią, kurioje gyvena žemėn numestas žmogus. Tai — ne kokia klasių kova, ne maištavimas prieš santvarkas ar vyriausybes. Todėl būtų neįmanoma įsivaizduoti Nyką-Niliūną, žygiuojantį po kokios ideologijos ar primityvios „tiesos" vėliava. Savo kivirče jis jaučiasi žygiuojąs šalia Kristaus.

Nyka-Niliūnas primena, kad beieškant tikrojo žodžio, kuris išgelbėtų savąjį pasaulį nuo išnykimo, besiveržiant į nepasiekiamą sprendimą, visada gresia pralaimėjimas. Bet pats klausimas esąs aukštesnis už atsakymą, nes klausimas yra veržimasis. Pralaimėjimas esąs aukštesnis už laimėjimą, nes pralaimėjimas yra totalus, o laimėjimas visada esti dalinis: laimi k ą. Pats tokio dalinio laimėjimo troškimas, sako Nyka, būtų metafizinis oportunizmas. Palyginimui jis mini tokią mitologemą, kaip skaistybė, kuri yra daugelio kultūrų gerbiama. Tai tyras, nesudrumstas vanduo. Skaistybė aukštesnė už konsumaciją. Toji mintis atsispindi eilėrašty „Mergaitės daina" (*Vyno stebuklas*):

Aš dar norėjau būti tik žolė, tik ženklas,
Tik klausimas ir nesuvokti
Savo kūno prasmės. Ir tu
Turėjai net sapne manęs neliesti,
Nes kūnas yra b ū t i.

Bandymas poezijos žodžiu išgelbėti savo fizinį ir vidinį pasaulį nuo išnykimo be žymės, be pėdsako, reiškia išgelbėti,

kad gyventų, nemirtų. Tos ribinės kategorijos, gyvenimas ir mirtis, yra sukeičiamos. Jis sako: „Aš nežinau, ar gyvenimas yra mirtis, ar mirtis yra gyvenimas". Tai klausimas, kurį nuolat kelia jo poezija, gretindama antinomijas, parodydama, kad kontradikcija tėra tariama. Kai palieki gimtąją aplinką, ją tikrai atrandi savy, ir tavo nutolimas tampa nuolatiniu grįžimu. Kas miršta, išsilaisvina nuo mirties. Dingę daiktai, gamtovaizdžiai, veidai įgauna suabsoliutintą, nebepraeinančią gyvybę mūsų sąmonėje, ir tai tokius juos siekia išgelbėti poezija.

Jeigu gyvenimas akivaizdoje gresiančio išnykimo atrodo neturįs jokios nepraeinančios prasmės, juo brangesnis tampa kiekvienas šio žemiško buvimo momentas. Kai intensyviai patiriama gyvenimo pilnatvė, išnyksta amžinybės troškimas, nes tokiame išgyvenime ji — amžinybė — jau yra laimima. Tai pasako *Vyno stebuklo* pabaigos žodžiai:

Staiga vanduo užsidegė vynu. . .
. . .dantyse ir gomury
Nubudo prarastojo rojaus atminimas; rankos
Prisiminė krūties stangrumą; lūpos
Pajuto vynuoges, ir kaip nuvytęs žiedas
Į dulkes krito amžinybės ilgesys.

S a v o amžinybės, savam pasaulyje, ilgėdamasis, poetas dar „Šeštojoj elegijoj" *(Praradimo simfonijos)* sušunka: „Viešpatie! Išgelbėk mano būtį ir gesink miražą Tavo amžinybės". Bet kodėl miražą? Kodėl „kartūs amžinybės vandenys"?

Į tai atsako poetui mirusi motina: „Nes naktis, kuri baigdavosi mano prisikėlusiais žingsniais / Į šaltas priemenės grindis, buvo ir yra Prisikėlimas". Dar skaudžiau poetas kalba alegoriškai, proza parašytame kūriny „Vabalėlio prisikėlimas" (*Vyno stebuklas*), kur jis pasakoja vaikystėje stebėjęs keistų vabalų kaimelį, pastatytą iš žemės kauburėlių, „kol pamačiau, kad ten vyko tai, ką mes patetiškai vadiname gyvenimu. . . .Vienas ypatingai skurdžios išvaizdos, nudžiūvusia koja ir ašara žvilgančiomis akimis vabalėlis visą laiką

triūsė, nešiodamas aiškiai persunkias jam naštas, nuolat sustodamas ir klupdamas. Tada atėjo mano draugas ir netyčiomis sumindžiojo viską: kaimelį su stipriaisiais ir silpnaisiais ir tą šlubą vabalėlį, su amžinybės ir prisikėlimo viltim nešiojusį nepakeliamas naštas".

Visoje vėlyvesnėje Nykos-Niliūno poezijoje vyrauja skaudi, bet rami rezignacija, pakeitusi protestą ir maištą. Taip, praradimas yra ir atradimas. Tai sakė kitas didelis poetas prieš daugiau nei šimtą metų, palygindamas Tėvynę su sveikata: tik tas įvertins, kas prarado. Nors Nyka-Niliūnas tvirtina, kad išeivijos padėtis jam netrukdo kurti — ir mes tai matome iš jo puikios poezijos; nors dabar jis mato savo gimtinę fantastiškai transfigūruotą (tik paskaitykime „Rytą Nemeikščiuose", kokiu vulkano prasiveržimu ten brėkšta diena!), bet kokią kainą už šį liūdną žinojimą reikėjo sumokėti tam poetui, kuris savo gimtinį pasaulį su visais jo daiktais ir gyviais, su visu skausmu ir vargu, veržiasi išgelbėti ir įamžinti, kovodamas dėl jo išlikimo su likimu ir pačiu Dievu! Iliuzijų apie savo pasaulio padėtį šiandien jis neturi: štai ištrauka eilėraščio „Vaiduoklis pasitinka grįžusį iš tremties" (1963, *Vyno stebuklas*): „. . .imk, viskas tavo! / Niekas čia nepasikeitė. / Vėjarodis tapo nukryžiuotas. Medis pasiliko / Ir mirė, neužbaigęs savo testamento tau. / Motiną palaidojo dangaus skliaute, / Nes žemė buvo persisunkus jos sūnų ir tavo brolių, / Kaino ir Abelio, krauju. Tavo sesuo, šviesplaukė Mėnesiena, / Tapo svetimo kareivio sugulove, ir jos vaikai / Saugo tolimiausias Skitų žemės sienas".

Ne viltingiau skamba ir paties poeto tremties vaizdas eilėrašty „Soma sema" *(Draugas,* 1980.7.19): „. . .Ir jie mus išvežė. Ir nebegrįžom — / Nei aš, nei tu. Mes niekad nebegrįžom / Ir niekad nebegrįšim. Nuo to laiko / Nebesam, nebebuvom ir nebūsim, / Net nežinodami, kur mūsų kapas".

Tas nebebuvimo nuosprendis savo dabartinei būčiai pesimistiška tamsia spalva nudažo ir kitus vėlyvesniuosius Nykos-Niliūno eilėraščius.

Paskutinė kontradikcija — ir vėl tik tariama — yra tai, kad visa kūryba skelbdamas begalinę ištikimybę savo gimtajam pasauliui, Nyka-Niliūnas niekur nesigriebia patriotiškos retorikos. Kaip prieš jį Henrikas Radauskas, jis taip pat neveda tautos, bet ir nesėdi po šakom akacijos baltos. Jis liudija, ramiai ir skausmingai:

Nes mums teliko
Pėdom ant kapo parašytas
Tavo testamentas.

(„Exil", *Vyno stebuklas)*

Jei Nykos-Niliūno poezija yra grynai individualistinė, uždara, sunkiai suprantama ir siekianti tik savo pasaulį išreikšti, bet netarnaujanti nei tautiniams siekimams krašto sunkioje valandoje, neskelbianti jokios ideologinės, socialinės ar religinės minties, tai gali būti keliamas priekaištas: kam, šalia paties autoriaus, ji reikalinga? — Jo poezija yra kova už kiekvieno žmogaus nepakartojamą individualybę, už kiekvieno pasaulio savitumą, už pilnutinį žmogaus išsiskleidimą čia, žemėje. Jo kelias gali būti pavyzdžiu kitam gimininges dvasios kūrėjui, kuris, taippat ištikimai išreikšdamas s a v o pasaulį ir save, tuo pačiu bus ir visiškai kitoks ir naujas. Nykos poezija yra kaip tiktai tuo giliai humanistinė, kad ji atsižada bet kokio utilitarizmo, bet kokio tarnavimo praeinantiems tikslams, ir tuo tampa visuotine ir išreiškiančia tikrą, esminį žmogų. Kaip Nyka sako, poezija, tik atmesdama paviršutinišką dienos naudingumą, iš tikrųjų gali būti naudinga. Nieko nesakyti utilitaristine prasme yra vienintelis būdas poezijai ką nors pasakyti. Toks, laisvai išreiškus, yra Nykos-Niliūno pareikštas įsitikinimas.

4. Laikas

Laikas, ciniškas ir kietas, siena,
Visas ir visur, ne upė, amžinai dabar,
Ir niekad nei rytoj, nei vakar,

Stovi rajus, nematomas ir nepajungtas
Būties gramatikai. . . .

(„Markas Aurelijus, Carnuntum, A.D. 180: 1. Sau pačiam", *Vyno stebuklas*)

Čia Marko Aurelijaus vardu išreikšta paties Nykos-Niliūno laiko samprata leidžia suprasti, kodėl jis sako, jog bet kokiomis sąlygomis ir viena gyvenimo sekundė yra nepalyginamas lobis: lobis prieš išnykimą, prieš nieką. Visas laikas yra č i a ir d a b a r. Tęsiant Markui Aurelijui priskirtais žodžiais, „gimus prasidėjo paskutinė diena". Šiuo metu vyksta paskutinis veiksmas. Praeities nebėra: ji dingusi ir tebeegzistuoja žmogaus patirties sąmonėj. Joje visa, kas asmens patirta, kas jo išgyventa, skaityta, — visa yra dabar. Laikas yra vientisas, v i s a s v i s a d a. Ateities nėra, tik yra tikėjimas. Kas bus, egzistuoja tik numatančioj vaizduotėj. Tikra vienintelė realybė yra d a b a r. Į šį „dabar" telpa žmogaus sąmonės, pasąmonės, vaizduotės klodai. Todėl toji sąmonė, sako Nyka, yra tikroji realybė. Ji įsikūnija kūryboje. Ir viskas tai sąmonei yra vienodai realu: kas išgyventa ar įsivaizduota, daiktiška ar pasakiška, kūniška ir dvasiška, ir joje gyvà, sako Nyka, visa aplinka — akmuo, vėjas, namas, vaiduoklis. Žmogaus akys atspindi jo vidinio pasaulio turtingumą, jo svajones. Todėl: „Mano motina dainavo dainą. / Jos akyse plaukė laivas".

Kiekvieno žmogaus mirtis yra pasaulio — jo individualaus pasaulio pabaiga. Kiekvienam rytui auštant, sako Nyka, įvyksta pasaulio sukūrimas, reglorifikacija.

Savo poezijoje jis nori sulaikyti tą č i a ir d a b a r.

5. *Veidrodis ir forma*

Vaikystėje aš gyvenau apsuptas dievų,
Susidomėjusių išguitojo iš rojaus
Atžala ir, niekieno nesaugomas,
Aš jų bijojau.

Dievai — smalsūs ir pikti dievukai — norėjo
Gyventi mano buvimu. . .

. . .kovodamas su jais,
Įsimylėjau veidrodį, įėjusį
Pirštų galais į mano kambarį parodyti
Tylos spindėjimo ir džiaugsmo linijos
Veide, nematomos dievams.

(„Veidrodžio legenda", *Balandžio vigilija*)

Nykos-Niliūno poetinio brendimo ankstyvaisiais metais jo išsivadavimui iš varžtų, iš nedrąsumo pagelbėjo veidrodis. Jis parodė Nykai, kad ir jo pasaulis, kurį jis laikė skurdžiu ir menku, gali tobulai atsispindėti, ir tame atspindy likti tas pats, bet įgauti išbaigtą, tarsi nuvalytą formą. Mąstydamas apie tai, Nyka pratęsė veidrodžio pavyzdį į save ir savo poeziją. Ir jis galįs būti ne vien minčių bei emocijų kompleksu, bet konkretizuotis vaizduotės keliu, poezija atspindėdamas save ir savo pasaulį, taipgi suteikdamas jam išbaigtą formą. Dar svarbiau, — sako poetas, — atspindžio buvimas, atspindžio rodoma galimybė transfigūruotis atpalaidavo jo vaizduotę. Tapo įmanomas laisvas fantazijos skrydis. O atsiradus vietos fantazijai gyventi, buvo galima pabėgti savo vidun, į svajonių, vaizdų, kūrybos pasaulį. Prieš tai, kaip Nyka pasakojo, jam kildavo noras pabėgti iš mylinčios, globiančios, bet, matyt, ir suvaržančios aplinkos. Po veidrodžio atradimo jis daugiau nebegalvojo apie pabėgimą. Tai buvęs nuostabus dalykas, — toji veidrody išlaisvinta, tarsi nuvalyta tikrovė, beveik amžinybė, kurios jis ėmė siekti ir savo poetiniam atspindžiui. Jis taip pat turėjo siekti tobulybės. O veidrodis, kaip motyvas, tvirtai įėjo į jo poeziją.

Aplamai formos problemoms Nyka-Niliūnas mūsų pašnekesy didesnio dėmesio neskyrė. Jis pats daugeliu eilėraščių yra parodęs, jog norėdamas gali sukurti formos požiūriu tobulą eilėraštį. Tarp jaunesniųjų tokie eilėraščiai,

kaip „La Baigneuse" arba „Princas XVIII amžiuje", tinka šion kategorijon, o vyresniųjų tarpe „Tyli daina" ir „Vakaras", suminint tik kelis. Jiems visiems būdinga tai, kad jais poetas pasitenkina pateikti išbaigtą vaizdą ir sukurti nuotaiką. Bet kas kartą, kai jam rūpi išvystyti kurią jam svarbią mintį, jis taiko formą prie temos visai laisvai ir lanksčiai, neprimesdamas išankstinių rėmų.

Kalbėdamas tuo reikalu, jis sakė, jog mokant techniką, nesunku parašyti formaliai tobulą eilėraštį. Bet sugebėjimas ką nors pasakyti reikalauja autentiškumo. Formos, kaip amato, galima išmokti, o autentiškumas neišmokstamas. Ir tam autentiškumui forminiai varžtai trukdo, neleisdami poetui pilniau atsiskleisti.

Šia proga jis pastebėjo, kad anksčiau aptartos prasminės kontradikcijos gali būti vertingos ir formaliniu atžvilgiu, kadangi jos yra išlaisvinimo įrankis, pasak Nykos, leidžiąs atsispirti bet kokiai sistemai.

Šiame tvirtinime aidi ir vėl Nyka-Niliūnas — maištininkas prieš nustatytą tvarką, išdidžiai laisvas kūrėjas, apsaugąs savo unikalumą nuo forminių varžtų. O dėl kontradikcijų — kaip tik jos suteikia jo poezijai subtilią, pridengtą dinamiką.

6. Keli žodžiai pabaigai

Šios kelios Nykos pastabos gali pagelbėti geriau suprasti jo sudėtingą daugiaaukštę įvaizdžių, klausiančios minties, prilaikytos emocijos poeziją. Esu įsitikinęs, kad nors jo adresu parašyta ir ištarta nemaža aukšto įvertinimo žodžių, aplamai mes jo poezijos dar nesame pasiviję. Viena kliūtis jo didžiulė kultūrinė, literatūrinė ir filosofinė erudicija, su kurios apimtimi retas begali lygintis. O kita — jo poezijos uždarumas, jo keistas, intymus atsiskleidimas, drauge užsiskleidžiant.

Man rodos, kad Nykos-Niliūno padėtis šiandien yra maždaug tokia, kokia buvo Čiurlionio, kai jis 1905 metais

pirmą kartą parodoje atskleidė mūsų visuomenei Vilniuje savo genialią kūrybą. Liudininkai sako, kad žmonės gūžčiojo pečiais, prašė paaiškinimo. O šiandien visi didžiuojamės jo kūryba, kaip mūsų tautos didžiuoju lobiu. . .

Paskutinis žodis turi priklausyti Nykai. Jo eilėraštis „Ars poetica" kondensuota, poetine kalba pasako viską apie didžiąją žodžio misiją, kurią jis aptarė savo pastabose, ir drauge išreiškia jo paties poezijos pagrindinę t e m ą. Štai šis programinis eilėraštis ištisai:

Kiekvienas žodis,
Ištartas tuštumai, mus slegia
Pasaulio sukūrimo vienatve —
Milijonais metų, laiko
Ironija ir nebūtim;
Gimsta ir gyvena,
Savo būties komediją: kovoja,
Sąmokslauja ir išduoda,
Apnuogina arba pridengia,
Liudija ir miršta
Kankinio mirtim.

Galingoji Gramatika, žodyno
Imperija, kur viešpatauja
Kilnus Veiksmažodis, nutukęs
Būdvardis ir nuogas
Daiktavardis,
Kur telpa visas mūsų
Skausmas ir pasaulio
Istorija — turėti, būti, pavadinti,
Klausimo laisvė ir sprendimo
Prievarta (nėra būties
Be klausimo), balandžio
Lietaus fonetika ant tavo lūpų, vėjo
Sintaksė ir sniego alfabetas, —
Vienintelė būtis prieš laiko
Antplūdį, vienintelė būtis turėti
Prasmę ir būti be prasmės,

Kaip mirti už tėvynę ir išlikti
Mirtim, nes žodis
Yra daugiau, nei kūnas, nes nėra
Daiktų, yra tik žodžiai:
Tik žodžiai — Dievas ir žmogus.

(*Vyno stebuklas*)

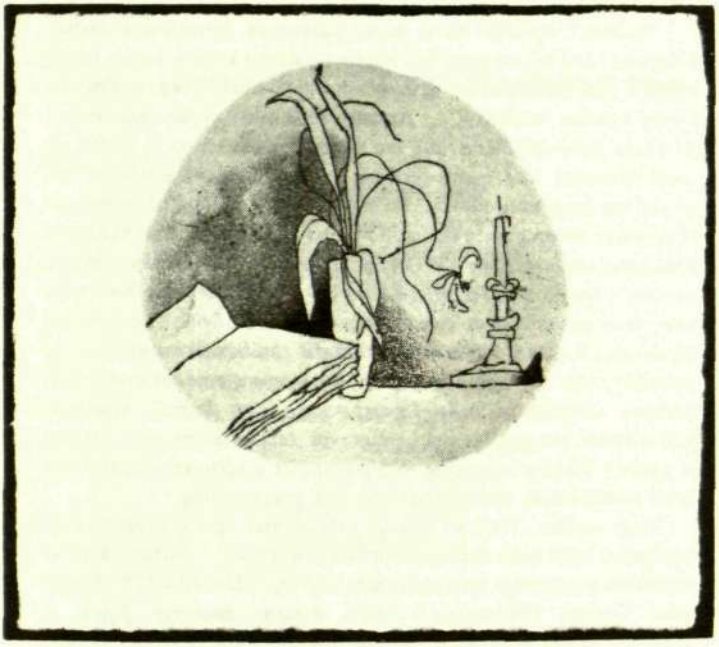

IŠ „AUDROS"

WILLIAM SHAKESPEARE

„Audros" vertimas buvo mano paskutinis literatūrinis darbas Lietuvoje. Jau buvau gana toli nuėjęs disidento keliais, kada į mane kreipėsi Panevėžio teatras, užsakydamas naują lietuvišką tos dramos tekstą (vienas vertimas — Antano Miškinio — jau egzistavo). Atsakiau panevėžiečiams, jog esu nusistatęs emigruoti iš TSRS, ir todėl nemanau, kad mano vertimas galėtų būti panaudotas; be to, jei padėtis netgi būtų kitokia, tai sumanymas neatrodo džentelmeniškas, esant kitam gyvam vertėjui. Į tai buvo pareikšta: „Su Miškiniu klausimas suderintas, o kai dėl emigracijos — jūsų niekas niekada neišleis". Atsakiau: „Jei neišleis, tai pasodins, tuo galite būti visai tikri; tada irgi negalėsite panaudoti vertimo". Po kelių dienų buvau iškviestas į Kultūros ministeriją, kur žodis žodin pasikartojo tas pats pokalbis. Dar po kelių dienų Kultūros ministerija pranešė man telefonu: „Nepaisant nieko, labai prašome imtis darbo". Atsakiau, kad sutinku, nes kol dar nesu emigravęs, turiu maitinti save, žmoną ir dukterį Tarybų Sąjungoje, o Shakespeare'o vertimas literatui yra bene padoriausias būdas užsidirbti joje pragyvenimą.

Taigi verčiau „Audrą", drauge galvodamas apie įvairius ateities variantus: tatai teikė darbui savotiško prieskonio — pirmąsyk gerai supratau, kaip turėjo jaustis daugelis rašytojų Maskvoje 1937 metais arba Vilniuje 1947-aisiais. Tokius daiktus naudinga žinoti iš patirties. Buvau įsiterpęs ir į šiokius tokius konspiratyvius reikalus; vakarais grįždamas namo tuščia Tilto gatve, dėl viso pikto nešdavausi su savimi metalinį strypą — jei prikibs kokie neaiškūs

asmenys, bandysiu kirsti atgal, vis linksmiau bus, negu kai kuriems kitiems buvo. Tada parašiau apie tai ir eiles „Nel mezzo del cammin di nostra vita". Vertimą baigiau, pristačiau teatrui ir labai greitai po to emigravau. Ar jis buvo pastatytas, ar panaudotas senasis Antano Miškinio vertimas — nežinau. Bet tai vienas iš literatūrinių darbų, kuriuos prisimenu su ypatingu malonumu.

Žymiai vėliau tekstas pasiekė New Haveną neviešu kanalu. Paredagavęs pateikiu jo ištrauką skaitytojams. Vardų transkripciją palieku tokią, kokia priimta dabartinėje Lietuvoje.

Tomas Venclova

Salos pakraštys. Įeina KALIBANAS, vilkdamas krūvą žagarų. Perkūnija.

KALIBANAS.

Lai dvokuliai, kuriuos ištraukė saulė
Iš liūnų, balų, pelkių, marmalynių,
Pasmaugia Prosperą! Nors dvasios girdi,
Nusprogsiu, jei negausiu išsiplūsti.
Jos gnaibosi, klampina į purvus,
Vaidenas, gąsdina, klaidina žvilgsnį
Tik Prosperui paliepus. Nevidonas
Dėl menkniekio mane suėstų gyvą.
Kas nors ne taip — jos vaiposi ir kanda
Tarsi beždžionės, ar ant kelio kėpso
Nelyginant ežiai, padus man duria
Ir šnypščia nei gyvatės, kol įvaro
Man tikrą pasiutimą.

Įeina TRINKULAS.

Ojojoj!
Štai vėl dvasia, kuri mane kamuos,

Kad per lėtai velku žabus. Prigulsiu:
Ko gero, ji nepastebės manęs.

TRINKULAS. Nei šiugždyno, nei krūmokšnio pasislėpti nuo lietaus, o čia vėl audra atslenka: ū, kaip staugia vėjas! Anas juodas debesis, tasai didysis, ims ir švirkštelės kaip iš patrankos. Jeigu vėl pradėtų griaudėti, nežinau net kur lįsti, o tas debesis kai jau prapliups, tai kibirais. Kas čia per velnias? Žmogus ar žuvis? Gyvas ar ne? Žuvis. Dvokia kaip žuvis. Pašėlusiai senos žuvies smarvė. Sakyčiau, sušvinkusi menkė. Keista žuvis! Jei būčiau Anglijoje, kaip anuomet, ir rodyčiau bent jos paveikslą, nei vienas žioplys nepašykštėtų auksino. Tenai tas siaubūnas man labai praverstų. Visoks šlamštas ten labai praverčia. Luošiui niekas neduos nė skatiko, o tik parodyk kokį pastipusį indėną, ir gausi visą tuziną. Kojos kaip žmogaus! O pelekai lyg rankos! Po šimts pypkių, dar šiltas! Būsiu apsirikęs, prisipažįstu. Tai ne žuvis, o čiabuvis, jį ką tik nutrenkė perkūnas.

Perkūnija.

Oho, audra jau šičia! Protingiausia bus palįsti po jo skarmalais, kitur nepasislėpsi. Kai bėda prispiria, reikia gultis velniažin su kuo. Čia ir lindėsiu, kol dangus išlaistys paplavas.

Dainuodamas įžygiuoja STEFANAS su buteliu.

STEFANAS.

Nebenoriu jūron, jūron,
Duokit mirti sausumoj —

Suknista daina, nebent laidotuvėms tinka. Nagi pasiguoskime.

Geria. Dainuoja.

Kai mudu su bocmanu kėblinam gerti,
Pakirkinam kožną merginą,

Ir Molę, ir Megę, ir Mardžę, ir Martą,
Tiktai ne pamaivą Kotryną.
Aštriai išgalandus liežuvį,
Ji kvykia: „Eik lauk, paleistuvi!" —
Pati, mat, vaizduoja padorią,
Nors kriaučius ją krapšto kur nori.
Į peklą tą seną keptuvę!

Irgi suknista daina. Betgi pasiguoskime.

Geria.

KALIBANAS. Nekamuok manęs! Oi!

STEFANAS. Kas gi čia dabar? Ar koks kipšas pasipainiojo? O gal apsimetė kokiu laukiniu arba indėnu? Cha! Ne tam išropojau iš jūros, kad nusigąsčiau šito keturkojo. Anuo metu buvo pasakyta: „Palaimintas tasai, kurs eina keturpėsčias, nes kitam tokiam jisai nenusileis". Ir tatai bus kartojama, kol Stefanas pučia orą pro nosį, o ne pro kitą vietą.

KALIBANAS. Dvasia mane kamuoja! Oi!

STEFANAS. Čia kažkoks salos siaubūnas, keturkojis, ir kiek suprantu, jį krečia drugys. Bet kaip jis, po šimts, išmoko mūsiškai šnekėti? Reikia jam pagelbėti, nieko nepadarysi. Jeigu jį išgydyčiau, pamokyčiau pokštų ir parsivežčiau į Neapolį, būtų gera dovana kokiam nors ponui iš tų, kurie basi nevaikšto.

KALIBANAS. Oi, nekamuok, aš jau nešu žagarus namo, jau nešu.

STEFANAS. Jį, ko gero, ištiko priepuolis, kliedi kaip sapnuodamas. Duosiu paragauti iš buteliuko. Jeigu dar niekad nebuvo girtas, priepuolis praeis bematant. O kada jį išgydysiu ir pamokysiu pokštų — laikykitės, gerbiamieji: nepigiai jį parduosiu, oi nepigiai.

KALIBANAS. Kol kas mane dar nelabai skriaudi, bet greit pradėsi, nes drebi iš pykčio. Tai Prospero darbeliai.

STEFANAS. Nagi eikš, išsižiok. Tuoj aš tave prašnekinsiu, katyti. Išsižiok: sykį gerai nusipurtysi, o paskui jau ne. Nesupranti, kad aš tau tik gero noriu. Pračiaupk nasrus!

TRINKULAS. Lyg ir pažįstamas balsas. Turbūt . . . betgi jis nuskendo. Velniava. Jėzau!

STEFANAS. Keturkojis ir dvibalsis: nieko sau siaubūnas. Priekinis balsas šneka visai bičiuliškai, o pasturgalinis keikiasi ir piktžodžiauja. Net vyno negaila, kad tik išvaryčiau iš jo tą drugį. Gerk. Amen! O dabar lašelytį į kitą burną.

TRINKULAS. Stefanai!

STEFANAS. Ar tai antroji burna mane šaukia? Viešpatie! Ne siaubūnas, o pats šėtonas. Dumsiu. Baisu netekti obuolių ir maišelio.

TRINKULAS. Stefanai! Jeigu tu Stefanas, paliesk mane ir prabilk, nes aš Trinkulas. Nebijok, aš Trinkulas, tavo bičiulis.

STEFANAS. Jeigu Trinkulas, tai išlįsk. Aš tave ištrauksiu už trumpesniųjų kojų. Jei viena pora kojų Trinkulo, tai šita. Iš tikrųjų Trinkulas! Kaip tu patekai į tą sutvėrimą? Jis gimdo Trinkulus, ar ką?

TRINKULAS. Maniau, kad jį nutrenkė perkūnas. Bet nejaugi tu, Stefanai, nepaskendai? Dabar man jau atrodo, kad ne. Audra praslinko? Buvau pasislėpęs po šito pastipusio sutvėrimo skarmalais nuo audros. Tai tu gyvas, Stefanai? Dievulėli, Stefanai, du neapoliečiai išsigelbėjo!

STEFANAS. Liaukis mane sukaliojęs, meldžiamasis, kad nepradėčiau ožių lupti.

KALIBANAS *(į šalį).*

Tai šaunūs padarai! Tai smagios dvasios!
Šis dievas malonus, o gėrimėlis
Dar malonesnis. Imsiu, atsiklaupsiu.

STEFANAS. Bet kaip tu išsigelbėjai? Kaip čia patekai? Prisiek šituo buteliu, kad papasakosi. Aš jojau ant

ispaniško vyno statinaitės, kurią jūreiviai sviedė už borto. Prisiekiu šituo buteliu, kurį pats pasidariau iš medžio žievės, kai tik išsiropščiau į krantą.

KALIBANAS. Prisiekiu šituo buteliu, kad būsiu tavo ištikimas vergas, nes tasai skystimas — nežemiškas.

STEFANAS. Na, prisiek, kad papasakosi, kaip išsigelbėjai.

TRINKULAS. Išplaukiau į krantą, brol, kaip antis. Aš juk plaukioju kaip antis, garbės žodis.

STEFANAS. Še, pabučiuok šventąjį raštą.

Paduoda butelį.

Nors ir plaukioji kaip antis, bet esi gryniausias žąsinas.

TRINKULAS. Oi, Stefanai, ar daug dar šito turi?

STEFANAS. Pilną statinę, vyruti. Vyno rūsys tarp uolų, pakrantėje — ten aš ją paslėpiau. O tave dar krečia drugys, gyvuly tu neraliuotas?

KALIBANAS. Tu iš dangaus nužengęs?

STEFANAS. Kritau iš mėnulio, kaip mane gyvą matai. Aš anas žmogus, kurį galima ten įžiūrėti pilnatyje.

KALIBANAS.

Tave regėjau ir lenkiuosi tau.
Ponia man rodė ir tave, ir krūmą,
Ir tavo šunį.

STEFANAS. Jeigu taip, tai prisiek. Pabučiuok šventąjį raštą. Aš jį tuoj surašysiu iš naujo. Prisiek.

KALIBANAS geria.

TRINKULAS. Šėtonėli mieliausias, nagi tas siaubūnas pusgalvis! O aš dar jo bijojau! Kvoštelėjęs siaubūnas! Tiki pasakėlėmis apie žmogų ant mėnulio! Vargšas, lengvatikis siaubūnas! Bet laka kaip didelis.

KALIBANAS.

Parodysiu kiekvieną derlų sklypą
Visoj saloj. Bučiuosiu tavo kojas.
Būk mano dievas.

TRINKULAS. Šėtonėli, man rodos, tas girtas siaubūnas gudrauja. Kai dievas užmigs, jis gali nušvilpti buteliuką.

KALIBANAS. Bučiuosiu kojas tau! Aš tavo vergas!

STEFANAS. Eikš. Klaupkis ir prisiek.

TRINKULAS. Išvirsiu iš klumpių. Besmegenis siaubūnas! O biaurus kaip visi velniai. Man kumščiai patys gniaužiasi. . .

STEFANAS. Še, bučiuok.

TRINKULAS. . . . tik tas vargšas siaubūnas girtutėlis. Klaikus siaubūnas!

KALIBANAS.

Aš rodysiu tau šaltinius, uogausiu,
Žuvausiu, vilksiu žagarus, žabus,
Tironas teprasmenga skradžiai žemę!
Jis iš manęs nebesulauks pagalbos:
O viešpatie, aš tavo!

TRINKULAS. Garbės žodis, juokingas siaubūnas. Šitas *pijokėlis jam viešpats!*

KALIBANAS.

Nuvesiu ten, kur noksta obuoliai;
Nagais iškasiu žemės riešutų;
Parodysiu balsingo kėkšto lizdą;
Išmokysiu sugauti beždžionėlę;
Nuskinsiu kekę nuo lazdyno; kartais
Prirankiojęs uolynuose parnešiu
Jauniklių kirų. Nepalik manęs!

STEFANAS. Klausyk, liaukis tauškęs niekus ir rodyk kelią. Trinkulai, karalius ir visi mūsų vyrai prigėrė, taigi dabar mudu šičia valdovai. Še butelį, nešk. Trinkulai, drauguži, jis tuoj vėl bus pilnas.

KALIBANAS *(girtas dainuoja).* Sudie, šeimininke, sudievu, sudie!

TRINKULAS. Pasigėrė siaubūnas ir staugia.

KALIBANAS *(dainuoja).*

Nemazgosiu šaukštų,
Nenešiosiu malkų,
Tegu ponas šaukia —
Neisiu jam į talką!
Nebegaudysiu žuvų —
Kaip žavu!
Ban, Ban, Ka-kaliban,
Naujas ponas geras man!
Laisvė, valio! Valio, laisvė! Laisvė, valio, laisvė!

STEFANAS. Vesk į priekį, narsusis siaubūne!

Visi išeina.

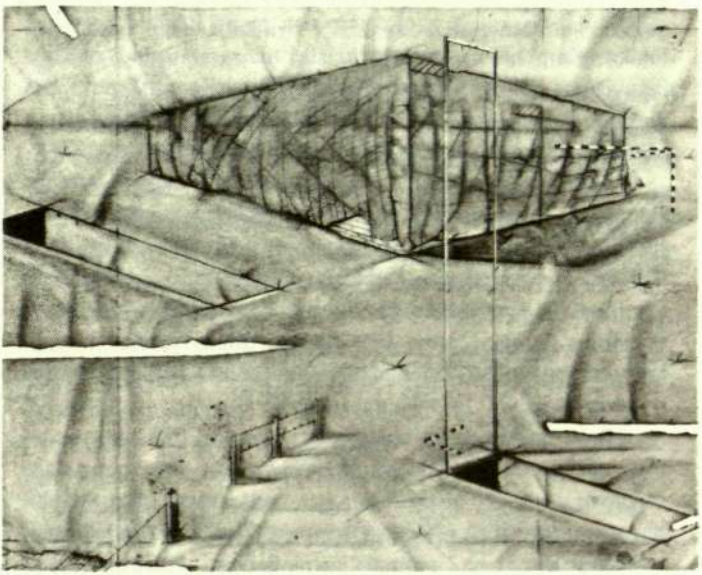

AVANGARDO PROBLEMATIKA LIETUVOS POEZIJOJ

RIMVYDAS ŠILBAJORIS

„Avangardas", sakome, yra tai, kas nauja, kas „eina prieš plauką" nusistovėjusios visuomenės vertybių sandaroj ir kas reikalauja visiškai iš naujo perprasti meno kūrinio specifinę logiką. Kaip tai beatrodytų keista, *naujoviškumo* kriterijus lietuviškam avangardui atpažinti beveik visiškai atkrenta, nes nieko iš tiesų naujoviško, jokios principiškai skirtingos meno esmės ir paskirties sampratos bent poezijoje nematyti.*(1)*

Naujo ir originalaus kūrinio *įspūdį* tačiau sudaro pastaruoju metu vis labiau paviršiun iškylanti savita vertybių sistema, būtent ištikimybė savyje išgyventai tiesai ir iš to išplaukiantis skirtingas požiūris į save kaip į sovietinės sistemos dalį, atpažįstamas tuo, kad pagrindinis dėmesys skiriamas žmogui, o ne tam, kaip žmogus gali ar privalo tarnauti valdančiai sistemai, ir įsijautimas į savosios tautos dvasioje išugdytą žmogiškumo normą.*(2)*

Kitaip tariant, kas lietuvių poezijoje gali būti pergyvenama kaip pažangus reiškinys, iš tiesų yra vertybės, nepriklausančios nuo laiko, atrodančios net konservatyviomis sovietinės „progresyvios" retorikos šviesoje. Tuo būdu „atsilikusi" vertybių samprata tampa pirmaujančiu dalyku, „ieties smaigaliu", besiskverbiančiu į vaizduotę ir į pasaulėjautą, net iki tokio laipsnio, kad gali įnešti kai kurias pasekmes ir į

politinę vieno ar kito skaitytojo laikyseną. Kalbėdami apie politinę laikyseną, iš tiesų mes kalbame apie požiūrį, pripažįstantį mene paties meno, pačios poezijos, primatą. Taip žiūrint išeina, kad jeigu Sovietų Sąjungoj menas gina pats savo integritetą, tai jis tuo pačiu tampa lyg ir avangardiniu, nes toli praneša integritetą praradusį, politikai palenktą meną. Avangardiniu šis nepriklausomasis menas sovietijoj atrodo dar ir dėl to, kad bolševikų ideologai patys nuėjo iki tokio cinizmo laipsnio, kad ir iš viso netiki, jog bet kur, bet kurioje santvarkoje ar visuomenėje, gali egzistuoti menas nepalenktas politikai, i.e., „socializmui" arba „klasių kovai" arba ir „kapitalizmui".*(3)* Tikėjimas į meno laisvę kaip net teoretišką galimybę, tos laisvės įgyvendinimo pastangos einant sovietiško pasaulio dėsniams „tiesiai prieš plauką" — štai kas sudaro sąlygines avangardinio meno prielaidas dabartinėmis Lietuvos kultūrinio ir politinio gyvenimo sąlygomis.

O šito meno ryšys su lietuviškos poezijos tradicijomis didele dalim pasireiškia tuo, kad poetinės tiesos jame ten daugiausia, kur kūrėjai stovi arčiausiai prie gamtos, prie to tradicinio, dar vis neišsenkančio lietuvių poetų įkvėpimo šaltinio. Tiesiogiai gamtiškas, sakralinis realybės suvokimas dažnai kaip tik ir paženklina modernišką arba progresyvų, sakykim, avangardišką poetą Lietuvoj.*(4)* Reiktų pridėti, kad ir šiuo atžvilgiu lietuvių poezija turi savo tradicijas, nes tam tikra prasme pats Kristijonas Donelaitis jau savo *Metuose* gynė sakralinį ir gamtišką, o ne pasaulietiškai politišką gyvenimo būdą.*(5)*

Kartu su mylinčiu ir pagarbiu, sakraliniu požiūriu į gamtą, šis lietuviškasis poezijos avangardas, visai logiškai, orientuojasi ir į tautos praeitį — ir vėl lygiai kaip kadaise Donelaitis, kuris dūsavo dėl „barzdotų mūsų gadynių". Čia tenka kalbėti ne apie maironišką „aš norėčiau prikelti nors vieną senelį" romantiką, bet greičiau apie norą, suvokimą, kad tautai privalu turėti naują savo istorijos ir egzistencinės

esmės suvokimo mitologiją (kaip tai kadaise įtaigiai mėgino mums išeiviams paaiškinti Algirdas Julius Greimas) — tai yra, gamtos ir senosios religinės — pagoniškos pasaulėjautos raštaženkliuose sukauptą, kūrybinės šio meto vaizduotės persunktą ir išsakytą, tautos ir asmens savitumo sąmonę, nelyg Jungo kadaise aprašytą „rasinę atmintį".

Šių bendrųjų sampratų rėmuose, galime trumpai pažvelgti į tris sovietų Lietuvos poetus: Joną Juškaitį, Vytautą Bložę ir Gintarą Patacką. Tai toli gražu ne visi, ir ne visi patys stipriausi poetai, linkę į mūsų čia sąlygiškai apibrėžtą lietuviškąjį avangardą. Vienas iš pačių reikšmingiausių tokio avangardo poetų yra Sigitas Geda; tarp jų priklauso ir Algimantas Mikuta, o taip pat savotiškai kartu ir miestietiška ir giliai mitologinė poetė Judita Vaičiūnaitė; tamprų ryšį su tokiu avangardu turi net ir giliai lyriška, savo poetinių priemonių naujoviškumu nepasižyminti Janina Degutytė. Savotiška beveik „antipoezija" arba „minimalizmu" — tai yra, tikru ar apsimestinu atsisakymu nuo kalbos, kuri ir mūsų ir pasaulinėj tradicijoj priimta laikyti „poetiška", to požymiams esant iškilumui, retoriškoms kadencijoms, „gražiai" kalbai, palyginimams, turtingoms metaforoms ir panašiai — pasižymi Marcelijus Martinaitis. Jo *Kukučio baladės* stebina savo paprastumu, kuris tačiau dėl įprastinių retoriškų frazių nebuvimo atrodo kažkaip lyg ir „nesuprantamas", kartu liaudiškas ir intensyviai mitologinis. Net ir senasis Albinas Žukauskas savaip atstovauja, sakykim, „dzūkiško kaimo avangardą" — kaimo, kur iš visų pasuolių galima sušluoti nematytus, negirdėtus pasakų gyvūnus, tokius, kaip jo „aitvarai, tos sparnuotos lietuviškos kiaulės", ir kur kartų kartos, prieš egzistuojantį Smūtkelį ir neegzistuojantį Dievą suklupusios, meldžiasi tuo, kad be žodžių iš sielvarto mykia, nelyg galvijai tvarte ar kokios tragiškai fantastiškos būtybės Hieronymus Bosch paveiksluose. Tačiau vienu ar kitu atveju apie šiuos gerai įsitvirtinusius poetus jau buvo mūsų spaudoje rašyta, ir dėl to, trūkstant laiko išsamiai

apžvalgai, pasirenkame tuos, kurių pavardės mažiau matyti mūsų spaudos puslapiuose.

Jonas Juškaitis avangardiškas ne tiek savo idėjomis kaip tokiomis, kiek intensyvia ir subtilia, iš pirmo žvilgsnio visai į save dėmesio neatkreipiančia, poetinės kalbos deformacija, kurios dėka mintį ir prasmę įgyja labai asmeniška autoriaus poetinių pergyvenimų kokybė, tarytum tai būtų savitas, tik jam vienam egzistuojantis pasaulis. Nors ir galima jo eilėse rasti atšvaistus iš rusų ir prancūzų simbolistų poezijos, Juškaitis nėra iš tiesų joks simbolistas, bent jau tradicine prasme. Greičiau atvirkščiai: kai simbolistai šiame pasaulyje stengėsi įžiūrėti kito, idealaus pasaulio žymenis, Juškaitis bando įsiklausyti ir įsižiūrėti tiesiog į patį šį pasaulį, kad pajustų ir išreikštų imanentinę jame esančią „sielą". Tai, žinoma, reiškia, kad toji siela bus toks išorinės tikrovės atspindys, kuris skleidžia pats savo vidinę šviesą, ja persmelkdamas ir tuo pakeisdamas mūsų regimą tikrovę.

Viena iš Juškaičio poetinės kalbos savybių yra tai, kad normaliai prie skirtingų kalbinių ir tikrovinių kategorijų priklausančių žodžių prasmės taip sugretinamos, kad iš kiekvienos naujos sandaros kyla daugiau semantinių galimybių (daugiau atspalvių, daugiau prasmių). Pavyzdžiui, rinkiny *Tolimos dainos(6)* p. 12 skaitome: „ratuota saulė sėda astrų žieduos į nuodo kvapsnį" ir atpažįstame bitės ir saulės auksinį panašumą, ir to dėka galime pajausti bitę nelyg ji būtų saulės dovana ir, tai suvokę, dar suprasti, kad šiltas šis saulės dosnumas savy turi ir mirtį kaip gerą ir reikalingą gyvybės tąsos aprašką. Arba p. 13: „sėjėjo žingsniai, lyg balandžio sparnas, nepikti": smagu jį, tą sėjėją, matyti mosuojanti rankomis nelyg sparnais, tartum jo beriama sėkla ir vėl būtų geras, džiaugsmingas skrydis į gyvasties ateitį.

Panašiai ir Juškaičio sintaktinės inversijos, naudojantis turtinga lietuvių kalbos morfologija, sudaro naujus prasminius kodus, iš dalies užimančius metaforų bei kitų tropų

funkcijas. *Tolimų dainų* rinkinyje yra eilėraštis „Birželio rytą", kuris prasideda taip:

To žaliai auksinio ryto tyloje
Užkastam iš rankų ramune graži buri
Tarp žolių žieduotų — gundanti naktis
Sagstė jų šakoms po vandeninį žiburį
Ir giedros žaibus mums merkė kaip akis. (p. 19)

Iš pirmo žvilgsnio, posmelis atrodo sunkiai prieinamas kaip tik dėl kalbinių deformacijų, bet įsižiūrėjus pradeda išsigvildenti prasmė: turime reikalo su mirtim („užkastam"), su meile („ramune buri"; senas meilės simbolis), o šių dviejų santykyje implikuojasi ir tragedija. Prieš mus kapas, gedulas, apsireiškiantis tragiškai lyg norėjimu dar ir dabar išburti, ar „užkastasis" dar vis myli ar nemyli. Prieš mus ir „gundančios nakties" ironija mirties ir praradimo akivaizdoje. Toliau iškyla ir gilesni įtaigojamos prasmės klodai, užslėpti sunkiai atsekamame žodžių santykiavime. „Ramune buri" — tai viena prasmė, o „ramune graži" (graži kaip ramunė; — kita, bet jos abi susijungia į mylinčios moters įvaizdį: kuklus grožis, kaip lietuviškų laukų ramunės, tylai pergyventas didelis ir tragiškas praradimas. „Žieduotos žolės" — tai irgi ne tik ir ne tiek žiedai pievoje, kiek spindinti ryto rasa, nakties užžiebti „vandeniniai žiburiai". Kitaip sakant, specifinis tikrovės svoris yra ne daiktuose, bet tarpe jų esančiuose niuansuose. Juškaičio poetinė kalba yra „jausmams talpi kalba". Susidaro tartum didelės vidinės erdvės, visatos, su savitais visų reiškinių sąryšių dėsniais. Ta visata kalbinė, ji egzistuoja tarp žodžių, nelyg žodžių tarpusavio meilėje iškilusi dar kita kalba, kuri savo ruožtu atitinka dviejų žmonių tarpusavio meilėje iškilusį naują grožio ir sielvarto pasaulį.

Bendras Juškaičio poetinės kalbos principas yra, kad jis duoda emocinius žodžius gamtos reiškiniams ne pagal senąjį sentimentalios poezijos principą ar prielaidą, kad siena tarp

gamtos ir žmogaus gali būti pralaužta su poetiškų, iš tiesų retoriškų tropų pagalba, lyg ir nuduodant, kad gali, sakykim, kartu su žmogum verkti dangus arba medžiai, bet pagal principą visos tikrovės perkėlimo į tą naują žodžių visatą, kur senos sienos tarp žmogaus ir daiktų niekada ir neegzistavo. Kaip tai Juškaitis atlieka, galime bandyti suvokti pasižiūrėję, pavyzdžiui, į jo eilėraštį „Kuliamoji" iš rinkinio *Mėlyna žibutė apšvietė likimą(7):*

Tu laidai pėdus. Aš atimu šiaudus. Po šitiek metų rauda kuliamoji.
Praėjai, praėjai, mūsų meile pirmoji.
Kuliamoji rauda bronzinio rudens vakare, prie kūgio užspringo,
Su šiaudais į vėją išspiauna gūsį sūkuringą.
Toks šiltas rugsėjis. Visas *mėnuo blaško garsus po laukus* spragilai.
Man gėlę širdy kiti numynė, o tu, kitų pamesta, pražilai.

Eilėraščio tonas ramus, pasakojantis, bet kaip tik šis lėtas minties plaukimas per praeitį ir išugdo didelį, tarytum žiedą pražystantį skausmą. Iš tiesų tai eilėraštis apie atmintį, arba apie tai, kaip bergždžios, neišsipildžiusios praeities prisiminimas persunkia duotą gyvenimo momentą skausmu, ir kaip tas skausmas, virtęs atmintim, tampa poezija, kada laukai jau rudenėja, ir buvusios bevaisės meilės spengiančiam šauksme ar skausme tą poeziją išdainuoja derlių priimančios kuliamosios mašinos rauda. Patys tie praeities įvykiai tampa tokiomis tolimomis užuominomis, kad jų tikro buvimo praeityje beveik ir nereikia, reikalingas tik skausmas su rudenėjančios gamtos veidu, arba staiga nelaukto ir širdį veriančio graudumo įvaizdis:

Ir atsimenu tave iš vieno vasaros klyksmo lengvą lyg plunksną.
Raudo kraujo kieliku saulė, jos auksinių ugnių paunksne
Mėlynumas skleidės iš birželio žolių, laikei tu dvi tulpes —
Tamsiai raudoną su mėlynu viduriu, bei geltoną, jas jungė saulės *stulpas*.

Pasaulis tau tada sutilpo į tulpės ugnį, ir tulpę šitą
Veidu į šiaurės vėją lyg saulė tu kvėpinai, panaši į bitę.

Prisiminimai šiame eilėraštyje nėra pati praeitis, bet tik praeities pasekmės šiandien, ir jos tai išsilieja visa serija rudens vaizdų:

Kaip sapną apie prabėgusį gyvenimą kuliamoji klieda į ausį.
Vienam taške padangėj sakalas, žiūrėdamas į auką,
Virpa, kaip juoda žvaigždė virš tuščio rudenio lauko.
Tu, tu, širdie tu, kaip tu paklausi plazdančio paukščio
Kas tavo skausmas atrodo iš saulės aukščio?

Rauda rausva kuliamoji, smagračiai tik rieda.
O saulė linksta prie žemės, panaši į medetkos žiedą.
Ugnimis ratuota rudenio saulė linksta prie žemės geltonos.
Dulkančioj žemėj šiaudų pridraikytos ražienos, dėl to jos,
Voratinkliuotos, prieš saulę atrodo auksinės, ir auksu tuo
Plaukia rauda į miškingą apylinkę toliais, ruduo, ruduo.

Šitaip kuliamosios mašinos raudojimas neša „vidujinės raudos" įvaizdžio naštą.

Iš tiesų tai ne tiek akylus pačios realybės stebėjimas (nors to irgi reikia įvaizdžio preciziškumui), kiek savosios sielos stebėjimas, ieškant joje matomos tikrovės pergyvenimų niuansų, kurie tada sudaro tam tikrą lyg ir antrinę tikrovę. Juškaičio poezija tuo būdu yra vidinių gamtovaizdžių, vidinio pasaulėvaizdžio modelis, ir tai sudaro joje „gilios minties" įspūdį. Jeigu, sakysim, kalbinės kategorijos, kuriose randasi abstrakčios sąvokos ir terminai, aprašo iš tiesų ne tai, kas yra, bet tai, ką protas sau pasistatė kaip modelį, tai Juškaičio poetiškasis modelis yra padarytas tiesiai iš realybės ir iš jausmo medžiagos, nelyg tai būtų tas pirmykštis, šventas molis, iš kurio Dievas lipdė Adomą. Kaip poetas, Juškaitis yra ta prasme Adomas, o Adomas, pirmasis žmogus, buvo, galėtume sakyti, savaip irgi „avangardas".

Vytautas Bložė per palyginti trumpą laiką (pirmasis jo eilėraščių rinkinys, *Septyni šienpioviai,* išėjo 1961 metais)

perėjo gana plačią stilistinę skalę nuo paprastos, tradiciškai retoriškos poezijos per išorinį paprastumą išlaikančią, bet viduje sudėtingą poetinę kalbą, kurioje atsispindi iš tautosakos ir iš paprastos kaimo buities atėjęs kalbinis klodas, sujungtas su pasaulinėmis simbolių sistemomis mito ir moralinių vertybių plotmėje. Bložė audžia labai komplikuotą, iš daugelio stilistinių metmenų supintą kalbinį audinį, persunktą visos žmonijos istorijos įvykiais ir legendomis; audinį, kuris sovietinėmis sąlygomis bent tuo originalus ir „avangardiškas", kad jis savimi sudaro asmenišką, nuo oficialios vertybių sistemos nepriklausantį moralinį, iš dalies ironišką, iš dalies grasų ir kaltinantį, o iš dalies vėl ir komišką komentarą apie laiko ir istorijos dvasią visos žmonijos mastu. Savo rinkiny *Polifonijos,* išleistame 1981 metais, Bložė taip aiškina savo požiūrį į poeziją:

> Šių žodžių autorius bando įprasminti žmogaus būties universumą įvairiose erdvės ir laiko plotmėse. . . . Kalba — artima muzikai, vaizdai — sąskambiams, emocijos ir mintys — bendros menams. Šie ryšiai domina, jais čia bandoma pasinaudoti.

Iš to Bložei seka, kad:

> Kyla noras atsisakyti komentavimo ir visų prasminių ryšių nustatymo, ypač tų, kurie plaukia iš teksto. Skaitytojas kviečiamas būti kūrybos bendrininku.

Reiškia, Bložė nori būti atviras bet kokiems galimiems prasminiams ryšiams, kurie galėtų kilti iš teksto, bet nėra į tekstą sistematiškai užplanuoti, lygiai kaip jis atviras, anot jo „dienos šviesai ir laiko dulkėms" — taigi istorijai, kuri per mus teka, kaip nenutrūkstantis vyksmas ir nebebuvimas. Tokia poeto pozicija, žiūroma, universali ir neapibrėžia jo kaip avangardo ar kokio ten kito sąjūdžio dalyvio. Klausimas, kaip būtent šis Bložės atvirumas visuotiniam laikui ir visuotiniam kūrėjui — žmogui iš tiesų pasireiškia jo eilėse.

Yra keletas būdų arba, taip sakant, „balsų". Vienas — tai „Raliavimai", kaip pirmoji *Polifonijų* poema vadinasi. Tenai mitologinis aspektas išreiškiamas nelyg būtų naiviai nupasakota legenda, lyg kokie vaikų prasimanymai ar bobutės pasakos, ir tik po kiek laiko pajuntame, kad šios istorijėlės guli tiesiog ant visos žmonijos mitų, pasakų ir jas išreiškiančių vilčių ir baimių kryžkelės. Štai, pavyzdžiui, keletas eilučių:*(8)*

Tamsu buvo kaime: nei žiburių, nei dūmų
kalvė prie vieškelio tuščia: nei žaizdro, nei dumplių
vieną vakarą į kaimą atėjo tokia senutė ir pasiprašė nakvynės
žmonės sako: šalta, neturim ugnies
senutė užkūrė ugnį, pirtį iškūreno
rytą nunešė žarijų į kalvę, įpūtė žaizdrą
ėmė jie ir nukalė grandinę
tokia gera, tokia protinga senutė, kad tik nebeišeitų
nuvedė ir prirakino prie bažnyčios

Matome, kaip susijungia Prometėjaus mitologija su likimo, graikiškos Moiros, senutės mitologija ir kaip abi sujungiamos per dar trečią — krikščionių tikėjimo, bažnyčios kaip visų vilčių tvirtovės ir (kaip jau su tvirtovėm būna) kalėjimo mitologija. Sovietų Lietuvos sąlygomis, šitoks tekstas skamba netikėtai, daro literatūrinio avangardo įspūdį, ypač todėl, kad vietiniai skaitytojai lengvai gali čia atpažinti užuominas ir apie jų politinę situaciją.

Sekantis ciklas, „Preliudai", visumoje yra ilga ir intensyvi Lietuvos istorijos apžvalga, bet ne tos istorijos, kuri surašyta į vadovėlius, o tos, kuri tuo pat metu, kai vystėsi vadovėliniai įvykiai, skaudėjo žmonių širdyse, kvepėjo baime, viltim, prakaitu, mėtėsi po pakampes, nelyg buvusių didvyrių kapinynai — taigi tikrosios istorijos, plaukiančios tikrų gyvenimų smulkmenomis, kaip pavasarį ižas upėje. Šitame kasdieniškame paprastume supoetinta, ta istorija kraštais susiliečia su legenda, pati kuria Lietuvai mitą, o jos balsas yra Bložė kaip poetas, avangardistas, žengiantis būsimo tautos mito priešaky.

Štai, pavyzdžiui, vienas fragmentas:

. . . tiršti mirties dūmai
virš sunkių aukurų
kyla dangop ir dega
karalių kūnai su jų žirgais ir arkliaganiais
valstybėm, kur iš po žemių veržiasi
minios žmonių, pasmerktų
amžinam netikrumui: pripildo
seną gotišką kiemą, kur sotūs
arkliai kaustomi ir balandžiai
meiliai burkuoja. Dar nežino
kad taps išrinktąja germanų tauta: tai jis
atpirkėjas, fanatikas: pats
prikals prie savęs ir sudegins
apipylęs savo lavoną tiršta
žmonių neapykanta. Pakraščiais
angelėliai lyg ornamentas
nerūpestingais veidais, ant debesėlių
alkūnėm parimę: sparneliai
iš knygų puslapių. Jie ne paukščiai, kurie
nuo medžių viršūnių taip įspūdingai
stebi, kas dedasi: turguje
mėtosi šalmai ir grasinimai
ir šaukimai ir net maldaknygės
arba citatos, kurias jie kartoja
eidami ratu, kada reikia
apsispręst, kas esi: čia, žemėje
kur apstu vienuolynų ir dykumų
kur galima
išgirst savo balsą. Į viską
aš įeinu ir skubu
nupiešt savo veidą kamputyje
trečiame horizonte, turgavietės
pakraštyje, kur arklių mėšlas
kvepia istorija: noriu suprasti
pažemintų miestų teisybę, kada jie
su panieka atmeta visą paveikslą . . . (p. 37-38)

Savo intensyvumu ir kai kuriomis poetinės kalbos savybėmis ši antroji poema truputį primena Algimantą Mackų, nors iš tiesų tarp jų skirtumas gana didelis, visų pirma tame, kad Mackui visas tragiškas žmonijos istorijos pojūtis susikoncentravo tik keletoje daugialypiai simboliškų įvaizdžių, kai tuo tarpu Bložė semiasi didelėmis rieškučiomis iš viso žmonijos surinkto turto lobyno ar ir šiukšlyno. Čia ir vėl, paradoksiškai, siūlosi išvada, kad Bložės avangardiškumas susideda iš jo istoriškumo, iš pajutimo, kad yra momentas, kuriame istorija dar neįvyko, sutelkiantis savyje visa tai, kas jau buvo — kad yra turtinga visų amžių gyvenimu dabartis — belaikė akimirka, sutelkianti savyje visą ateities buvimą.

Trečioji poema ar skyrius, pavadintas „Metamorfozės", iš esmės yra antrosios dalies poetiško mąstymo tiesioginė tąsa, tik su tuo skirtumu, kad „Preliuduose" poetinė kalba ėjo nenutrūkstančia grandim, skubėdama (ar bent taip atrodė), neatleisdama nei sekundei, neduodama atsikvėpti nei sustoti kur nors žodžių srovėje, kai tuo tarpu „Metamorfozės" kalba išsiplečia ir plaukia per visą skaitytojo sąmonės erdvę nelyg koks tvanas, nešantis begalę istorinių, mitologinių sąryšių, užuominų, faktų ir legendų, vieni kitais pavirtusių. Tai turbūt dėl to, kad „Preliudai" buvo daugiau susikaupę į istorijos eigą, į istoriją kaip tekantį sąmonės srautą, kai tuo tarpu „Metamorfozės" orientuojasi į laiką, mintis ir įvykius kaip į įvairių egzistencinių plotmių ar dimensijų persimainymus ir santykius; kur pirma buvo srovė, dabar serija prieš akis prabėgančių persimainymų, kai pats stebėtojas lieka stovėti viename taške, ir laikas tampa matuojamas ne distancija tarp vieno įvykio ir kito, bet distancija tarp vienos ir kitos stadijos tikrovės audinio pasikeitimo — proceso, kuris gali vaizduoti arba augimą, arba ir degeneraciją. Štai vieno eilėraščio dalis:

mes galim visai pasikeisti
pavirsti laikrodžiais arba sugeriamuoju popieriumi

nes esam numatę gamtos reiškinių nepatvarumą
šiandien, sakykim, lyja, rytoj irgi lis, ir stovi mašina, įklimpus į sniegą
dėl to ir mes pasėsim
šiek tiek valgomųjų pupų
pabandykim suvalgyti
pupupupupu
sugeriamasis popierius (ant kurio rašau) visas mano inventorius
ir aš sugeriu save, nenaudodamas tabako
virsdamas rūkomu popierium
popapapapa (p. 55-6).

Įdomu stebėti, kaip vystosi degeneracijos įvaizdžiai: visų pirma, žmogus (su amžinybe savo sieloj) tampa tik laikrodžiu — ir jau galima laiką išmatuoti, nebėra amžinybės. Toliau, sugeriamasis popierius pradeda atrodyti kaip vienas iš galimų variantų seniai poezijoj žinomo romantiško įvaizdžio, būtent pajūrio smėlio, kuris sugeria ritmiškai kvėpuojančio laiko bangas. Dabar gi matome, kaip šitas tradicinis įvaizdis savo ruožtu degeneruojasi į „žemą" ir prozaišką rašomojo stalo reikmenų lygį, bet vis dėlto išreiškia kaip tik patį kūrybos, žmogaus amžinumo vilties aktą. Tuo būdu gamtos reiškinių nepatvarumas iš tiesų yra amžinosios žmogaus sielos nepatvarumas ar net įstrigimas kažkur laike — sniege, taigi mirtyje. Tokia į laiko mirtingumą įklimpusi siela taip pat degeneruojasi savo įvaizdžiu, kuriame dvasinis pradas žmoguje aprašomas kaip mechaninis: „mašina". Galų gale ir pati žmogaus kalba, jo amžinybės galimoji sėkla, virsta prozaiškomis „pupomis" ir tuoj pat dar toliau degeneruojasi į beprasmį pupsenimą „pupupupupupu . . ." Šitam pastarajam beprasmiam žodyje, kur žmogaus kalba virsta tik ežio pupsenimu, galima išgirsti nelyg aidą dvidešimtojo amžiaus „avangardisto" Samuel Becket, kada jo scenos veikale *Belaukiant Godot* vergas su ant kaklo užnerta virve iškilmingai liaupsina žmogaus didybę beprasmiais, isteriškais ir žvėriškais klyksmais ir urzgimais. Prisimena dar ir Škėma,

kurio veikale *Pabudimas* herojus Kazys, priverstas žiūrėti į kankinamą savo numylėtinę šaukia „aš noriu būti žmogum", ir tas šauksmas pavirsta į gyvulišką staugimą.

Ir būtent tas procesas, ta degeneracija ir yra Bložei istorija — tiesioginė priešingybė bolševikiškai mitologijai apie istorijos ir progreso dėsningumą. Tačiau tai anaiptol nereiškia, kad Bložė yra cinikas — tai reiškia tik, kad jo kūryboje veidrodžiu atsispindi kaip tik to sovietiško valdiško optimizmo tikroji esmė, kai tuo tarpu pati istorija yra tai, kas nesikeičia, kas yra amžinai „dabar", kaip pati būtis, per laiką tekančios jėgos srautas, visa ko esmė. Šioji istorija eilėraštyje „Šarvų išnykimas"*(9)* vystosi per seriją peršviečiamų įvaizdžių, sudėtų vienas virš kito, kaip laiko ir tikrovės klodai:

giedrą sekmadienį, kai vabzdžiai
zvimbia galvoj, o vikšrai ropoja akveduktais nuo kalno
arba per popierių, kurį pakėlus prieš šviesą
sklindančią iš ligoninės vietoje buvusios klebonijos
matyti
riterio dailūs šarvai

moliuskai? sraigės? o kam
tau žadintuvas motociklams prabirbiant per šlapias pievas
besitęsiančias kitapus lango, prie kurio jis ir stovi
prisiglaudęs kampe, beviltiškai senas ir iš mados išėjęs,
šaldytuvas, taip garsiai įsijungiantis
jog pažadinantis mus laiku
kai reikia pereit į kitą erdvę iš namų
kurių nebebus, dar mums išliekant
savim, su savo prisiminimais apie
šlapiom pievom brendančią mūsų vaikystę
ieškančią lietaus krašto, gale daržo
kur morkos, pomidorai ir aguonos

dabar radom tą šaldytuvą pašiūrėje tarp senų avilių ir korių
ir seno medsukio, tarp kaliausių baidančių girių žvėris
iš mūsų pasąmonės

per miegą įsijungia, išėjus traukiniui, ir pažadina
seniai sustojusio laikrodžio valandą
o mes galvojame, kad sapnuojame, jog
persikūnijame, nubusdami
kitoj erdvėj, kitam laike

bet laikas bėga ir metamechanizmas nebepataisomas kaip tas laikrodis
stovintis ant lango, pro kurį išėjo laikas (p. 51-52).

Čia matyti, kaip Bložė savo stilium, įvaizdžių pasirinkimu, ir net pačiu laiko proceso suvokimu yra gana artimas Tomui Venclovai, kokį mes jį pažįstame iš rinkinio *98 eilėraščiai*. Venclova, kol tebebuvo Lietuvoje, iš tiesų priklausė kaip tik tos pačios rūšies avangardui, kaip ir Bložė ir kai kurie kiti.

Gintaras Patackas, palyginti dar neseniai pradėjęs reikštis jaunas poetas, iš dalies panašus į Bložę tuo, kad jo poezijoj giliausiu klodu guli moralinėmis, nuo režimo modelio nepriklausančiomis vertybėmis pagrįstas pasaulio permąstymas, bet nuo Bložės jis skiriasi kiečiau suausta, daugiau formos atžvilgiu disciplinuota ir todėl nelyg klasiškiau išrodančia poetine kalba. Tarp avangardiškai nusiteikusių poetų Patackas dėl savo rūpesčio forma, dėl griežtumo sau, tampa lyg ir savotišku klasiku, panašiai kaip ir Tomas Venclova. Paimkime pavyzdžiu vieną jo eilėraštį, pavadinimu „Preliudas":

viskas buvo preliudas
sąskambiai gatvės taisyklės
sugrumėjo perkūnija
virš nedieviškos mūsų skaistyklos
sunkūs žemiški lageriai
lyg rakštys į delną įlindę
mėnesienos voratinklis
virš troškimų pripildyto indo.*(10)*

Pastebėkime, kaip šiose eilutėse yra pabrėžta cezūra tuomi, kad jos ir grafiškai laužiamos per pusę. Pats grafiškas

eilėraščio išdėstymas tada jau įtaigoja ką tai panašaus į du autonominius prasminius vienetus vienoje beveik į dvi eilutes pavirtusioje eilutėje, tartum tie vienetai būtų tema ir išvystymas, objektas ir palyginimas, garsas ir aidas.

Kadangi toji pirmoji eilutės pusė stovi visiškai atskirai nuo antrosios, bent trumpam susidaro įspūdis, kad nežinom nei kas buvo „viskas", nei į ką tas „viskas" buvo preliudas. Tik antroji eilutė, atrodytų, veikia tartum paaiškinimas ar išvystymas pirmojoj pradėtos temos. Žodis „sąskambiai" nelyg atstato eilutės prasminį ryšį, nutrauktą dėl grafinio lūžio, nes atliepia į muzikines „preliudų" implikacijas. Bet iš kitos pusės, savo logika jis tampriai rišasi su savaja, „antraja" eilutės puse, nes yra vienas iš „taisyklingumo", logikos variantų. Sąskambiai ir taisyklės yra savaip labai giminiški žodžiai ir sudaro lyg rėmus, kuriuose esančios gatvės tampa ryškiausiai suvokiamos savo tiesių, taisyklingų linijų, blokų aspekte. Staiga kyla mintis: harmonizuojantis, statantis, organizuojantis pradas yra tartum žmogiškosios civilizacijos pradžia, taigi ir dabartinės žmogaus padėties pradžia.

O kokia tai padėtis, galime suvokti iš sekančių eilučių: „perkūnija" ir „skaistykla". Taip pat: žodis „nedieviška" tartum apibrėžia dvasinio prado stoką toje šiandieninę žmogaus padėtį sukūrusioje civilizacijoj. Dieviškoji skaistykla žada viltį; nedieviškoji nežada nieko. Tokiam kontekste žodis „perkūnija" atgauna sovietų pasaulyje paneigtą grasią Senojo Testamento, Dievo rūstybės prasmę. Dabar galime pastebėti, jog šiame eilėraštyje, dėl savo išskirtinės grafinės padėties, vienas prasminis vienetas, esąs vienoje kurioje eilutėje, gali santykiauti ir su kitu, o ne „savuoju" — t.y., tuo, kuris tęsia sakinį ar frazę, apie kurių buvimą įspūdis susidaro beskaitant. Tada matyti, kaip pirmosios abiejų eilučių pusės sudaro nelyg ir savo atskirą prasminį vienetą: „Viskas buvo preliudas: sugrumėjo perkūnija". Preliudas į ką?

Tuo būdu grafinė eilėraščio struktūra iš dalies apsprendžia skaitytojo prielaidas apie jo turinį. Visa tai — „avangardiniai" elementai krašte, kur laikoma priimta norma galvoti, kad eilėraštyje turinys, o ne forma yra apsprendžiantis elementas. Šičia gi forma gali įtaigoti visai kitokį tarpusavį žodžių santykiavimą, negu iš paviršiaus sprendžiant galėtų atrodyti. Tai, savo ruožtu, sudaro naujas „ezopinės kalbos" galimybes, kurios anksčiau išplaukdavo iš užmaskuoto įvaizdžio ar iš kokios nors tik atskiroms grupėms ar individams suprantamos simbolikos. O ir pati eilėraščio tematika: žmogaus egzistencijos pajautos aprašymas ar apmastymas, kuriame režimo įtaigojamos mastymo kategorijos — komunistinė kovingo materialistinio optimizmo tematika, arba jausminė patriotiška retorika — iš tiesų nevaidina jokios reikšmingos rolės, yra „susvetimėjimo" reiškinys, taigi reiškinys nuo kurio labai dažnai ir iš viso prasideda avangardas mene ir kultūroje.

Vieton nieko nebesakančios sovietinės pasaulėjautos, Patacko eilėraštyje jaučiasi užuominos į visuotinę ir įsisenėjusią gyvybės-ir-mirties simboliką:

mudu lošėm šachmatais kur kiekvienas prarado figūrą
ak įeiki į atmintį
jei nerasi klaidinančių durų
bombarduoki idėjomis
langus poeziją gamtą
kad taip imt ir sudievinus
kūdikį nešantį gandrą
mes visi pabuvojome
ilgesingam raudonyje snapo
o dabar kaip agonija
išsiveržiam iš slegiančio sapno
girdis irklo pliuškenimas
valtis į krantą parplaukia
taip ir visas gyvenimas
norisi šaukti ir šaukti

noris bėgti anapusei
žėrinčio laimės šešėlio
kur negimus girnapusei
grūdą į dirvą pasėjo
kur laimingas apaštalas
drąskė jį varžantį rūbą
buvo laiškas be atsako
trenksmas raudono į rudą
liko įspaudai sienose
kaip senoj chiromantiškoj knygoj
kol prie mūsų prisėlino
butai daiktai ir tarnybos (p. 70)

Tokie išsireiškimai, kaip „nedieviška mūsų skaistykla" arba „mudu lošėm šachmatais" tiesiogiai atsišaukia į seniai per pasaulinę literatūrą keliaujančius mirties ir laiko, metafizinės vilties ir nevilties simbolius. Lygiai tokie patys yra ir įvaizdžiai: „irklo pliuškenimas" ir „valtis", šiame kontekste tiesiogiai primeną seniai mitologijoj žinomus Stiksą, užmiršimo upę, ir Charoną, vėlių tylųjį valtininką. Šie įvaizdžiai persipina su kasdienėj kalboj vartojamais išsireiškimais, kaip „kūdikį nešantis gandras", ir su nuvėsusiais „magiškais" prietarais — „chiromantiška knyga", ir su paprasčiausiais trafaretais apie poeziją, gamtą, butus, daiktus, tarnybas ir taip toliau. „Avangardiška" čia yra tai, kad visa ši žodinė medžiaga transformuojasi į kažką visai kitą, turintį daugiaklodę užslėptų prasmių struktūrą.

Galima Patacko poezijoje irgi įžiūrėti Tomo Venclovos įtaką, nes Venclova kaip tik tokiu būdu, kalbėdamas nepakeltu, neretorišku balsu, vartodamas „pilkus" žodžius sąskambyje su plačiomis simbolių plotmėmis, transformuoja realybę į gilų poetišką mąstymą. Yra Patacko poezijoj ir kitų aidų. Eilėraščio „Didelis skridimas" (p. 71) posmeliai:

Pro šalį lėkė autobusai,
Pukšėjo mėlyna naktis,
Pabūklais šaudė skurdūs būstai
Į velnio praviras ausis

Ir prie pakrypusios madonos
Prisiglaudė sūnaus petys,
Ir švelnų gėrimą aguonos
Išgėrė gelžkelio stotis

Joje stovėjo mūsų namas
Po nešuliniais ryšuliais
Tarytum užverstas romanas,
Vadinęs mus jaunais kvailiais

dvelkia jau gana tolimos praeities keturiais vėjais, žodyno ir įvaizdžių avangardizmu, o pats jausminis koloritas primena iš dalies Joną Aistį, ir iš dalies Radauską. Įdomiai Tomą Venclovą ir Radauską iš karto primena šis eilėraščio „Paprastas ženklas" posmelis:

Iš nevilties, iš muzikos, iš lėto
Kvėpavimo išplauks ir mus paims
Į saugų krantą tolimas gėlėtas
Buvimo ženklas, priprastas akims

Pirmoji eilutė atrodo beveik kaip parafrazė kadaise rašytų Radausko eilučių:

Iš nebuvimo, iš nakties, iš nerimo
Išėmęs mėto tolius ir medžius

o tas „buvimo ženklas" tai nelyg savotiška Venclovos „kalbos ženklo" metamorfozė.

Aplamai Patacko poezija pasižymi originalumu — tai yra, tokiu originalumu, kuris įsisąmonina visą praeities tradiciją, jaučia ją tarp savo pirštų ir tada iš jos ir iš savęs kuria jau visai naują, bet kartu ir praeities perspektyvoj prasmingą poetišką pasaulį. Tai galioja tiek jo poetinei kalbai, įvaizdžiams, ir toms semantinėms prielaidoms, iš kurių įvaizdžiai kuriasi, tiek, iš kitos pusės, ir jo poetinei mąstysenai apie egzistencinius žmogaus būties klausimus. Štai, pavyzdžiui, kaip originaliai ir su savotiška šilta meile, bet šiurkštoku tonu, Patackas permąsto žmogaus pirmykštę

nuodėmę, nupuolimą, krikštą ir išganymą eilėraštyje „Tavo kūdikis":

Ant dievo vaiko tu nerėk, žmogau
Vandens rūstybės tu ant jo nelieki.
Juk jis — tai tavo liūdnas siluetas,
Iškritęs vieną naktį iš dangaus.

Neturite abudu jūs namų,
Abu vienodai slepiate pagiežą
Tam tipui, kurs įgrūdo jus į dėžę
Ant negyvųjų žemės akmenų.

Tačiau ne pykčiui siela sutverta,
Ne smagračiui, kuris erdves suraižo,
Bet tam, kuris vadinas Visata,
Kuris ryte pagimdo giesmę gaidžio.

Lietuviškos poezijos fone čia minėti ir kai kurie kiti poetai atrodo kaip avangardas dar ir todėl, kad jų poezija yra svarbi, sakanti ką nors naujo, dar tarp mūsų nesakyto, apie žodį ir žmogų ir visa, kas iš to išeina. Jie dar netapo poezijos istorijos sąvokomis, niekas dar jų negarbina, jie nėra dar asmenybės, jie yra tik žodis, naujas žodis mūsų peozijos padangėje. Šia prasme galima juos visus aptarti tuo, ką pasakė Bložė:

Norima pabrėžti, kad kūrėjui asmeniško gyvenimo lyg ir nėra, save jis kuria kaip patirtį, kurios tikslas per save išreikšti kitus.

IŠNAŠOS

1 Griežčiau suprasta avangardo sąvoka iš tiesų nebepritaikoma ne tik Lietuvos, bet ir aplamai pasaulinei literatūrai, nes tokios avangardo apraiškos, kaip italų ar rusų futūrizmas, Vakarų Europos dadaizmas ir t.t. yra, kartu su pačiu esminiu avangardo supratimu, jau tapę vien tik istoriniu palikimu.

2 Šia pastaraja prasme „avangardiniais" veikalais galime laikyti ir tokius, kuriuose matyti pastangos suvokti lietuviškos sąmonės esmę ne rėmuose kokio nors „proletarinio internacionalizmo", bet rėmuose reikšmingų įvykių, pasiekimų ir problemų, iškylančių iš savito pačios lietuvių tautos gyvenimo, iš jos mitologijos, ir iš ypatingų pačios lietuvių kalbos savybių ir kūrybinių galimybių.

3 Ž. V. Kazakevičiaus straipsnį apie išeivijos lietuvių literatūrą *Pergalėje*, 1984, Nr. 7, p. 188-191.

4 Dėl to, kaip tai beatrodytų keista, siūlyčiau priimti į avangardinių kūrinių tarpą net tokį beviltiškai senamadišką eilėraštį kaip Algimanto Mikutos „Atsilikau", iš rinkinio *Švytuoklė:*

Atsilikau, užsižiopsojęs į lankas,
į margą paukštį ir geltoną svėrę.
O mano broliai nulėkė kur kas,
smagios fortūnos skverno įsitvėrę.

Kaip čia tylu, kaip kvepia žolėmis,
kurių vardų aš nežinau lig šiolei,
prabėgęs pusę amžiaus risčiomis,
nenusilenkęs samanai nei žolei.

Galvojo broliai, kad mane nubaus,
palikę vieną tarp tylių šilojų.
Giliai kvėpuoju, įtariai žvalgaus,
dar nesuvokęs, ką padovanojo

man lengvabūdis mano elgesys
ir mano brolių negailestingumas.
Prisėsiu ir žiūrėsiu, kaip pražys
seniai matytas man raugerškio krūmas. (p. 50)

5 Donelaitiška sakralinė pažiūra į gamtą ir į visuomenę gali kai kam su pagrindu atrodyti moderniška net ir šiuo metu Vakarų pasaulyje, nes ji vienaip ar kitaip bent iš dalies atitinka nuotaikas, kurios reiškiasi įvairių krypčių ekologiniuose sąjūdžiuose, o šie savo ruožtu dažnai pradeda būti suvokiami kaip „avangardiški", savim išstumdami senesnę, iš esmės bohemišką avangardo idėją.

6 Jonas Juškaitis, *Tolimos dainos* (Vilnius: Vaga, 1981).
7 Jonas Juškaitis, *Mėlyna žibutė apšvietė likimą* (Vilnius: Vaga, 1972), p. 41.
8 Vytautas Bložė, *Polifonijos* (Vilnius: Vaga, 1981), p. 6-7.
9 *Polifonijos*, p. 51.
10 *Pergalė*, 1983, Nr. 6, p. 70.

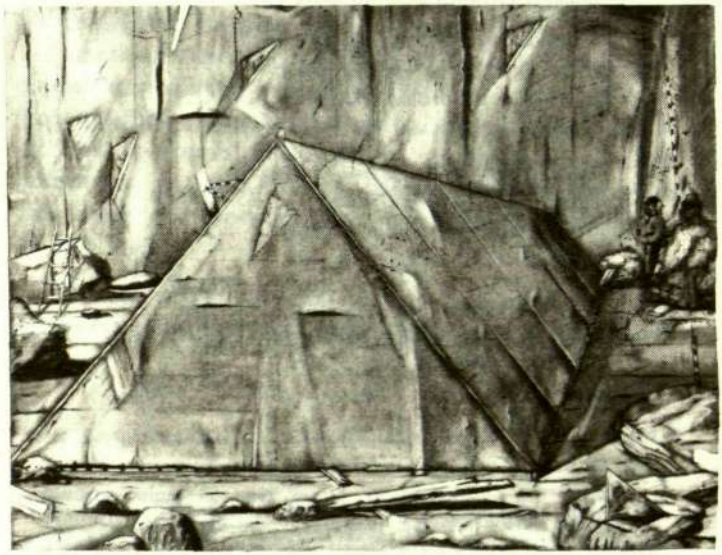

IŠ DIENORAŠČIŲ
1970-1980

JONAS MEKAS

5.

aš grąžau rankas
tu nori grąžos
jis grįžo namo
ji yra graži

tu vis laukį
aš esu lauke
jautis laukas

gera dainuoti
liūdna verkti
ašaros teka
į džiaugsmo ąsotį

12.

A,
civilizacija neturi poezijos.
Nuo gamtos —
atitrūkau.

Poezijos kūnas išdžiūvo,
kaip mirus žolė,

nors ir dar vis
tik,
kaip dėlė,
įsisiurbęs

laikausi
žodžių —

kol ir tuos
nuplaus
laiko
tėkmė.

13.

svyra šaka
krinta
obuolys

žodis
svyra šaka
a! rojus . . .

raudonas
obuolys
svyra šaka.

14.

Ne,
jie nešaudys
poetų —

nei
darbininkų —.

20.

žodžių nuotrupos
rudens lankai

rojaus fragmentai
krinta

į
širdies
nepriteklius

gailiai
lyja
lietus.

21.

teka upės
bėga kelias
plaukia debesys, drumsčias
mintys, laikas

stovi medis
guli akmuo
kelias pumpuras, plyšta
dangus, karnos

širdis
klysta
pirštai
niršta naktis
liepsnoja, dega
žemė,
žodžiai.

22.

Va,
eilėraštis,
tau.

Trys antelės
ant ledo
tupi.

Pieno plunksnos,
purienų kojos,
sapnų akys,

gruodžio
duknos.

30.

atsigręžiau,
ir druskos
stulpas

krito
ant vaikystės
langų,

Kaziuko
molinių arkliukų.

Aš, Lotas,
su maža dukrele
einu
dabar —

maža rankelė
veda mane
tolyn —.

31.

Į tavo širdį
lyja lietus. Kavinėje —
dainuoja.

Užsimerkęs seki,
kaip pleška
lašai.

O, tavo blyškini
skruostai,
o, ne iš šio
pasaulio —.

Gailiai virpa
praeitis
ant raudonų
Kremonos
užuolaidų.

Graudulys
ištirpsta lietuj.

Viduj —
dainos
aidai, balsų
ermyderis.

33.

siena rusva nuoplėša
gatvė

žalia suknia
medis

ketvirtainė
Alberti salė

fleita

keturi draugai

saulė
šaligatvis

žalia suknia
medis
žalia pieva
veja

34.

šviesos užuomina
šviesos plaukai
šviesos rankos
šviesos daina

ašarų nuometas
ašarų langas
ašarų vakaras
ašarų kanklės

52.

vėla naktis
geriu vyną
galvoju apie draugus
vėla naktis

vėla naktis
už lango miestas
žodžių skiltis
vėla naktis

vėla naktis
galvoju apie draugus
geriu vyną
vėla naktis

o skauda širdis
virpa atmintis
vėla naktis
geriu vyną

56.

Už tavo
šilko
blakstienų
dar pilna
rojaus
šviesos.

Veidelis
kaip
pienas.
A, greit
netikėtumas
kirs
tave
kaip
žaibas,

suaižios
rojaus
medį.

71.

Žinai, Onute — tu neprisimeni (gal
tik sapne, spalvos, kvapai, garsai
klysteli) — tu neprisimeni —
pro atlapą automobilio langą
vėjas graibstė tavo šviesius plaukelius —
Vilnius — Montefiascone —
tu neprisimeni —

stovėjom ant Bolsano ežero kranto
saulėleidžio aukse —
pora draugų — a!
tyla! — toks ramumas —
a, rojus dar nėra
visai prarastas, ne —
mes sakėm, juokais,
ir jausmai plūdo,
ekstazės burių pučiami.

Stovėjom mes,
ir vakaro rankos
glostė akiratį
ir tavo plaukus.

72.

Maža dukrelė
nesveikuoja —
guli kraštyje
raudoni įdegę
veideliai

liūdnai žiūri į
kambarį

tykiai vaikštau
ko lubos
sukas,

pravėrus akis
ji klausia.

rankelė
po veidu

liga vaikšto
po kambarį
kaulo pirštais

silpnu balseliu
ji sako:

vandens
aš noriu

vandens

73.

A, jau penkiasdešimt
aštuntus
einu
ir vis
ginu
savo nepriklausomybę

blyškinais
poeto
skruostais

balsu, kalba
jau nebesuprantamas
romantikas tik
ar idealistas
šitais
realistiniais
recidivistų
laikais

a, bijaus už
savo
nepripažintą,
ne de facto

sielą.

74.

Mirkit
savo atominėse
gamyklose,

mano kūną
išvalys
poezija!

neliečiamas
nei jūsų
užnuodyto oro

nei
neatsakomingos duonos

aš dedu
vainiką

ant jūsų
atominių
kapų

75.

I.

O, kas?
(mirtis!)
perskrodė gyvenimą
kaip obuolį.

O, kas?
(kirminai)
išgraužė
turinį
sultis ir
sėklas,

paliko tik
kotą.

II.

O, tu,
o, gėlele,
stovi dar vis
ant kranto

išbalus,
viena,

dar vis
laikydamosi
prieš
    rudenį (vėją)
ir
    laiko
    dantis.

III.

O aš vis bastaus,
kaip vilkas.

Bus tai
kas bus,
vistiek
užmuš

laiko
ar abuojumo
girioj.

Akys,
plaukai,
dantys
supus,

sukris
knygos
į
sužeistas
dulkes.

GIEDRĖ ŽUMBAKIENĖ

gimė Lietuvoje 1940 m. Lankė St. Xavier College gaudama B.A. diplomą. Toliau studijavo School of the Art Institute of Chicago, o vėliau gilino žinias grafikos studijoje Northwestern University, kur 1977 m. jai buvo suteiktas M.F.A. diplomas. Dalyvavo daugelyje parodų, iš kurių pažymėtinos: New Horizons in Art, Chicago, 1976; Old Orchard Invitational Art Fair, Skokie, 1977, 1982, 1983; Benjamin Beattie Galleries, Chicago, 1981; Women Artists in the State of Illinois, 1981; 35th Boston Printmakers National Exhibition, Boston, 1983; Hawaii National Print Exhibition, Honolulu Academy of Arts, 1983, 1985. Daug darbų viešose kolekcijose, tarp jų Borg Warner Corporation, Container Corporation, Standard Oil of Indiana, Union Carbide.

Taos peizažas, 1980, ofortas. 54x31 cm

Šviesos skliautas, 1982, ofortas. 60x39 cm

Be pavadinimo, 1984, ofortas. 50x40 cm

Šviečiantys debesys, 1983, ofortas. 40x50 cm

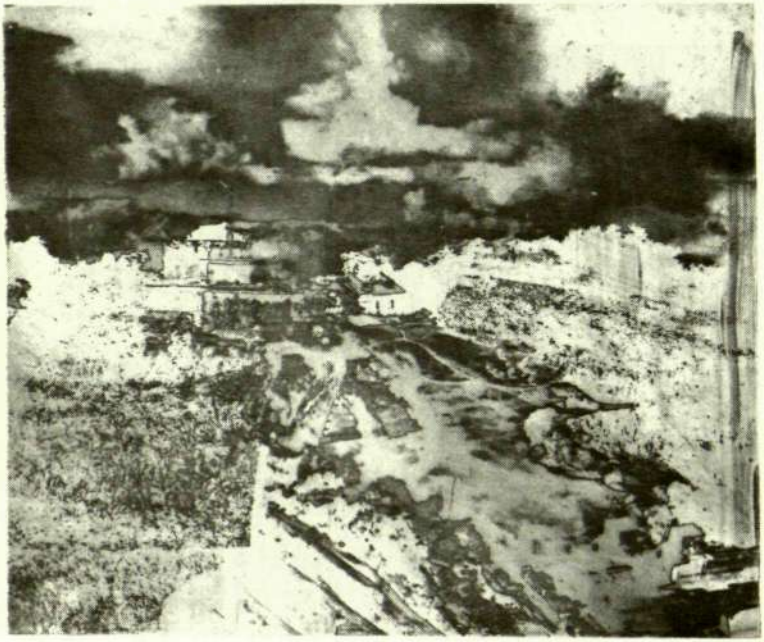

Chichen-Itza, 1980, ofortas. 25x30 cm

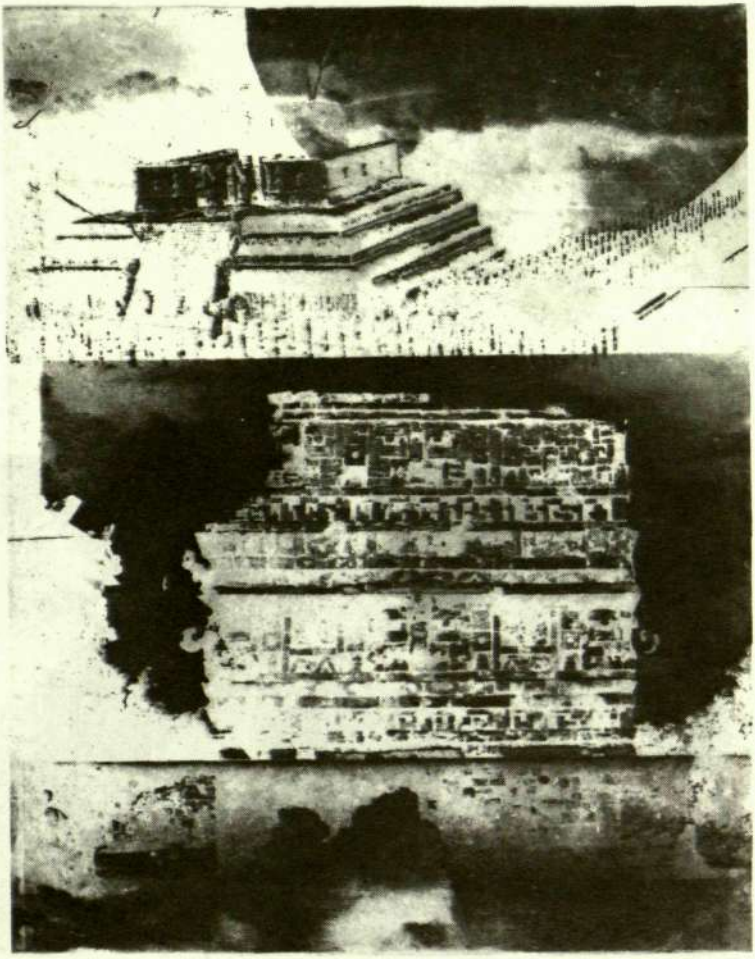

Chichen-Itza, šventovės, 1980, ofortas. 37x30 cm

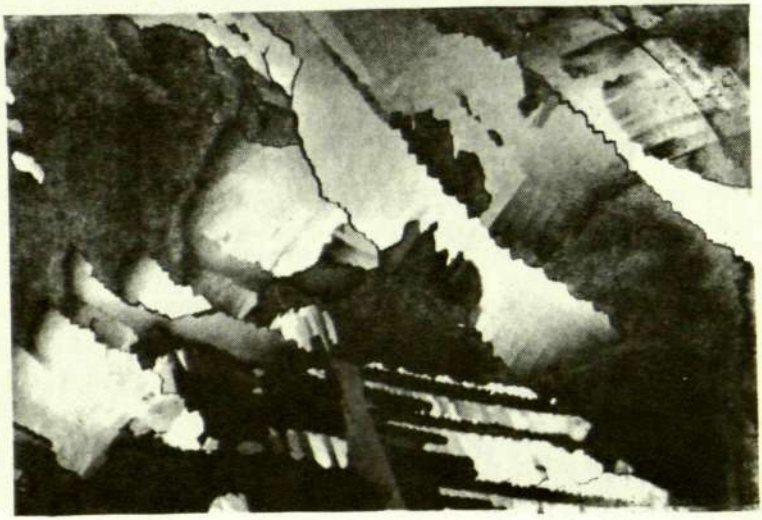

Prizmatinė atmosfera, 1981, ofortas. 33x48 cm

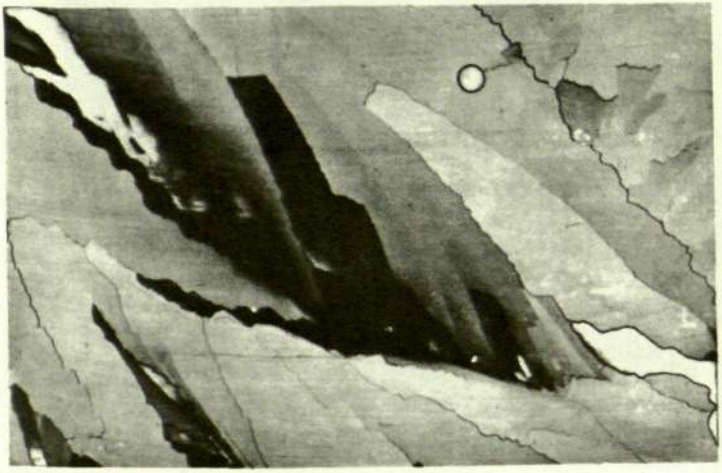

Kristalinis pasaulis, 1981, ofortas. 36x53 cm

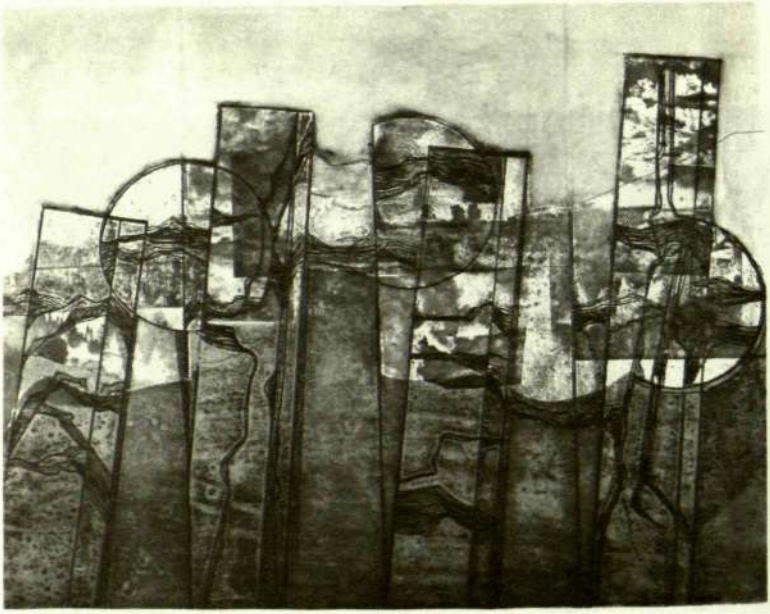

Tarp debesų, 1979, ofortas. 38x50 cm

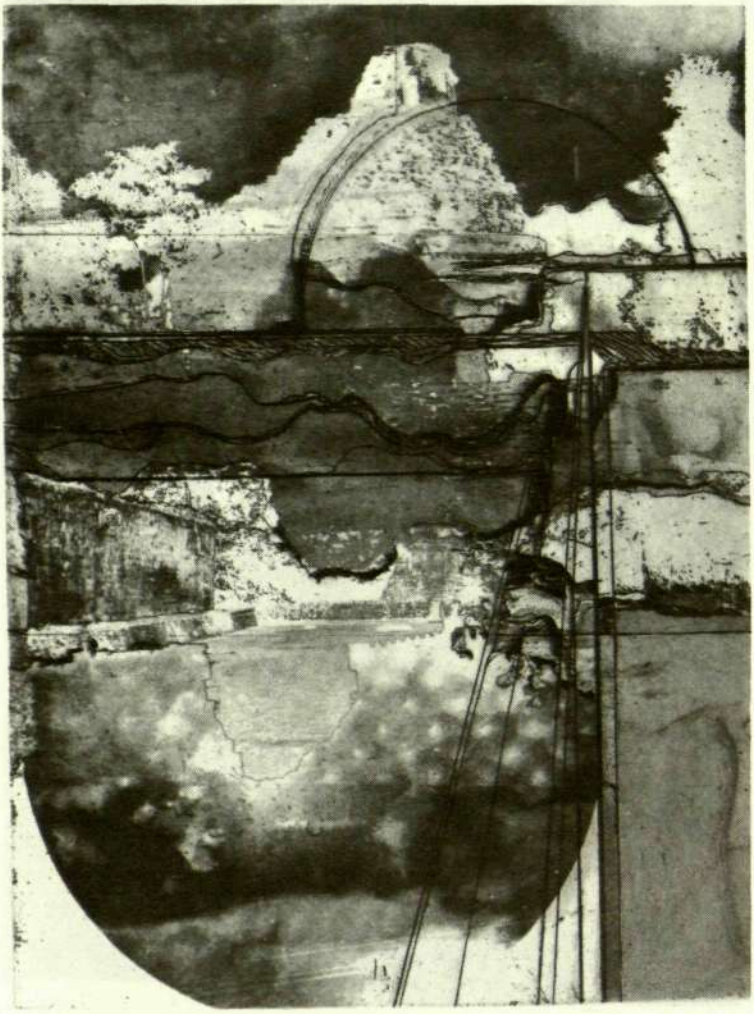

Chichen-Itza, observatorija, 1980, ofortas. 40x30 cm

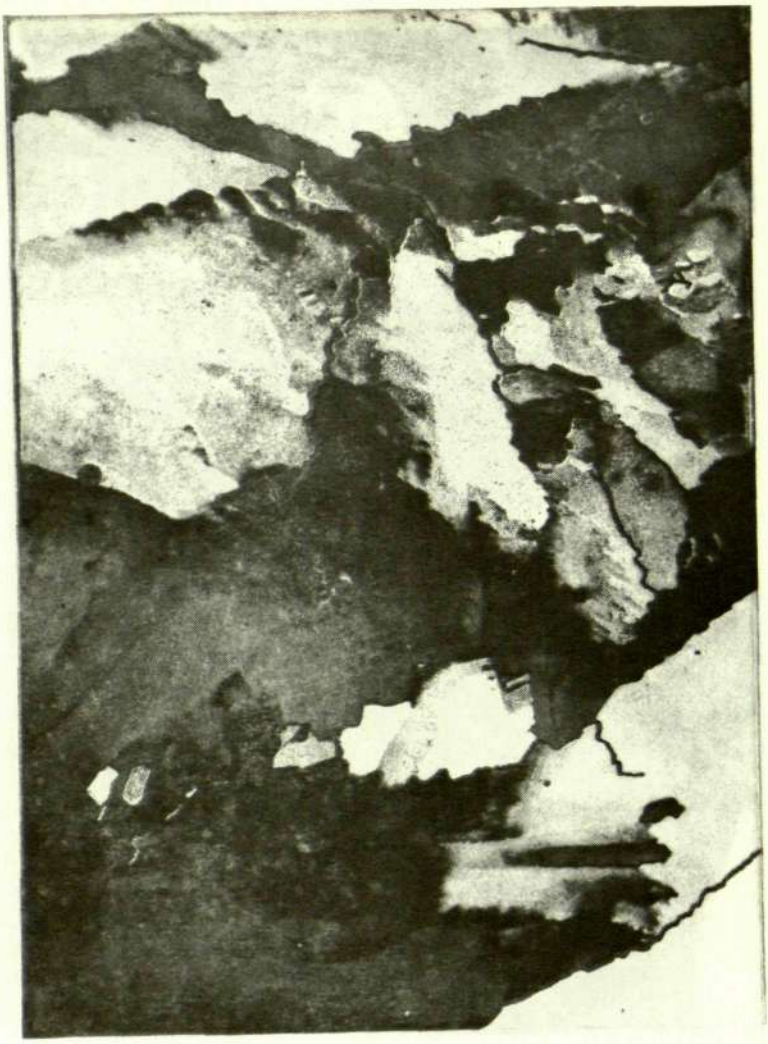

Kalnų gilumos, 1981, ofortas. 46x33 cm

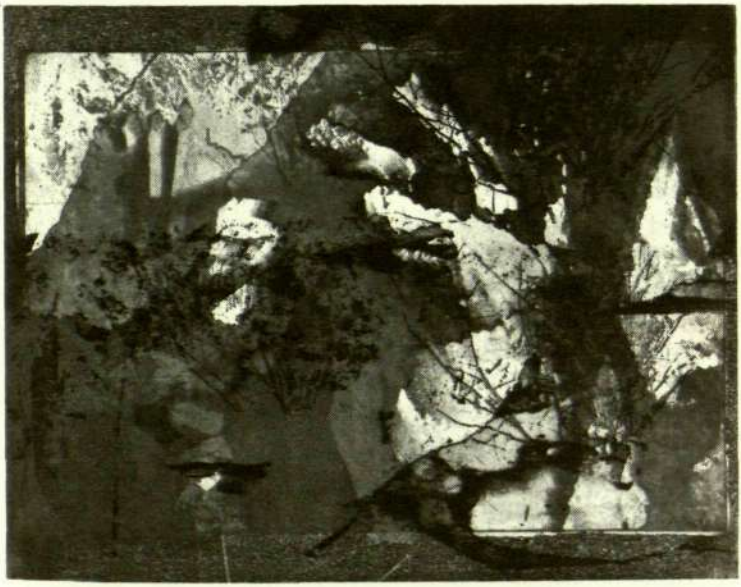

Permatomos miglos, 1982, ofortas. 39x50 cm

IŠ LAIŠKŲ ADAI MARIJAI

LEONAS LĖTAS

DU VARIO SPALVOS ŽIEDAI

Du kuklūs, niekuo nepaprasti, vario spalvos žiedai! Aš ilgai žiūrėjau į juos, gulinčius tarp kitų, niekuo ypatingu neišsiskiriančių iš visų kitų smulkių suvenyrų dailės dirbinių krautuvės lentynose išrikiuotų eksponatų. Taip, jų kaina buvo suvisai kuone juokinga; ar tai dėl to jų niekas ir nelietė, niekas jais nesidomėjo, ir — nepirko?

Pardavėja, patraukusi pečiais, man juos padavė mažoje, dailės krautuvės vardu papuoštoje dėžutėje. Taip jie, joje, ir atkeliavo per Atlantą.

O dabar jie guli ant mano delno gervių kaklų ilgesio tapatumu: jie neišsaukė laukto reagavimo, rodant juos dovana tam asmeniui, kuriem jie — vienas man, kitas — rankas vėl perrišančiu patvirtinimu neišbraukiamam ryšiui akcentuoti — artimų artimiausiajam! — turėjo kalbėti visa tai, ką aš tekalbėjau bežadžiais žodžiais, kas teskardi aukštom kolonom paremtuose altorinių skliautų melsvai įdažytų debesėlių auksiniuose, jų kontūrus įryškinančiuose apvedžiojimuose lūpų kraujo spalvos saule.

Į tokias lūpas dedamos — žaismingai ir vėl atitraukiamos — laukinės žemuogės, aukštyn besistiebiančiom smilgom virpant vėjuje vasaros popiečių įtampa. Tuose mėlynuose, vis

atnaujinant išdažomuose debesyse išryški angelų ir šventųjų — ar girdi jų plakimą?! — sparnai ir veidai.

Lininiai gelsvi angelų plaukai krenta gaivių šaltinių vandens kritimu mūsų rankomis, mūsų vienas kitą tematančiais veidais, mudviejų nustojusia kvapo, varžia įtampa; mes skrendame, mūsų jausmu, virš jų visų. Mes tuoj pasieksime — kaip du, vaškiniais sparnais apsijuosę Ikarai — ir pačią žemčiūginę saulę — bet jos auksas tenuriedės mumis vien ankstyvojo ryto rasa, laimės purslomis, vario spalvos spindulių tinklo spinduliavimais, apakindamas visą aplinką jo gesimu, ir tvirtai vienom kitų besilaikančiom rankom dviejų kuklių vario spalvos žiedų amžinumo antspaude įrėžiąs įlietą dviejų vardų vienúmą ir viénumą.

GINSENG UP

Tą dieną mes vaikščiojom dangoraižinio didmiesčio saule aplietomis gatvėmis. Sekmadienis: jis žaidė, šviesa ir šešėliais, stora laikraščio nugarėle; išblukusiai, nunešiotai mėlynu dangum kur-ne-kur plaukinėjo nešvariai balti debesėliai, skersinių gatvių šešėlintose pusėse lengvai virpėjo įtempti pavargusių miesto medžių lapai.

Mes turėjome kažko laukti; užėjome į atvirą, dviejų namų tarptarpyje, pilną parengtų laukiamiems svečiams stalų kavinę, išsinarinome (kas sau!) įvairias, didelėm skaitlinėm atžymėtas mano sekmadieninio laikraščio dalis, lengvai, lūpomis — kad jų nenudegtume, jei kava pasirodys esanti mums dar per karšta — palietę puodelių briaunas, vertinome jos kokybę.

Turbūt tatai turėjo būti tuoj po Velykų — nes tame mažame *trial size* popieriniame puodelyje, matau, ilsisi

mėlyno fono, baltais išgražinimais padengtas margutis.* *Ginseng Up* sako vienos jo pusės užrašas, *The natural beverage that is more than refreshing* sako kitos. Mes šypsomės, kartas nuo karto paliesdami vienas kitą akimis, prieš tai pasekę ar itin įdomiai — ne mums įprastai — atrodančią praeinančią, ar ateinančią ar, taip pat, kartas nuo karto išeinančią porą, ar pavieniais — kuo? Vyrais ar moterimis? Kartais tai beveik neįmanoma atspėti ar atpažinti ateinančius! — Kartais stebime kai kurių jų prasivedamus kaspinuotus ar ir balneliais padabintus šunelius, kurių orumas neretai viršija ir jų savininkų *airs* — mes neskubame, neskuba ir padavėjai, neskuba apsigaubti dar didesne nešvara nei kad kokioje mes ją atradome ir neseniai pabudusi diena.

Ieškojome Soho kvartale mus dominusios parodos patalpų. Mūsų nuojautos nesutiko bet, klausiant, išdėliotų ant pakloto kilimėlio menkos kokybės lietsargių, pigių senų žurnalų kopijų, kamščiatraukių ir pigių, tamsaus medžio rėmų, padūmavusio stiklo Hudson upės vaizdus mums primenančių litografijų — o ir ko kito tenai, taip pat, ko tiktai čia nebuvo! — ilgus plaukus kaspinėliu — ar virvute? — pasirišusio pardavėjo tikslios ten link mums nuvykti reikalingos, nurodymu, krypties tegavome *sorry, I do not know that place!* — ar panašų — atsaką. Tada vėl sukome ratu, žiūrėjome į laikrodį, kiek tada buvo tikro laiko ir nutarėme toliau tų patalpų — ir tos parodos — nebeieškoti.

Netoliese, penkių gatvių sankryžoje, pastebėjome šį mūsojo — dabar mano rankose laikomo — suvenyro, laikomąjį mums nepažįstamos gamyklos pagamintą vaisvandenį: gaiviai atrodą, dailiai išrikiuoti po pakelto dviem spalvom dryžuoto lietsargio danga, gal du, o gal ir nė tiek stiklelių netalpinantys nedideli butelėliai. Matėme didelėmis raidėmis į mus besikreipiančiame plakate parašytus *FREE SAMPLE* žodžius; paragavome. Paaiškėjus, kad turi dar net

* okurmesjįgavome?

ir grynų obuolių skonio, skirtų pardavimui, vienetų, pasiėmėme jų du: ką gi, diena, atrodo, sparčiai gaubstė mus vis didesne kaitra, ir gaiva, pirkta gatvės prekybininkų lengvai perstumiamuose iš vienos vietos į kitą vietą eikliuose vėžimėliuose buvo pigesnė — ir tuo tad ne mažiau, o daugiau viliojanti! — nei apsčiai visur aplink mus įsirikiavę įųjų nedaugeliu stalų vis tebeviliojančios atviro oro kavinės.

Šiandieną, vienas šeštadienyje tvarkomuosiuose kambariuose, sustojęs ties šituo mano dėmesį atkreipusiu popieriniu — a! turiu net juos abudu, tavo ir mano (juokeis iš mano nenoro mesti juos pintos, vielinės šiukšliadėžės dugnan ir sentimentaliai su lengva šypsena ir ranka ranką laikančio užtikrinimo spūsniu, jų nešimo kartu su mano *SUNDAY NEW YORK TIMES / FINAL CITY EDITION* egzemplioriumi mano naujan *Renault Encore,* juokeis iš jo užpakalinėje sėdynėje beaugančios visokeriopai visokios gausos!?).

Žinau! Tu to — niekada nedarytumei. Bet taip pat tu niekada, to tuo momentu visai nesitikėdama, nebūtumei radusi šeštadienio ryte, atdaro lango, vėjo pučiamos užuolaidos šnarėjimu pripildytame kambaryje, valomo nuo dulkių stalo toliausiame kampelyje nostalgiškai sušvytėjusį, seniai prabėgusios vienos pavasario dienos, vieno niekuo taip labai ypatingai nepasižymėjusio sekmadienio *Ginseng Up* popieriniu *FREE SAMPLE!*

puodeliu ryto, ir neturėtumei, ant tavo lūpų, mano šypsenos?! . . .

HECTOR BERLIOZ: GRANDE MESSE DES MORTS

Balandžio 3, 1977 metais, buvo graži, saulėta, pavasariška diena spalvingame New Yorke. Lincoln centro Avery Fisher salėje THE NATIONAL COUNCIL ON CRIME AND DELINQUENCY rengė BENEFIT REQUIEM CONCERT — tam, kad piniginiais ištekliais parėmus jų puoselėjamą nukrypstančio nusikaltimuosna jaunimo gelbėjimo darbą. Jungtinis 450 Amherst, Mount Holyoke, Smith, Union ir University of Massachusetts studentų choras ir 150 asmenų orkestras — kuriame taip pat dalyvavo net keturi pučiamųjų instrumentų padaliniai — sugūžėjo paskutiniajai, generalinei repeticijai šitos mekos salėn. Veidai tvisko jaunyste, užsidegimu, ruošos vilginamu pakilimu; sekmadienine apranga, išsipustę, įvairiomis krypčių diagonalėmis perkertą dar vos tik lengvai bundančią priešais šios salės pastatą išsidriekusią aikštę jaunuoliai ir jaunuolės šlakstė visa Renoiro ir Degas palečių spalvingumu. Sekmadienis galingai kvėpavo pilna savo krūtine.

Programoje cituojamas Heinrich Heine esą šitaip atsiliepęs apie šį kūrinį (atleisk, neturiu po ranka šios citatos vokiškojo originalo!): „For me there is something primitive if not prehistoric about Berlioz's music. It makes me see visions of mammoths and other beasts long extinct, fabulous empires of prenatural depravity, and many a cloud capped impossible wonder."

Ar aš galėčiau ką pakeisti tai programai pastabas įrašiusio Peter Bloom sukrėčiamiausią įspūdį suteikiančios antrosios šio veikalo dalies, „Dies Irae" aprašymo žodžiuose: „Using material from a several-times revised „Resurrexit" composed in 1824 as a part of a MESSE SOLONNELLE, — here with ferocious forces including sixteen kettledrums and four brass ensembles that enter successively from the

orchestral space — Berlioz captures in music the fury and tempestuousness of the Last Judgment."?

Nelabai, ne, nelabai ką! Pirmą kartą, staiga, išgirdus jo įsivaizduojamo, — girdimo! — paskutiniojo teismo garsiškai architektūriniame, milžinišku užsimojimu įkūnintame visomis mūsų vaizduotėj prieinamomis spalvomis perpildytame vidaus sudrebėjime nebepalieka kranto vien tiktai nuošaliam šio gaivališko prasiveržimo stebėjimui: visa, gaivališku visų garsų potvyniu praskuba mirties nepakeičiamumo p a s k u t i n i o s i o s svaigos, neišvengiamąja nei vienam iš mūsų užuomina!

Atsimenu, sėdėjau *America House* antrajame aukšte Marburg, Hessen — pokario alkume, tik ką perskaitęs ir padėjęs ant tose, dideliais langais į po mumis žemiau žaliuojančią, artėjančio vakaro tamsėjimui atsverti užsidegusiais švytuliais kalėdiniais žaislais perpildytos progos atkarpą: įtemptaskambis, ispaniškas Garcia Lorca, jo eilės, jo „Kraujo vestuvės"; Miguel de Unamuno, jo dar Kaune mokslų siekimo metais paliestas „Šventasis Miguel Bueno, kankinys"; El Greco „Nuėmimas nuo kryžiaus"; Mozartinis „Lacrimosa" — visa, visa kas kalbėjo seniai kitų liestais akordais mums, kitoms kartoms, einant mūsų kelią jų gyviausia vidine kalba, gelbėjantis tais mums paliktais kelžyminiais: ar einant visas šitas turtas paliktinas jo visai nepaliečiant?

Ilgos vienumų ir stebėjimo valandos pražysta nuostabiausiai vienkartinėmis žiedų girliandomis!

Mūsų jaunystę supleišojo karo dūriais išdrabstytos skeveldros; aš stebėjau, ar nėra ko to balandžio dienos spalvingume ir gaivoje besibūriuojančio jaunimo veiduose jų — niekuo tolygiu! — neardomoje būtyje? Pasistiebiau manam viduje ant meno pakopomis užkoptos šventinės viršūnės ir švenčiau, kartu su jais, šią įvykinę progą. Ar aš tęsiau ir toliau, vis dar galvodamas apie tą, jau mus s e k a n č i ą kartą tada, kai — o buvo jau pilni septyni metai prate-

kėję įvairiavinginėmis kryptimis po ano ryto, ano vakaro! — rašiau, angliškai:

THE SILVER RAINBOW DAWNS

The days w e r e here; they passed fast
Past
Burning, churning waters
Of
Far
Flung
T i m e
River
Banks, the
Gold
And
Red
Of
Evening hours, everything turned into narrow band
Of
Glowing, shining, glittering
E x p e n d e d memory diamonds. And wants,
And r e a c h i n g f o r (for days) of
Like ore yore —
A fabled fable lore alike,
The gentliest way it knows —
Into
The
Pitch-dark, d i s t a n t shores, forever —
Lingering,
Yet
Not-y e t — known; forever —
Ours?!
Forever: not to l o s e, to
Win!?
Golden red
Goldenrods,
Pressed into books (now — faults are silent!) longingly,
Longingly
Intertwined

Strands
Of
Days
And hours yet-to-come, —
Shrouded in light-gray mist, the silver rainbow
D a w n s?

Ar gal tą tolygiai išsako ir ką tik atsiverstas Kazio Bradūno 1964 metais išleisto rinkinio *Sidabrinės kamanos* eilėraštis „Sidabra":

Kūkai rožė ratilio
Tatato tatato
Kas rugeliais vaikščiojo
Sidabro

Šalto vėjo debesėlis
Tatato tatato
Tai rugeliais vaikščiojo
Sidabro

?!

ŠTAI KĄ RUGELIS KALBĖJO . . .

Javai ir jų globėjai

ALGIRDAS J. GREIMAS

I. Įžanginės pastabos

1. Darbai ir šventės

Keistà gali atrodyti mūsų užmačia iš naujo atidengti su javų kultūra susijusių papročių bylą: jų aprašymai bus turbūt iki šiol tautosakininkų kuo kruopščiausiai ir išsamiausiai atlikti. Tačiau šie papročiai, pagal prisilaikomą tradiciją, įeina į vasaros *darbų* ciklą, tuo griežtai skirdamiesi nuo žiemos ir pavasario *švenčių*. Užtat, norint atstatyti lietuviškąją mitologiją ir jos ritualus, reikia bandyti nustatyti ištisą kalendorinių švenčių ciklą — tokį, koks jis žinomas, pavyzdžiui, graikų ar romėnų mitologijose — ir su darbais susietuose papročiuose įžiūrėti geriau ar prasčiau išsilaikiusios liturgijos elementus.

Vasaros ar rudens darbų įprasminimas atitinkamomis pastoviomis šventėmis sukelia, tiesą pasakius, žemdirbių tautose visai suprantamų sunkumų: dėl klimatinių sąlygų kaitaliojimosi laukvokio darbai negali vykti kasmet iš anksto nustatytomis datomis; tokie darbai — rugiapjūtė, pavyzdžiui — atliekami dažniausiai *talkos* principu, negali vykti vienu metu, o tik paeiliui. Rugiapjūtės pradžia ir pabaiga atrodo tad kaip tipiškai kilnojamos šventės.

Norint suprasti, kaip gali būti suderinamos šios dvi būtinybės — bendruomenės religinio gyvenimo buvimas ir individualus žemės ūkio darbų pobūvis — reikia, visų pirma, daryti skirtumą tarp *šeimos* keliamų švenčių ir *bendruomenės* (kaimo, anksčiau — greičiausiai valsčiaus) šventinių sueigų. Rugiapjūtės atveju, pirmosios gali būti kilnojamos, o bendruomenės — pastovios.

Iš kitos pusės, visą žemdirbystės procesą — o tuo pačiu ir į jį įrašytą rugių, kaip pagrindinio maisto šaltinio, auginimo vyksmą — reikia imti savo visumoje kaip metinį ciklą, tuo pačiu pabrėžiant jo reguliarumus. Turint galvoje dviejų rūšių javų — žiemkenčių ir vasarojaus — auginimą, gaunamas toks pirmutinis šių darbų-švenčių paskirstymas:

Darbai-šventės	Pavasaris	Ruduo
Aruodų atidarymas sėklos paruošimas	Gandrinės (25 kovo)	Žolinė (15 rugpjūčio)
Sėja	po Jurginių (gale balandžio)	Šilinė (arba Žolinėlė)

Matome, kad šios šventės simetriškos, kad atstumas tarp sėklos paruošimo ir pačios sėjos tiek pavasarį, tiek ir rudenį maždaug tas pat — apie mėnesis laiko. Šitoks reguliarumas leidžia manyti, kad ir derliaus sudagojimo šventės turėjo būti pastovios.

Tokių švenčių, paliudytų, turime net dvi.

(1) *Rugių šventė.(1)* žinoma Mažojoje Lietuvoje, kur jinai vadinama dar ir *Jokūbinėmis* (liepos 25). Jai Didžiojoje Lietuvoje atitinka Šv. Ona (liepos 26), kuri, kaip žinoma, „duoda duonos su smetona". Hipotezę, kad ir Didž. Lietuvos Kunigaikštystėje Šv. Ona buvo laikoma *Rugių šventė* sustiprina *diedų* — duonos dalinimo elgetoms — buvimas per visą savaitę po šv. Onos.*(2)*

Pastaba. Tačiau „smetonos" minėjimas ryšyje su Šv. Ona, o taip pat ir specialios dovanos kerdžiui („avies šlaunelė") leidžia manyti, kad ši šventė galėjo būti susieta ir su gyvulininkyste.

(2) *Dagotuvės* arba *Dagos šventė* (rugsėjo 29) yra neabejotina rudens šventė. Nors mums ir nedaug žinoma apie tiesiogiai su ja susietus papročius, tačiau jau vien tik datos parinkimas — ji atitinka rudens ekvinoksijas ir atliepia pavasarines *Gandrines* — yra reikšmingas. Apie datos „reikšmingumą" mes kalbame todėl, kad, kaip tai neretai pasitaiko, mūsų turimi šaltiniai paliudija atskirai, iš vienos pusės, rugiapjūtės pabaigtuvių ritualus, bet nenurodydami jų datos, o iš kitos pusės, pasiūlydami patikimą datą, bet nieko nesakydami apie su ja surištus papročius. Šį klausimą, o kartu ir abiejų švenčių „autentiškumą", bandysime spręsti vėliau.

2. Šventės ir dievai

Kita problema, kuri, nežiūrint gausios dokumentacijos, lieka neišspręsta, — tai rugius ir apskritai javus globojančių, juos auginančių dievybių atpažinimas ir nustatymas.

J. Balys, gerai pažinęs ir apsvarstęs šią bylą, siūlo javų globėju laikyti moteriškosios lyties *Rugių Dvasią,* kuri, kaip kita proga matėme, Mažojoje Lietuvoje yra paliudyta kaip *Rugių Boba.* Žiūrėti į ją, kaip į moteriškos giminės būtybę kviečia ir tokie paskutinio pėdo pavadinimai kaip *Bamba* ar *Motinėlė,* o taip pat ir posakis „bobą gauti", reiškiantis nupjauti, kitus pralenkiant, paskutinį rugių pėdą.

Tačiau neužmirština ir tai, kad pirmutinis ar paskutinis pėdas (ar sauja) — *Svečias, Keleivis, Gaspadorius* — tai vis vyriškos giminės idolai, neabejotinai atstovaują javų dievybes, kad *Ievaras* ar *Plonis* (nors šis pastarasis turi ir moteriškąją žodžio formą *plonė)* — tai vis vyriški „paveikslai", iškilminga procesija lydimi namo per pabaigtuves.

Pažymėtina taip pat, kad vienas labai reikšmingas, kiek paslaptingos kilmės „himnas", apdainuojąs juodabarzdžio ožio aukojimą rudenyje, mini dvi mitines būtybes — *Javinį* ir *Žvaginį* — kurios dalyvauja šiame aukojime, papjaudamos ožį „dievų garbei". Dėmesio verti taip pat yra prieš kurį laiką paskelbti XVII a. jėzuitų misionierių raportų tekstai, minintys drauge net dvi javus globojančias dievybes: *Dirvolira* ir *Nosolum* (acc), kurių etimologiją reikės bandyti išsiaiškinti, įvedant jas į mūsų nagrinėjamą darbų ir švenčių ciklą.

Taigi, nepaisant paviršutinio įspūdžio, kad rugiapjūtės darbų ir apeigų byla yra gerai pažįstama, net subanalėjusi, atrodo, kad jos peržiūrėjimas gali nebūti nenaudingas.

II. ŠEIMYNINĖS ŠVENTĖS

1. Prapjovos ir jų svečias

Rugiapjūtė visoje Lietuvoje nuo senų laikų pradedama ir baigiama, atrodo, gana pastoviai išsilaikiusiomis apeigomis. Pjūties pradžia, vadinama *prapjovomis, prapjautuvėmis* ar *pradėtuvėmis* (LKŽ), gerai aprašyta, ir šie aprašymai nedaug kuo skiriasi nuo XVI a. liudijimų (Maletius ir Lasicius). Ją tad tik sutrauktai pateiksime, kiek sustodami ties religiniais jos aspektais.

Visi sutinka, kad *prapjovų* apeigos laiko atžvilgiu atliekamos atskirai, anksčiau negu kad pradedama pjūtis (pav. šeštadienį, patį darbą pradedant pirmadienį): šventė čia griežtai atskirta nuo darbymečio. Apeigos prasidėdavo procesija į rugių lauką, kur šeimininkė, atėjusi su duona ir druska, prapjaudavo pirmąjį pėdą (pirmas tris saujas) ir surišusi parsinešdavo namo, pastatydama jį garbingiausioje vietoje — krikštasuolėje. Šis pirmasis rugių pėdelis buvo vadinamas *Svečias:* Dzūkijoje dar XX a. pradžioje, anytai supjovus ir pastačius šį pėdą, marti uždengdavo jį, kaip brangų svečią, stuomenimis.

Parsinešus namo, reikėjo „svečią čestavoti", t.y. vaišinti, kraunant ant stalo pyragus, kepant kiaušinienę. Kai kuriose vietose „ant pradėtuvių vienas iš šeimynos su ryšiu šiaudų apriš(davo) ūktverį, (turėjusį už tai) duoti piovėjams alaus, midaus" (LKŽ-J.): taip jį aprišant, šeimininkas simboliškai paverčiamas į pirmąjį pėdą ir tuo būdu tampa lyg ir „rugių valdovu". Užtat ir nestebėtina, kad *Svečias* turi ir kitą vardą, jis — *Gaspadorius*. Tačiau bendras, nespecifikuojantis šio svečio, kuris kartu yra ir gaspadorius, vardas — tai *Diedas*, žodis, kuris reiškia maždaug „dvasia", „mitinė, nežmogiška būtybė", bet drauge ir „elgeta": nuo pjūties pabaigos visą savaitę, kaip jau minėjome, tęsis *diedai*, duonos elgetoms dalijimo metas.

Pavaišintas *Svečias* išbūna kurį laiką gryčios kampe, iki rugių vežimo į kluoną: jis ten pastatomas šalinėje arba tiesiog kampe, ir ant jo kraunamas pirmasis javų vežimas.

2. Nuobaigos

Nuobaigos, kitaip vadinamos dar *pabaigtuvėmis, patalkiu, apjavomis (LKŽ)*, rengiamos tą pat dieną baigus pjauti paskutinįjį rugių barą ir iš paskutiniųjų varpų supynus vainiką vadinamą *ievaru*. Pagal iki XX a. Dzūkijoje išsilikusį paprotį — jo atitikmenų esą galima rasti ir Gudijoje — aplink *paskutinę nenupjautą rugių saują* susėdusios piovėjos, išravėję jai atitinkantį žemės plotą ir užkasę tenai duonos su druska, *nesupjautus* rugius supindavo į kasą vadinamą *Ievaru* ir tik tada jau nuskindavo nuo ievaro varpas ir įpindavo jas į pabaigtuvių vainiką *(Maž. liet. t. encikl.)*.

Šis archaiškas ritualas yra itin reikšmingas: savo preciziškumu jisai padeda suprasti bendrą visos apeigos prasmę. Iš jo aiškiai matyti, kad *Ievaru* vadinamas, visų pirma, ne pabaigtuvių vainikas, o paskutinė nenupjauta rugių sauja, kurią išauginusi *Žemė* nuravima, pagarbiai apšvarinama (ne plika ranka, o per prijuostę), kuriai aukų forma užkasama

duona ir druska. Nenuostabu tad, kad vainikui iškeliaujant namo, šis *pasilikęs* pėdas — kuris iš tiesų nėra vulgarus šiaudų kūlelis, o javų dvasia — vadinamas *Dirvolika.*

Dirvolika(3) (šitaip mes siūlome atstatyti — vietoje *r skaitant c* — jėzuitų 1605 m. raporte paliudytą, šiek tiek iškreiptą formą *Dirvolira)* yra tokios pat darybos žodis, kaip ir *tyčiolika* „motinos tyčia nakčiai lauke paliktas kūdikis", ar *laukneša,* ar *ledspira* „kielė". *Dirvolika,* kurį turbūt galima identifikuoti su kitų šaltinių paliudytu *Dirvonākiu (LKŽ),* jėzuitų pranešime prasmės atžvilgiu aptariamas, kaip dievas, kurio prašoma duoti gerą javų derlių. Jo pasilikimas lauke per žiemą yra būdingas, žmonių vaizduotę dirginantis jo bruožas. Oracijos, sakomos jau vainiką parnešus, dažnai atkreipia dėmesį į šią liūdną žiemkenčio *Dirvolikos* dalią: savo brolį palikdamas namie, jis „patsai atgal grįžta ant šalčia, ant varga, ant didelia kentėjima". Iš kitos pusės, tai, kad *Ievaras* paliekamas ant lauko vienišas ir plikas, prieš tai nuraškius visas jo varpas, paaiškina, kodėl jis kartais vadinamas *Nuogaliumi (LKŽ).*

3. Ievaras ir jo tiltas

Lieka iki šiol neaiškus pagrindinis šios „rugių dvasios" vardas — *Ievaras. LKŽ* duoda visą eilę fonetinių šio žodžio variantų: *ievaras, jevaras, jievaras, jėvaras, jovaras, ovaras, javoras,* visiems jiems priskirdamas bendrą kilmę, laikydamas juos lenk. *jawor* skoliniu. Sunkumai vis dėlto atsiranda, bandant suprasti ryšius tarp atskirų šio žodžio reikšmių. Visai priimtina, kad šis skolinys tiko pavadinti ne tik svetimšalį topolį, bet ir plataną, ir gudobelę. Tačiau jokio ryšio nematyti tarp šių medžių pavadinimų ir kitų to žodžio reikšmių. *Jievarys,* pavyzdžiui, reiškia medžio viršūnėje iš šakų pasidariusį vainiką, ir šio žodžio prasmė galėtų būti artima *ievarui* — pabaigtuvių vainikui. Bet *jovaras* „topolis" neturi nieko bendro nei su rugių, nei su medžio viršūnės vainiku.

Užtat, atsiremdami į mitinę mūsų žodžio reikšmę, ir siūlome, visų pirma, išskirti istorijos tėkmėje susimaišiusius į krūvą, bet skirtingus du žodžius: *jovarą* „medį" (‹lenk. *jawor)* ir *jievarą* „vainiką", į šį antrąjį žodį žiūrėdami ne kaip į skolinį, o kaip į amalgamą lietuviško sudėtinio žodžio

jav+varas,

kurio antrasis elementas — *varas,* sutinkamas, pav. ir *Aitvare,* reiškia „dinamišką jėgą"*(4),* o pirmasis elementas atstovauja žodį *javas* ir, būtent, disimiliuotą jo formą *jevas* (sutinkamą, kaip variantą, *LKŽ*), ypač kad variacijų *ja- / je-* pasitaiko nemaža (cf. pav., jarubė/jerubė). Šitoks *Ievaras* ir yra ne kas kita, kaip „javų dvasia"; jis, tiesa, kartais eufemiškai vadinamas ir *Dirvolika* ir *Nuogaliumi.*

Tik šitaip išsiaiškinus *Ievarą* kaip „javų dvasią", darosi suprantamas ir *Ievaro tilto* įvaizdis, išsaugotas dainos ir adventinio žaidimo forma:

Grįskime mergos
Ievaro ciltų.
Alėliuma, rutela,
Ievaro ciltų.
Iš ko mes grįsim
ievaro ciltų?
Alėliuma, . . .
Iš beržo šakų,
Amalėlio lapų,
Alėliuma . . . *(Taut. darb.,* IV, 122)

Iš dainos teksto aišku, kad tiltas, grindžiamas „beržo šakomis, amalėlio lapais", t.y. beržuose per žiemą žaliomis išsilaikiusiomis laumės šluotomis, nieko bendro neturi su jovaro medžiu. Senutės informatorės paaiškinimas, kad „tiltas jungiąs pavasarį su žiema: šiuo tiltu iš Užnemunės ateisiąs pavasaris" pilnai patvirtina simbolinę peržiemojančios laumės šluotos prasmę. Lygiai taip pat ir *Ievaras* žiemkentis ir jo globojami rugiai kantriai kenčia šalčius, „išgrįsdami tiltą" į atgimsiantį pavasarį.

Iš *Ievaro* varpų nupintas vainikas iškilmingos procesijos, giedančios „rugelio dainas", nešamas namo ir įteikiamas šeimininkui (arba šeimininkams), prieš tai dar jį pristačius atitinkama pamokinančia prakalba arba, senoviškai išsireiškiant, „pasekus pasaką": juk ir Ponas Dievas kadaise vaikščiojęs po pasaulį, pasakas sekdamas. Ši pasaka-oracija,*(5)* pradedama: „Štai ką *Rugelis* kalbėjo", nusako jo vargus, iškentėtus per žiemą, pristato jį kaip „neilgą svečią", kuris, palikdamas čia savo *brolį,* grįš atgal į laukus, išaiškina, be to, dar ir paties vainiko simbolizmą („Kiek šitam vainike varpelių, tiek pripiovėm kapelių") ir baigiasi prašymu pavaišinti talką: tai, kaip matome, tipiška „užgyrimo" apeiga, garantuojanti ateinančių metų derlių.

Pabrėžtinas atrodo mitiniam galvojimui būdingas *Ievaro sudvigubinimas,* išreikštas šalia jo pasirodančio *brolio* sąvoka: *Ievaras,* kaip matėme, yra *dirvolika,* jo pareiga likti savo vietoje, o tačiau jis kartu yra ir *Keleivis(6),* jis kaip *Svečias* lankosi žmonių namuose, sodinamas krikštasuolėn, vaišinamas, pjūties pradžioje pasirodęs — nešamas į kluoną, o pabaigtuvėse — vainiko forma kabinamas klėtyje virš aruodų: ir vienu ir kitu atveju, šis *Ievaro alter ego* įsivaizduojamas, kaip jau surinkto derliaus globėjas. Šis jo buvimas dviejose vietose iš karto darosi išaiškinamas šalia jo įvedant jo *brolį,* tačiau tai, mūsų manymu, nesumažina *Ievaro* vientisumo ir tapatumo. Nekenkia šiai dieviškai figūrai atpažinti nei jo vardų, pavardžių ir epitetų gausumas, atvirkščiai — tai tik patvirtina jo pastovų buvimą kaimo žmogaus sąmonėje.

Toks *prapjovų* ir *nuobaigų* aprašymas, mums atrodo, galutinai išryškina *vyriškąją* šios „javų dvasios" lytį. O jo antraeilį, hierarchiniu atžvilgiu — kaip dievuko — deaster — statusą patvirtina ir jo pasirodymas *Javinio* vardu, drauge su kitu dievuku *Žvaginiu* — ankštinių augalų globėju: svarbiųjų rudens iškilmių metu jiems bus pavesta pjauti ožį, aukojamą didžiųjų dievų garbei.

4. Rugių boba

Nors vyriškasis „javų dvasios" pobūdis mums ir atrodo neabejotinas, tai vis dėlto dar neleidžia paneigti fakto, kad paskutinysis javų pėdas vadinamas ne tik *Diedu,* bet ir *Boba,* kad *Rugių Boba* yra Kuršaičio (1883) paliudyta „deivė, sėjos globėja". Šie nepermaldaujami faktai reikalingi išaiškinimo.

Tokių išaiškinimų surasti nėra sunku. Vienas iš jų būtų — regionalinė diferenciacija: lengva prileisti, kreipiantis į reikalingas tam tikslui papildomas studijas, kad kai kuriose, ribotose Lietuvos srityse vietoje *Ievaro* buvo gerbiama moteriškos lyties javų dvasia. Kitas išaiškinimas — mitologinė degradacija: pastebėta silpstančios tautinės religijos tendencija — nežinia, ar jinai savita, ar išsivysčiusi latvių ar slavų įtakoje — vyriškos giminės dievus ir deivilus pakeisti moteriškomis *bobomis* ar *motinomis.* Tai būtų tačiau tiktai lengvo sprendimo ieškojimas. Užtat visų pirma ir reikia patikrinti, ar turimi duomenys, peržiūrėti, negali pasiūlyti kito, savito, vidujinio išaiškinimo.

Mūsų susidomėjimą visų pirma sužadina paskutiniojo pėdo ar pradalgio vadinimas *bamba* (LKŽ-Vlkj): *bamba* nėra objektas *per se,* o kieno nors bamba. Šitoks įvaizdis (o bambos simbolika visose tautosakose gausi ir ryški) jau verčia mus žiūrėti į *ievarą* — rugių pėdą, kaip į bambą *Žemės,* rugių* — savo vaisiaus — gimdytoją ir augintoją. Paskutinio pėdo supjovimo prilyginimas gimdymo proceso paskutiniam etapui — bambutės nupjovimui tik patvirtina tą įvaizdį: toks paskutiniojo pėdo supjovėjas vadinamas *bambėrėža(7).*

Kartą priėmus šį *Žemės*-motinos gimdytojos įvaizdį išaiškinimo pagrindu, pamažu susirikiuoja ir kitos „javų dvasios" figūros bei jų pavadinimai. Iš pirmo žvilgsnio neaiškus šios bambos pavadinimas *motinėle* darosi suprantamu, atsimenant kad šis žodis reiškia ir „kunigą" arba „gumbą" t.y. vidurių skausmus, o šiuo atveju ir gimdymo

skausmus: „Močiute, močiute, gražioji mergele, nusiprausk, apsistok, atsigulk!" — kreipiamasi į šią keistą, po visą pilvą besibaladojančią būtybę.

Motinos gimdytojos įvaizdis natūraliai išsiplečia į bendrąją vaisingumo sritį: iš Lasicijaus žinoma, kad *Žemyna,* drauge su *Austėja,* yra pagrindinės vaisingumo deivės. Užtat ir „bobą gauti" ir „boba likti" — reiškia ne tik nupjauti, besirungiant, paskutinę pradalgę, bet ir „gauti bobą" tiesiogine prasme: „Jonui šiemet liko boba nusikirsti, jis kitą met *bus jau vedęs"* (LKŽ-Brt). Nestebėtina tad ir tai, kad *Rugių boba* vartojama kaip pravardžiavimas, moterims *mažą vaiką* kibinant (LKŽ-Kps).

Šiame kontekste ir *Rugių bobos* kaip XIX a. paliudytos deivės, prasmė išryškėja: ją Kuršaitis apibūdina kaip „sėjos globėją". Rugiapjūtės metu įsivaizduojama kaip motina-gimdytoja, *Rugių Boba* sėjos metu prižiūri *Žemės* apvaisinimą. Susilpnėjus *Žemės Meldžiamos* kultui*(8), Rugių Boba* atlieka, bent iš dalies, kaip metonimas, jos turėtas funkcijas. Šie du kultai — *Žemynos* ir *Ievaro* — iš tiesų tiktai vienas kitą papildo: mūsų jau minėtose *Ievaro* pagerbimo apeigose moterys su šventa baime ir pagarba nuravi *Ievarą* išauginusį žemės plotelį ir pakasa tenai duoną ir druską, atlikdamos drauge ir Žemynai aukojimo ritualą. 1827 m. Voigto paliudyta *Javinė* niekuo nesiskiria nuo *Rugių Bobos.*

5. Plonis

Pabaigai lieka dar vieno *Ievaro* sinonimo — Donelaičio apdainuoto *Plonio* problema.

LKŽ pavarčius, paaiškėja, kad *plonis* (S. Dauk.) arba *plonė* (RBz Moz 12,39; MŽ 311) pastoviai reiškia „paplotis, raguolis", kuris, pagal S. Daukantą, kepamas „ant anglimis". Toks *plonis* ne ką skiriasi nuo *paliepsnio,* kuris apibūdinamas kaip „krosniai kūrenantis, prieš liepsną keptas paplotis, bandelė (papr. iš duoninės tešlos)", kartu paduodant ir jo

sinonimą — *šventabandis*. Šis pastarasis *plonio* pavadinimas neabejotinai rodo, kad toks paplotis ne tik specialiu būdu — ne krosnyje — kepamas, bet kad jis atlieka ir tam tikras religines funkcijas.

Ir iš tiesų, tokios rūšies paplotėlius mes sutinkame mitologiniame kontekste — Lasicijaus rugiapjūtės nuobaigų apeigų aprašyme *(De diis,* 47). Paaukojus ožį ir atidavus moterims jo mėsą paruošti

> parant è farina siliginea *placentas,* quas non imponunt in furnum, sed viri focum circumstantes, hinc illinc per focum iaciunt absque cessatione, quo ad indurescant et coquantur.

> daro iš geriausių miltų *paplotėlius,* kuriuos nešauna į pečių, bet kuriuos vyrai, ratu apstoję židinį, ten ir atgal per ugnį nesiliaudami svaido, kol jie sukietėja ir iškepa.

Mūsų nuomone, šios Lasicijaus aprašytos *placentae* — tai neabejotini mūsų *ploniai-šventabandžiai,* jie kiek skiriasi tik kepimo būdu: išnykus atviram židiniui, jie kepami palieps-nyje, „vietoje prieš liepsną, einančią iš krosnies į dūmtraukį" *(LKŽ),* arba tiesiog ant anglių, tačiau jiems visiems bendras bruožas — jie kepami *ne duonkepyje pečiuje, o ant ugnies, liepsnai juos laižant.*

Šis smulkus, gal kiek pedantiškas dėstymas mums atrodė reikalingas, norint suprasti ir tų bandelių „šventumą" ir jų rolę pabaigtuvių apeigose. Tuojau po ožio aukojimo sekąs, šis „pasišvaistymas bandelėmis" yra ne kas kita, kaip naujo rugių derliaus aukojimas dievams. Tai patvirtina ir faktas, kad plonių „kepimą" atlieka *vyrai,* o ne moterys, bet taip pat ir bendras aukojimo ritualo supratimas: liepsnos paliečiama šventabandės dalis, iš šio kontakto kylantieji kvapai — tai dievams skirta aukos dalis; ją paaukoję, žmonės jau gali suvalgyti savąją, žmogiškąją dalį.

Pridėkime čia, ekstrapoliuodami senovės graikų aukojimo procedūrą, ir dievybės, kuriai skiriama ši javų auka, vardą — tai *Gabija,* lietuviškoji *Hestia,* kurią graikai aukojimuose

visados paskutinę minėdavo: ir Lasicijaus aprašyme, pirmoje ritualo dalyje, ožio aukojimo metu, išvardinus ir pagerbus visus dievus (pradedant *Occopirnum* (acc), kurį gal būtų galima aiškinti kaip *Aukopirmą* — lietuviškąjį *Janus?),* javų auka visai normaliai galėjo būti skirta namų židinio *Gabijai.*

Šitaip išsiaiškinus, darosi suprantama ir donelaitiškojo *Plonio* reikšmė: šis vainikas, atstovaujantis visas tų metų derliaus varpas, natūraliai skiriamas, kaip auka, dievams ir, ceremonijos metu, *šventabandžių* forma, suvalgomas bendroje dievų ir žmonių puotoje. Taigi *Plonis* „ievaras-vainikas" ir *plonis* „paplotėlis" — vienas ir tas pats dalykas.

III. BENDRUOMENĖS ŠVENTĖS

1. Ožio aukojimas

Kaip jau minėjome, Lasicijaus pabaigtuvių apeigų aprašymas iškelia *ožį* kaip centrinę visos ceremonijos figūrą. Šis nelauktas — javų šventę švenčiant — aukos pasirinkimas betgi neabejotinai patvirtintas kitų santakinių šaltinių. Jėzuitų 1605 m. Kronika, minėdama du javus globojančius dievus — mūsų jau atpažintą *Dirvoliką* ir dar neaiškų *Nosolum* (acc) — randa reikalo pabrėžti, kad šiam pastarajam dievui aukojamas ožys.

Prie šių dviejų, beveik vienalaikių, rašytinių šaltinių reikia pridėti, ją tuo būdu autentifikuojant, ir J. Basanavičiaus paskelbtą, nežinomo kunigo B. T. užrašytą giesmelę, kurioje piemenėlis kreipiasi į oželį:

Tu voželi juodbarzdėli,
Augk, augk, augk!
Dievuks mūsų tavęs
Lauk', lauk', lauk'.
Po rugsėjo prieš žiemelę
Vesma tave, juodbarzdėli,
Ant to tai kalnelio,
Vo Ruginis su Žvaginiu

Tave, mūsų voželėli,
Dievų garbei brauks. (LP, I, 132)

Šios, savo grynai mitiniu pobūdžiu retos giesmelės autentiškumas papildomai pasitvirtina, palyginant ją su kita pabaigtuvių daina:

Ko negieda,
Ko negieda mūsų talka?
Gal nepiovė,
Gal nepiovė žilo ožio?
(LTR 2381/96 in Z. Slaviūnas, *Sutartinės*, 1959, III, 14).

Šie keturi, labai skirtingos kilmės dokumentai be jokios abejonės nustato, kad rugiapjūtės nuobaigų iškilmėse aukojamas gyvulys buvo *ožys*.

2. Ožys ir Velnias

Vienokio ar kitokio gyvulio pasirinkimas aukojimui nėra atsitiktinis, jis priklauso nuo dievų, į kuriuos ta auka kreipiamasi, norų: dievai, savo ruožtu, turi savo mėgstamus, juos dažnai atstovaujančius gyvulius. Mūsų atveju, kiekvienas tautosakos mėgėjas neabejodamas pasakys, kad ožys — tai *Velnio* sutvėrimas, kad *velniai* ir patys dažnai rodosi ožio pavidale.

Tačiau pasiūlyti *Velnią*, kaip pagrindinę pabaigtuvių kulto dievybę, nėra jau toks paprastas reikalas. Į manicheizmą linkusios — ypač jos į Lietuvą įvedimo metu — krikščionybės akimis visi lietuvių dievai, žinoma, buvo demonai, tačiau *Velnias* iš karto sutapo su visokio blogio įsikūnijimu — *Šėtonu:* jo kultas, koks jis bebūtų, galėjo kelti tik pasibaisėjimą, jis turėjo pirmutinis greitai išnykti arba bent labai gerai slėptis. Jis vis dėlto šiaip taip išsilaikyti galėjo gana ilgai, bent iki Reformos ir Kontrareformos laikų jau vien dėl to, kad lenkiškoji kunigija ir oficialioji katalikybė nieko bendro neturėjo su lietuviškąja liaudimi.

Šitokiame tad kontekste ir reikia bandyti įsivaizduoti mūsų kaimo žmonių pasikalbėjimus su tėvais jėzuitais, bandančiais surinkti daugiau žinių apie „demonus" tam, kad galėtų geriau su jais kovoti: suprantama, kad ir apie savo dievų gerbimo apeigas jie nenoriai šnekėjo, ypač vengdami išduoti tikruosius jų vardus (dievo varde glūdi kuone visa jo galia). Tai paaiškina, kodėl dievų vardų vietoje jėzuitų pranešimuose dažnai atsiranda eufeminės jų pravardės, kodėl, pavyzdžiui, vietoj *Ievaro* mes randame *Dirvoliką*, vietoj *Vėjo — Beaukurį*, kodėl dievų siųsti naminiai žalčiai pavirsta *Dievais Pagirniais*.

Užtat, prileidus, kad pabaigtuvių metu aukojamas ožys priskirtinas slaptai išsilaikiusiam *Velnio* kultui, galima bandyti ir lietuviškai interpretuoti dievą *Nosolum*, kaip *Nuošalų* (dial. *Nūšalų*), žodis, kuris reiškia ne tik „atokų", bet ir „paslėptą, slaptą". Turint galvoje, kad iki šiol šiam dievui jokios etimologijos nėra buvę pasiūlyta, kad, atvirkščiai — jis J. Balio buvo įrašytas į „dievų nebuvėlių" sąrašą, mūsų siūlomas jo vardo išaiškinimas, paremtas jį liečiančių apeigų autentifikavimu, atrodo visai pagrįstas.

3. Dagotuvės

Nepaisant paliudijimų, aprašančių pabaigtuvių apeigas, sutapimo, šių švenčių data lieka ir toliau neaiški: religinis jų turinys — ožio aukojimas ir bendruomenės puota — gali būti patalpinamas, kaip jau sakėme, į dvi skirtingas dienas — į *Rugių šventę* (VII.25-26) arba į *Dagotuves* (IX.29). Rašytiniai šaltiniai šiuo klausimu tylūs, ir tik vienas XIX a. anonimas aiškiai nustato šios šventės datą:

Po rugsėjo prieš žiemelę
Tave, mūsų voželėli,
Dievų garbei brauks.

Rugsėjis čia, žinoma, nereiškia mėnesio pavadinimą, o rudeninės rugių sėjos metą, vadinamą dar *atsėjomis* (LKŽ):

sėja vyksta „apžergai Šilinę" (Grš), t.y. 8-tą rugsėjo. Šventė, numatyta po Šilinės, bet dar prieš žiemą, gali būti tik *Dagotuvės* arba, kaip Mažojoje Lietuvoje ją vadindavo, *Mikelio šventė,* (IX.29), data, kuri atitinka ir Dlugoszo minimoms rudens *sambarvėms.*

Atrodo tad, kad liepos mėn. gale švenčiama *Rugių* šventė galėjo turėti tik antraeilę, vien su rugiapjūtę surištą reikšmę, tuo tarpu kai *Dagotuvės* jau atžymėjo visokio augalo, viso derliaus sudagojimą. Tai patvirtina ir mūsų anoniminė giesmelė, šios šventės iškilmių oficiantais pakviesdama ne tik *Javinį,* bet ir *Žvaginį,* taigi ankštinius augalus — neabejotinai *Velnio* globoje esančius žirnius ir pupas — globojančią dievybę.

Gana vėlyva šios šventės data paaiškina ir skirtingą iškilmių lokalizaciją: ankstyva žiema turbūt versdavo žmones šventės ceremonijas atlikti, kaip tai Lasicijaus nurodyta, uždarame kluone, kai tuo tarpu vėlyvas ruduo leisdavo normaliai organizuoti šventę *nuošaliai,* jau anapus kultūrinės kaimo erdvės, alkakalnyje, paupyje:

> Paupalė' yra pilalė
> . . . . . .
> Ten Ruginis ir Žvaginis
> Vožius Dievui smaug'

Tą pat patvirtina ir jėzuitų raportas:

> Kiti Dievui, *Nosolum* (=Nuošaliu) vadinamam, aukoja ožį ir jo kraują išpila *į upę.,*

pakartotinai susiedamas patį aukojimą su upe, su vandens erdve.

4. Šventės reikšmė

Mūsų anoniminio teksto preciziškumas — „Po rugsėjo, prieš žiemelę" — netiktai kad padeda nustatyti tikslią šventės datą, bet kartu prisideda ir prie pačių apeigų reikšmės

išaiškinimo. Ožio aukojimas jau po sėjos, kai grūdas, įsilindęs į žemę, jau ima judėti ir leisti šaknis — o šaknys, pagal plačiai žinomą pasaką, priklauso *Velniui* ir tik javo stiebas — žmogui, — jo aukojimas besiartinant žiemai, kurią javas turės iškentėti — tai jo pašventinimas ir atidavimas globon dievui, kurio žinioje yra visa tai, kas vyksta „po žeme" ir kurio viešpatystė apgaubia visą žiemos ir patamsių pasaulį. Požemio, šalčio ir tamsybių valdovas — tai ir yra *Velinas,* kurio bijoti neužtenka, kuriam reikia atiduoti garbę, įsigyjant jo palankumą. *Velino* kultas nėra tai — kaip kad krikščionybės įtakoje galima būtų manyti — kokios nors „juodosios mišios", o normali *dievobaimingumo* išraiška. Užtat ir grįžtant prie rugių auginimo, galima lengvai suprasti, kodėl Lietuvoje, kaip greičiausiai ir kituose šiaurės kraštuose, kur vasarų trumpumas neleidžia greit subręsti javams, jų augimas nepriklauso vien tik nuo pavasario dievo *Pergrubio,* pramušančio gruodą ir leidžiančio jiems iškilti, nei vien nuo javų brandintojos ir gimdytojos *Žemynos,* o kad jis visų pirma reikalingas lemtingos *Velino* globos.

Tačiau *Velino* globos, kaip jinai būtų svarbi, javams neužtenka, negalima užmiršti ir *Andojo,* to prūsiškojo *Patrimpo* atitikmens, gyvybės ir mirties dievo-viešpaties, kurio žinioje yra visos *laimės* — kartu, žinoma, ir *javų laimės* — sritys. *Andojas,* kaip jau jo vardas sako, — vandens dievas: tai paaiškina ir kulto vietos pasirinkimą *paupyje* ir, kaip matėme, ožio kraujo nuliejimą į vandenį, atiduodant tuo būdu vandenų valdovui aukos dieviškąją, efektingąją dalį.

Jeigu, pagal mūsų naudojamą jėzuitų pranešimą ir anoniminės giesmės tekstą, šios šventės metu išryškėja tik dvi dieviškosios ašmenybės — *Velinas* ir *Andojas* — , tai šį faktą paaiškina, greičiausiai, patiektų informacijų menkumas. Priimant, kad *Dagotuvės,* atitinkančios ekvinoksijai, turėjo būti viena iš svarbių kalendorinių švenčių, visai natūraliai galima tikėtis, kad į tokias šventes būtų sukviečiami visi pagrindiniai, o kartais net ir antraeiliai dievai: į aukojimus

sukviestų dievų sąrašai (pas indus, pas hititus, bet taip pat ir pirmose lietuviškąją religiją minančiose XIII a. slavų kronikose) sudaro paprastai pagrindinius kuriai religijai tyrinėti dokumentus.

Reikia pripažinti, kad mūsų anoniminis tekstas yra reikšmingas kaip tik dėl jame randamų abejojimų, kuriuos klaidinga būtų laikyti prieštaravimais: vienoje vietoje jis kalba apie pilelę, kur Ruginis ir Žvaginis „vožius *Dievui* smaug' ", o kitoje vietoje, turėdamas omenyje jau konkrečias ateinančio rudens apeigas, jau jis gailisi oželio, kurį *„Dievų garbei* brauks". Nors šventė ruošiama specialiai vieno kurio dievo pagerbimui, į ją sukviečiami visi pagrindiniai, ar pagal šventės intenciją svarbūs dievai.

Šitokiame kontekste mūsų nebestebina Lasicijaus aprašymas, kuriame ožio auka skiriama visai eilei sukviestų dievų. Pats dievų sąrašas, kuriame maišomi ir prūsiški ir lietuviški dievai, gali būti, žinoma, atskirų diskusijų objektu. Šios šventės priskyrimas sūduviams (sudini), dar neseniai gyvenusiems nykstančių prūsų genčių kaimynystėje, galėtų, pavyzdžiui, paaiškinti dievų sąraše pastebimą religinį sinkretizmą. Tačiau tai jau bendra, mūsų nagrinėjamą atvejį toli pralenkianti problema.

Pastabos ir nuorodos

1 V. J. Balys, *Skaitymai,* II, 89-96.
2 R. Sabaliauskienė, „Piemenėlių vargai", in *Liaudies kūryba,* I, 178.
3 J. Lebedys, *Liet. kl. XVII-XVIII a.,* p. 206 (Jėzuitų 1605 m. Kronikos ištrauka).
4 V. mūsų *Apie dievus ir žmones,* passim.
5 *Liet. taut.,* IV, 702.
6 *Liet. tautosakos apybraiža,* 131.
7 J. Balys, *Skaitymai,* II, 92.
8 „Ziame Meldziama", in Lebedys, *op. cit.,* 212 (1725-6 m.)

ONOS VEIDAS

Dviejų veiksmų komedija. Pirmo veiksmo ištrauka

ALGIRDAS LANDSBERGIS

Kairėje OFELIJOS butas: sofa, baltas pasišiaušęs kilimėlis, pora kėdžių, tualetinis stalelis su dideliu veidrodžiu, pastovas su gembėm drabužiams kabinti. Kelios širmos — sudedami kilnojami kambario pertvarai —, kurias galima panaudoti sienoms, durims etc. pavaizduoti. Dešinėje ant kėdės sėdi TETULĖ. Virš jos iškabėlė: ARIOGALA. Įbėga ONUTĖ, verkdama, ir įspraudžia galvą tarp TETULĖS kelių.

TETULĖ. Onulyt, kas tau? Kas nuskriaudė?

ONUTĖ *(kukčiodama).* Vaikai. . . sako. . .

TETULĖ. Ką jie sako, tie nepraustaburniai?

ONUTĖ. Kad aš pra-pa-prasta. Ką reiškia „paprasta"?

TETULĖ. Tavo rūbeliai paprasti. *(Atsidūsta, sau)* Paprastas lopas ant paprasto lopo. *(Vėl ONUTEI)* Bet švarūs. Tvarkingi. Tavo veidukas — paprastas. *(Paliečia jos veiduką)* Kas paprasta, tas gražu.

ONUTĖ. Tikrai?

TETULĖ. Pasaulis laikos ant paprastų žmonių. Atsimeni Pelenę?

ONUTĖ. Taip.

TETULĖ. Ji buvo paprasta.

ONUTĖ. Ir Sigutė?

TETULĖ. Labai paprasta. O vieną dieną — pliaukšt-šmaukšt! — didelis balius! Atėjo karalaitis, atsimeni? Mieganti karalaitė pabudo. Kai užaugsi, ir tu eisi į balių. O dabar bėk atgal žaist. *(ONUTĖ pabučiuoja TETULĘ ir išbėga. TETULĖ užsideda akinius, apsigaubia skara, susigūžia kėdėje — „pasensta" trisdešimčia metų).*

TETULĖ. Kai užaugsi. . .

Iš ten, kur išbėgo ONUTĖ, įeina ONA, trisdešimčia metų vyresnė. Ji visiška priešingybė madų žurnalams: gramozdiški bateliai, drumzlinai oranžinės kojinės, beformis paltas, apsiblaususi šukuosena, veidas be kosmetikos. Paskui ją žengia RAMUNĖ, amerikietiškais džynsais ir tos pačios medžiagos švarkeliu. Jai tik aštuoniolika metų, bet jos veidas daug senesnis. Ji neša savo motinos lagaminą.

TETULĖ *(atsistoja ir apkabina ONĄ).* Onut, brangiausia, dar tik, rodos, vakar ant mano kelių, o šiandien už jūrių-marių. . .

RAMUNĖ. Tetule ką tu dabar, ar ji į laidotuves? Į Ameriką važiuoja, pas savo tikrą seserį.

TETULĖ. Amerika, Amerika, o ką mes žinom, kas ta Amerika?

RAMUNĖ *(pliaukšteri ranka per savo džynsus).* Čia Amerika. Pusryčių kava — Amerika. Tavo skarelė — Amerika. *(Trumpa pauzė)* Ir jei mama nieko nepagadins. . .

TETULĖ *(priekaištingai).* Cit! . .

RAMUNĖ. Mes visi būsim Amerikoj.

ONA *(kantriai).* Mama darys, ką galės.

TETULĖ. Kaip ji darė visą gyvenimą!

ONA. Aš atliksiu savo pareigą. Dantis sukandus. Nemaniau, kad man, pirmo žilo plauko sulaukus, reikės Amerikoj našlį gaudyt.

RAMUNĖ. Tavo dukters ateičiai, nepamirškit. O gaudyt nereikės, Ofelija tau atneš ant lėkštės.

ONA. Kaip velykinį paršelį. Su amerikonišku kiaušiniu burnoj. Niekad jų nemėgau.

RAMUNĖ. Susituoksit. O po metų visi Amerikoj valgysim šviežius kiaušinius su amerikonišku bekonu.

TETULĖ. Nuotraukoj tavo sesuo su savo Karoliu tokie dailūs, kaip du karvelėliai burkuojantys.

RAMUNĖ. Irgi Amerika.

TETULĖ. Gal Dievas padės ir viskas gerai baigsis.

ONA. Amen. *(RAMUNĖ paduoda ONAI lagaminą. Ji paima, padeda ant žemės, apkabina TETULĘ, po to RAMUNĘ. Taip jos lieka stovėti, nejudėdamos, per OFELIJOS-KAROLIO dialogą).*

Virš OFELIJOS buto nusileidžia iškabėlė SANTA MONICA. Pasigirsta „Moon River" motyvas. Įeina OFELIJA su KAROLIU. Jos kosmetika neatsilieka nuo Hollywoodo žvaigždžių. Ji dėvi madingą pižaminį kostiumą ir aukštakulnės šliures. Jos plaukai — trijų spalvinių tonų šedevras. Jos rankoje stora papkė. Šalia jos, KAROLIS atrodo kaip pūzras, lyg jis ką tik būtų išlipęs į Amerikos krantą iš D.P. transportinio laivo.

OFELIFA *(pakelia papkę).* Pačiupinėk. *(KAROLIS žnybteli jos pusiaujį)* Ne mano pusiaujį, parše, papkę!

KAROLIS *(pačiupinėja papkę).* Tu minkštesnė.

OFELIJA. Septynių turtingiausių Los Angeles lietuvių našlių sąrašas!

KAROLIS *(paima papkę, pauosto).* Pinigai ir senatvė — mėšlas prie kieto mėšlo.

OFELIJA. Kaip tavo smegenys. . . Ar supras mano sesutė iš Lietuvos, kiek čia darbo įdėta, kiek vaizduotės?

KAROLIS *(atverčia papkę).* Jake O'Jell.

OFELIJA. Buvo paprastas Jokūbas Oželis.

KAROLIS *(pasipiktinęs).* Pavardę pakeitė, mėšlavežis!

OFELIJA. Patsai turtingiausias iš septynių. Pradėsim nuo jo.

KAROLIS. Ar ne tas, kuriam, žmonės sako, daug šriubelių trūksta?

OFELIJA. Už 800,000 dolerių galės nusipirkt šriubelių fabriką.

KAROLIS. Gražuolės, kurios palieka tėvynę turtų ieškot, nusipelno bepročio.

OFELIJA. Kaip aš tavęs?

KAROLIS. Mudu nusipelnom vienas kito.

OFELIJA. Kalbant apie gražuoles, aš visai neturiu nuovokos, kaip mano sesutė atrodo. Nuotraukose ji tiktai pilka plėmė. Bet gal čia kalta jų atsilikusi fotografijos technika. Duok papkę. *(OFELIJA ima iš jo papkę ir jiedu palieka nejudėdami toje pozoje).*

Scenos viduryje nusileidžia iškabėlė LOS ANGELES AIRPORT. AMERIKIEČIŲ MUITININKAS įstumia stalelį ir pastato po iškabėle. ONA atsisveikina su RAMUNE ir TETULE, žengia MUITININKO pusėn.

OFELIJA *(KAROLIUI).* Skubėk į aerodromą! *(KAROLIS išeina)* Ir nedrįsk pavėluoti! *(OFELIJA užima savo sesers belaukiančios sofistikuotos moters poziciją).*

ONA prieina prie MUITININKO stalelio, MUITININKAS padeda jos lagaminą ant stalelio ir atidaro. Jiedu stovi nejudėdami.

RAMUNĖ *(tebežiūri išvykusios motinos pusėn).* Nepagadink reikalo, mama. . . Pilka lietuviška antis tarp Hollywoodo gulbių...

TETULĖ. Ji labai graži — viduje.

RAMUNĖ. Viduje, tetulyt, visi žmonės vienodi, kaip ir kiaulės — žarnos, inkstai, kepenys. . .

TETULĖ. Apie jos sielą kalbu! Ar jūsų karta nebežino to žodžio?

RAMUNĖ. Mano karta kalba kita kalba.

TETULĖ. Nebelietuviškai, nors žodžiai lietuviški.

RAMUNĖ. Nesirūpinkim be reikalo. Našliai paprastai apyakliai — net ir mano paprastutė mama kaip nors pralys. *(Išeina. TETULĖ atsisėda, purtydama galvą).*

MUITININKAS išima iš ONOS lagamino drožinį, audinį, išmargintą rankšluostį — apžiūri ir palygina su ja.

ONA. Dovanos seseriai. „Sister". *(MUITININKAS skeptiškai pažiūri į ją, papurto galvą, ištraukia maišelį, išima džiovintą baravyką, pauosto, suraukia nosį)* Džiovintas baravykas. „Mušrum".

MUITININKAS. Mes jums grūdus, o jūs mums smirdalus... *(Dar sykį pauosto baravyką ir dar labiau susiraukia. Padeda baravyką atgal, ištraukia maišelį žemės)* Aha! O kas čia?!

ONA. Žemė. „Earth".

MUITININKAS. Soil?! Žemė nuo tų smirdančių grybų?!

ONA. Gimtinės žemė.

MUITININKAS. Ar toks rusų paprotys — žemę vežiotis?

ONA. Aš ne rusė. „Lithuanian".

MUITININKAS. Lutheranian, Baptist — nesvarbu kokia religija. Žemės negalima įvežt. Ar žinot, kiek bakterijų tame grumstely? Daugiau kaip rusų Maskvoj. Sorry. Ar, kaip jūs sakot Rusijoj: NIET! *(atideda žemės maišelį į šalį, uždaro lagaminą)* next! *(ONA pasiima lagaminą ir žengia į kairę. MUITININKAS dar sykį žvilgteri jos pusėn)* What a plain woman... *(ONA nugirdusi jį, trumpai stabteli ir, perėjusi išilgai scenos, išeina kairėje. MUITININKAS išstumia savo stalelį).*

Vėl pasigirsta „Moon River" motyvas. OFELIJA pakeičia pozą — pasuka profilį iš dešinės į kairę.

TETULĖ *(pradeda skaityti laišką iš ONOS).* „Miela tetule, aš laimingai nusileidau Los Angeles, t.y., Angelų mieste.

Ofelijos vyras, Karolis, atvežė mane į Santą Moniką — lietuviškai „Šventa Monika". *(TETULĖ persižegnoja, pakelia akis į dangų)* Angelai, Šventa Monika — ji nepražus. . .

Prie širmos prieina ONA ir KAROLIS, nešinas jos lagaminu. KAROLIS padeda lagaminą ant žemės ir žiūri į ją.

ONA *(pačiupinėja savo veidą).* Kas yra, Karoli? Ar kas nors netvarkoj?

KAROLIS. Ona, aš noriu tavęs atsiprašyt.

ONA. Už ką? Kad mane taip poniškai atvežėt iš aerodromo?

KAROLIS. Už mano kvailą suklydimą. Aš jus visai kitaip įsivaizdavau.

ONA. Tikrai? Kaip?

KAROLIS *(žvilgteri OFELIJOS pusėn).* Aš vėliau paaiškinsiu. Sakyk, kad man dovanoji.

ONA. Mielai.

KAROLIS. „Mielai". Koks paprastas ir gražus atsakymas. . . *(Atsidūsta)* O dabar į kitą pasaulį.

KAROLIS su ONA įeina vidun. Pamačiusi „labai paprastą" ONĄ, OFELIJA nustemba. Trumpa tyla, visi stovi savo vietose.

TETULĖ *(toliau skaito laišką).* „Mane labai gražiai sutiko. . ."

OFELIJA susigriebia ir žengia pasveikinti ONOS, kuri ją tvirtai apglėbia. OFELIJA mandagiai išsivaduoja iš ONOS glėbio, lyg iš kokios įtartinos masės. Ir vėl trumpa, nejauki tyla. Jos abi ieško žodžių.

OFELIJA *(negalėdama atitraukti akių nuo ONOS „paprastumo").* Tiek metų nesimatėm. . .

KAROLIS *(padeda ONAI nusivilkti paltą, po kuriuo pilka beformė suknelė; pakabina paltą).* N i e k a d nesimatėt.

OFELIJA *(KAROLIUI, piktai).* Lyg aš nežinočiau! *(Sodina ONĄ ant sofos, nesusilaiko įtartinai nepačiupinėjusi jos „labai paprastos" suknelės)* N i e k a d nesimatėm. . .

ONA. Mūsų perskirti gyvenimai. . . Mama mirė mane gimdydama. . .

OFELIJA. Taip, aš tada buvau pas tetulę. Karas. . .

ONA. Karas. . . Tėtis žuvo, ir aš atsidūriau pas kitą tetulę. . .

OFELIJA. M a n o tetulė mane išsivežė į Vakarus. Ačiū Dievui. . .

ONA. M a n o tetulė, ačiū Dievui, pasiliko gimtinėj. . .

OFELIJA. Bet dabar viskas pasikeis! Ar ne gudrus mūsų planas?

ONA. Kažin, kas iš jo išeis.

OFELIJA. Nežinai manęs, sesut. Mano planai visad pavyksta.

KAROLIS *(linkteri, liūdnai).* Patvirtinu.

ONA. Duokdie. *(Staiga pakyla)* Aš jums atvežiau. . . *(Pribėga prie palto, išima iš kišenės mazgeliu surištą nosinę, atsisėda, atriša mazgelį. Nosinėje pūpso tamsus gumulėlis)* Muitininkas vieną atėmė, bet aš, nujausdama, buvau kitą įsidėjus į kišenę.

OFELIJA *(suraukus nosį, įtaringai).* Kas tai?

ONA. Lietuvos žemės grumstelis.

KAROLIS *(pagarbiai paliečia grumstelį pirštu).* Pilkas, paprastas, bet ar yra pasauly kas gražesnio?

ONA. Visi nori atimt mūsų žemelę, kaip tas muitininkas, bet mes išsigudrinom, kaip ją apsaugot. *(OFELIJA netikėdama savo akimis, apžvelgia juodu)* Tau, sesute. *(Padeda grumstelį ant OFELIJOS delno; OFELIJA pašoka, kaip įgelta, ir grumstelis išbyra ant balto kilimėlio. ONA puola ant kelių jo surinkt).*

TETULĖ *(skaito laišką).* „Palietusi Lietuvos žemės grumstelį, sesutė taip susijaudino, lyg ją elektra būtų supurčius. . ." *(TETULĖ išssima nosinę ir nusišluosto ašarą).*

OFELIJA *(padeda ONAI atsikelti nuo grindų).* Nesirūpink, mes surinksim. Įdėsim į gražią dėžutę. Eikš nusiplaut rankas.

ONA. Aerodrome nusiploviau.

OFELIJA. Tas nesiskaito. Eime. Aš tau turiu siurpryzą. Nuvesiu tave į labai ypatingą vietą. *(Išveda ONĄ už širmos. KAROLIS priklaupia ant kelio, paliečia subyrėjusį grumstelį, prideda pirštą prie lūpų).*

OFELIJA *(įeina).* Ką darai?! Ne su rankom!

KAROLIS. Kodėl ne?

OFELIJA. Ar epidemijos užsigeidei?! Greit, dulkių siurblį, kol ji negrįžo!

KAROLIS. Jos dovaną L i e t u v ą į siurblį?

OFELIJA. Karoli!

KAROLIS. Kelintą sykį tu mane verti išduot Lietuvą?

OFELIJA. Apsieisiu ir be tavęs! *(Ji ištraukia dulkių siurblį iš už širmos, pora mostų išvalo kilimėlį, padeda siurblį atgal).*

KAROLIS *(liūdnai).* Lietuva siurbly. . .

OFELIJA. Tik pagalvok, tu, sentimentalus siurbly — o jei mano tetulė būtų buvus jos tetulė, o jos — mano?

KAROLIS. Jų dėduliams būtų reikėję susikeist cibukais?

OFELIJA. Aš būčiau ten, kvaily, o ji būtų čia. Ar gali įsivaizduot tokią kombinaciją?

KAROLIS. Puikiausiai.

OFELIJA. Siurblio humoras. Gerai, kad tamsoj atvežei — kaimynai nematė. Koks paprastumas!

KAROLIS *(šypsodamasis, išreikšdamas savo susižavėjimą).* Koks paprastumas.

OFELIJA. Todėl jai vizą davė — pilka nepavojinga moteris. Kad nors Sibire būtų buvus — pristatytumėm svečiams kaip Gulago šmėklą. Ar kompartijai priklausytų — irgi savotiška egzotika. Dabar nieko. Ką našlys pagalvos?

KAROLIS. Kalbi, lyg ji būtų tuščias lapas.

OFELIJA. „Tuščias lapas. . ." *(Ji suklusta, lyg jos galvoje būtų suskambėjęs varpelis)* Taip! Ona — iššūkis mano talentui!

KAROLIS. Negąsdink manęs.

OFELIJA. Tuščias lapas mano kaligrafijai! *(Iš užkulisių pasigirsta „Moon River" frazė)* Ji nutraukė vandenį — aš galiu įsivaizduot jos išraišką, išgirdus muziką.

TETULĖ *(skaito laišką).* „O jų išeinamoji, kaip Ariogalos kolūkio kultūros rūmai. . ." *(Pakreipia galvą, virškina informaciją)* Amerikonai. . . O čia kalba, kad pas juos kultūros nėra.

Įeina ONA.

OFELIJA. Na, koks įspūdis?

ONA. Buvau pasiklydus.

OFELIJA. Ar ne erdvi mano „fantazijos sala"?

ONA. Pas mus kitaip vadinas.

OFELIJA. Ir aš ieškau tobulo pavadinimo. „Meditacijos sodas"? „Meilės laivas"?

KAROLIS. „Ofelijos filharmonija".

OFELIJA. Aš nuduosiu, kad negirdėjau. *(ONAI)* Įsivaizduok, pradžioje tebuvo paprastas, pilkas kambarėlis: dušas, apsiblausęs veidrodis, tualeto sėdynė.

ONA. Kaip pas mus.

OFELIJA. Bet aš turėjau įkvėpimą, viziją. Mes išgriovėm vieną sieną, kitą. Įleidom vonią į grindis. Pastatėm Jacuzzi.

KAROLIS. Išgriovėm dar penkias sienas.

OFELIJA. Veidrodžių galerijos, žalumynai. Nišos su suoleliais. Fontaniukai. Televizija. . .

ONA. Ar visur Amerikoj taip?

OFELIJA *(nusišypso, papurto galvą).* Vizija, Onut, vizija! Dar prieš trejis metus mano „fantazijos sala" buvo viena iš dešimties ištaigingiausių lietuviškų „salų" laisvam pasauly. O šiandien? Spėk.

ONA. Pati gražiausia?

OFELIJA. Įspėjai. Kažkoks dantistas Australijoje tvirtina, kad jo „fantazijos sala" nusipelno aukso medalio. Nei kiek netikiu. Tesigiria kengūroms!

ONA. Sunku įsivaizduot gražesnę kaip tavo.

OFELIJA. Nemanyk, kad vien malonumas. Kiek triūso, kiek nemiegotų naktų.

KAROLIS. Kiek išgriautų sienų. . .

OFELIJA. Ir kiek pavydo sukelia. Kaikurios poniutės atsisako koją įkelt į mano „fantazijos salą", kad tik nereikėtų prisipažint, jog ji pati gražiausia. Sėdi kelius suspaudusios, kenčia.

ONA. Kaip pas mus prie komunalinės išvietės.

OFELIJA. Ir poezija. . . Kai miestą apgaubia smogas, aš jaučiuos kaip pro miglas slystančiam liuksusiniam laive. „Meilės Laive", kaip televizijoj. . .

ONA. O Karolis?

KAROLIS. Aš paskui, valtelėj, pririštas prie laivo. . .

OFELIJA *(perspėdama jį).* Kiauroj valtelėj. . . *(ONAI)* Kodėl aš tau pasakoju visas smulkmenas? Nes mano „fantazijos sala" siejasi su mūsų planu.

ONA. Tikrai? Kaip?

OFELIJA. Ką išgirdai, kai patraukei vandenį?

ONA. Muziką. Mane nugąsdino — nelaukiau.

OFELIJA. Nutraukiamo vandens garsas labai neestetiškas. Kur tik mano „fantazijos saloj" nutrauksi vandenį, ten pasigirs „Moon River", mano mėgiamiausia melodija.

KAROLIS. O aš tuoj stengiuos ją užrėkt: „Kai aš jaunas buvau. . ."

OFELIJA. Karoli, paskutinį sykį! *(ONAI)* Pasaulis taip išalkęs. . .

ONA. Teisybė, sesut — pati patyriau. . .

OFELIJA. Išalkęs grožio! Pasaulio alkis įkvėpė mano pašaukimą — kurti grožį. „Fantazijos salos" principą pasiūliau Los Angeles miesto merui. Visa miesto

kanalizacija turėtų būti paversta didžiuliais vargonais. Kokia muzika pasigirstų — kaip milijoninis simfoninis orkestras Hollywoodo dubeny!

KAROLIS *(garsiai, diriguodamas nematomą simfoninį orkestrą).* „Šile ožius ganiau! . ."

OFELIJA. Karoli, atsiprašyk ir palik mudvi vienas. Mudviem reikia r i m t a i pasikalbėt!

KAROLIS *(žemai nusilenkia, ironiškai).* Atsiprašau už grožio suteršimą. Labos nakties, Ona.

ONA. Ačiū už viską, Karoli.

KAROLIS. Ačiū už gimtinės vėją. *(Išeina)*

OFELIJA. Vėjas jo galvoj!

ONA. Koks geras vyras, kaip klauso. . .

OFELIJA. Galėjo būt žmogus — biznierius, politikas, šiukšlių išvežiojimo kontraktorius. Neribotų galimybių šalis, o ką jis daro? Protiniai atsilikusius negriukus — ir dar kairiarankius! — mokina pradinės aritmetikos — meksikiečių rajone! — ir nenustoja svajojęs apie savo Lietuvą, kurią paliko penkiametis ir kurios jau nebėra.

ONA. Pas mus tokius vadina patriotais.

OFELIJA. Čia jie klasifikuojami kaip idiotai.

ONA. Toks rimtas, atidus. . .

OFELIJA. Rėžia akis — kaip senas kaliošas pamestas „fantazijos saloj". Atvirai kalbant, jį tebelaikau iš pasigailėjimo. Kaip filmų žvaigždės laiko apskretusius sicilijiečius sodininkus, daržininkus.

ONA. Geraširdė. . .

OFELIJA. O tavo vyras?

ONA. Visai kitoks. Jis m a n e varinėjo.

OFELIJA. Ir paliko?

ONA. Labai greit, labai jauną. Ne man jį buvo išlaikyt; gražiausią vyrą Ariogaloj.

OFELIJA. Mylėjai?

ONA. Labai.

OFELIJA. Klaida.

ONA. Auksaburnis buvo. Dar dabar, kai cukraus pritrūksta, man tereikia prisimint jo žodžius iš mudviejų pirmo — ir vienintelio — mėnesio, ir arbata pakvimpa medum.

OFELIJA. O jei jis kada sugrįžtų?

ONA. Kur jis sugrįš.

OFELIJA. Ar priimtum?

ONA. Išskėstom rankom.

OFELIJA. Nuleisk rankas. Dabar teksi našliui. Ar judu oficialiai išsiskyrę?

ONA. Pagal bažnyčią ir pagal Lenino koplyčią. Jis po manęs dar tris vedė — ir su visom išsiskyrė.

OFELIJA. Nesirūpink, dabar tu mano rankose.

ONA *(apkabina OFELIJĄ)*. Ačiū, sesut.

OFELIJA *(susiraukus, apžvelgia jos „paprastumą")*. O mano pašaukimas, kaip sakiau, gražint pasaulį. Per grožį aš jus išvaduosiu.

ONA. Išvaduosi Lietuvą? Kaip?

OFELIJA. Tave, tetulę, Ramunę. . .

ONA. Ji baisiai nori atvažiuot į Ameriką. . . O kur tavo vaikai? Žiūrėdavom į nuotraukas ir neatsigrožėdavom.

OFELIJA. Abudu jau išskrido iš namų.

ONA. Ką jie daro?

OFELIJA. Sūnus. . . tvarko Kalifornijos gamtą.

ONA. Tikras lietuvis, prie gamtos. O dukrelė?

OFELIJA. Ji. . . dainuoja.

ONA. Nebūtų lietuvaitė.

OFELIJA. Hollywoode dainuoja.

ONA. Manoji norėjo būt balerina, bet nieko neišėjo. . .

OFELIJA. Iš jos laiškų matau, kad ji turi gerą galvą.

ONA. Galva jos kaip skaičiavimo mašina. Tik jos širdis man rūpesčio kelia.

OFELIJA. Aš jaučiu, kad aš su ja puikiai sugyvensiu. Ar ne gudriai mudvi sustatėm mūsų planą — po sakinį laiške, po žodį telefonu, kad Maskva neužuostų.

ONA. Bet, rimtai, Ofelija, koks amerikonas našlys mane ims?

OFELIJA. Matau, tu pasižiūri į veidrodį. Nebijok, savaitė mano rankose, ir našliai dėl tavęs golfo lazdomis kausis!

ONA. Man galva sukasi.

OFELIJA. Pradėsim rytoj! Rytoj prasideda dideli dalykai! *(Išsiveda ONĄ, palydint „Moon River" motyvui).*

TETULĖ *(skaito laišką).* „Pirmą naktį Amerikoje negalėjau užmigt. Ofelija taip labai manim rūpinasi, kad man net baugu darosi. . ." Dieve, padėk jai.

Sekantis rytas. Pamažu įeina ONA, atsisėda ant sofos, giliai nusižiovauja. Ji dėvi tą pačią bulviamaišinę suknelę. Įskuba OFELIJA. Jos kimonas žaižaruoja spalvomis, ji trykšta energija. Atsargiai apkabina ONĄ ir priglaudžia skuostą.

OFELIJA. Labas rytas, Onut!

ONA. Labas rytas. . .

OFELIJA. Koks rytas! Eime prie lango. *(Jiedvi prieina prie širmos)* Ar girdi, kaip vėjas palmėse šnara tavo ateities melodiją?

ONA. Ne. . .

OFELIJA. Tuoj išgirsi. Matai lėktuvus?

ONA *(žiovaudama).* Taip.

OFELIJA. Kiek automobilių!

ONA. Daug. . .

OFELIJA. Mes pasaulio centre! Kairėje Hollywoodas. Užsimerk ir išgirsi Clark Gable. . . *(ONA užsimerkia)* Gary Cooper. . .

ONA. O kas ten atbilda?

OFELIJA. Šiukšles išveža. Net ir šiukšlės čia gražesnės kaip bet kur pasaulyje. Pusė Indijos pavalgytų iš tų liekanų.

ONA. Amerikoniškos šiukšlės. . . Nemaniau, kad man teks bet kada pamatyt.

OFELIJA. Tik pagalvok, viskas bus tavo. Iš ryto džiaginsi, po pietų aerobika, prieš vakarienę madų paroda, vakare — bridžo ratelis.

ONA. O kada aš apvirsiu, apšluosiu?

OFELIJA *(purto galvą)*. Vargšelė. . . Našlio pinigai apvirs, apšluos ir į lovą paguldys. Eikš. *(Priveda ONĄ prie veidrodžio)* Ką matai?

ONA. Dvi seserys. Vieną iš Amerikos, kitą iš Lietuvos.

OFELIJA. Spalvotas filmas su stereofonine muzika — ir bespalvis, nebylus.

ONA. Filmas be žiūrovų, ar ne? Tuščia salė. . . .

OFELIJA. Ar aš perdaug brutaliai atvira?

ONA. Ne. . .

OFELIJA. Aš tavo labui. . .

ONA *(neatitraukdama akių nuo veidrodžio)*. Ne, Ofelija. Tu teisi. Man rodos, lyg aš pirmą sykį būčiau pažvelgus į veidrodį.

OFELIJA. Vargšė Ona.

ONA. Čia viskas išrašyta. Karas, našlaitės dalis, vaikystės vargas; vyras pasirodo ir pradingsta; mano kūdikis išauga į jauną moterį, kurios aš nebesuprantu. . .

OFELIJA. Kiekvienas tavo pergyvenimas — naujas pilkų dažų sluoksnis.

ONA. Pilki metai, pilka Ariogala. . .

OFELIJA. Aš tave pakeisiu — pasikeis visas tavo gyvenimas.

ONA. Kažin. . .

OFELIJA. Ko bijai?

ONA. Man rodos, lyg aš vėl stovėčiau prie savo vaikystės ežerėlio.

OFELIJA. Tu stovi prie Ramiojo Vandenyno. Ką gali prarast? Tik savo paprastumą. O laimėt Los Angeles!

ONA *(paliečia savo veidą, piršto galu OFELIJOS)*. Man savaip smalsu.

OFELIJA *(suploja rankom)*. Bravo, Ona!

ONA. Ar tie dažai lengvai nusiplauna? . .

OFELIJA. „Per grožį į našlį!" *(Žengia prie stakelio, triumfališkai pakelia papkę)* Čia tavo pasas į ateitį! *(ONA paima papkę)* Septyni turtingiausi Los Angeles lietuvių našliai!

ONA. Vienoj papkėj?

OFELIJA. Visa informacija. Amžius ir turtas, buvusių žmonų charakteristikos, spuogai ir apgamos.

ONA. Aš maniau, kad Amerikoj nėra spuogų. . .

OFELIJA. Aš kalbu metaforiškai; išmokysiu ir tave. Pakeliui į kiekvieną našlį yra kliūčių, bet mes jas nugalėsim. Atrasim skyles jų šarvuose.

ONA. Vėl kalbi metaforiškai?

OFELIJA. Taip. O dabar konkrečiai. Pradėsim nuo turtingiausio. Jam balius. . .

ONA. O jei jis nepasipirš?

OFELIJA. Antram balius. Bet aš neabejoju, kad pasipirš pats pirmas. Kai aš tave išgražinsiu.

ONA. Bet čia tiek amerikoniškų gražuolių.

OFELIJA. Nesirūpink. Aš viską numačiau. Į pirmą balių pakviesim dvylika špėtniausių Los Angeles ponių: žvairą Žvirgždienę, kreivanosę Kreivėnienę, ūsotą Barzdienę, ir devynias joms panašias. Tarp jų tu spindėsi, kaip grožio karalienė!

ONA. Gražesnė už amerikones?

OFELIJA. Didžiausiam baliuj Santa Monikoje nuo karo pabaigos!

ONA. Mano balius. . . Sesut, man galva svaigsta. Lukterk iki rytdienos, leisk man apsispręst. Rytoj rytą aš tau galutinai atsakysiu. .

OFELIJA.Nevėliau rytojaus ryto. Aš neabejoju, kad atsakysi, kaip reikia. *(Paima papkę iš ONOS).* Rytoj mes pradėsim savo žygį į našlio turtą!

OFELIJA išeina. ONA nuseka ją akimis, vėl apsisuka

prie veidrodžio, įdėmiai stebi savo veidą. Iš už širmos pasirodo KAROLIO galva.

KAROLIS. Ona!

ONA *(krūpteli, staigiai atsisuka į jį).* Karoli, jūs mane išgąsdinot.

KAROLIS. Aš laukiau, kol ji išeis.

ONA. Kodėl?

KAROLIS. Perspėt tave.

ONA. Nuo ko?

KAROLIS. Ką ji rengia?

ONA. Balių.

KAROLIS. Nieko daugiau?

ONA. O, moteriški dalykai. . .

KAROLIS. Prašau!

ONA. Ji nori mane pakeist — pagražint.

KAROLIS. Pamišėlė!

ONA *(pasipiktinusi).* Karoli!

KAROLIS. Aš jai neleisiu!

ONA. Jei taip kalbėsi apie savo žmoną, mano seserį, aš išeisiu!

KAROLIS *(sustabdo ją).* Išklausyk mane! Kadais Ofelija ir aš drauge studijavom universitete. Aš buvau jaunas lietuvis, ji — jauna lietuvaitė. Pažiūrėk į ją dabar.

ONA. Ji. . . labai sofistikuota moteris.

KAROLIS. Pažiūrėk į mūsų vaikus. Mano sūnų!

ONA. Jis „gelbėja gamtą". Labai gražu.

OFELIJA. Ne, Ona, jis komunoj.

ONA. Komunistas?! Amerikoj?

KAROLIS. Visai kitokioj komunoj. Jis pašventė savo gyvenimą daržovei.

ONA. Agrotechnikas.

KAROLIS. Ne, ne! Jis dievina daržovę, meldžias jai. Pietų Kalifornijoje klesti Zucchini, tokios daržovės, kultas, ir mano sūnus *(jo balsas sudreba).* . . mano Algimantukas. . . šiandien Zucchini kulto kunigas.

ONA. Amerika. . . O duktė, ji dainuoja Hollywoode, ar ne?

KAROLIS. Dainuoja. *(Trumpai susiima rankom galvą, nuleidžia rankas)* Nuoga iki pusiaujo, aptepta garstyčiom. . . *(Jo balsas vėl sudreba)*

ONA. O pas mus garstyčių nė su žiburiu. . .

KAROLIS. . . .Ant pačiūžų su rateliais, pardavinėdama dešreles vienaakiams motociklistams. . . ji dainuoja! Hollywoode. . . *(Trumpa tyla).*

ONA. Karoli, man viskas čia taip nauja, nepaprasta. Gal aš ir niekad nesuprasiu Amerikos.

KAROLIS. Ar tu nesupranti, čia sprendžiasi tavo likimas?!

ONA. „Likimas"? Ar ir jūs kalbat „metaforiškai", kaip Ofelija?

KAROLIS. Mano likimas. Mano motinos likimas. Lietuvos likimas.

ONA. Tiek likimų?

KAROLIS. Aš žinojau apie jūsų planą — tau atrast našlį, apvesdint, parsikviest dukterį. Man buvo nei šilta, nei šalta. Aš maniau, kad tu kaip tos kitos viešnios iš Lietuvos, tos gėrybių medžiotojos, riebesnės amerikiečių kopijos. Bet kai pamačiau tave. . .

ONA. Nesijuokit iš manęs!

KAROLIS. Negalėjau sulaikyt ašarų. Tu. . .

ONA. Bet aš paprasta moteris!

KAROLIS. Tas kilnus paprastumas. . .

ONA. Gana!

KAROLIS. Ar nematai, koks baisus pavojus?

ONA. Man ji tiktai trumpam padažys veidą. . .

KAROLIS. Jei tu leisi Ofelijai. . .

ONA. Tik pakeis drabužius.

KAROLIS. Sudrumst tyrą šaltinio vandenį. *(Pasigirsta „Moon River" motyvas).*

ONA. Labai trumpam.

KAROLIS. Aš meldžiu tave!

OFELIJA *(už scenos).* Karoli!

KAROLIS. Pažadėk man, kad viską apgalvosi, pasversi kiekvieną mano lietuvišką žodį.

OFELIJA *(už scenos).* Karoli!!

ONA *(skubiai).* Pažadu. Aš apsispręsiu šią naktį.

KAROLIS. Ačiū, Onut! *(Paeina, sustoja, žiūri į ją).* Aš žinau, kad tu apsispręsi, kaip tikra lietuvaitė. *(Išskuba)*

ONA papurto galvą, pasiražo, pamažu atsigula ant sofos, užmerkia akis. Sceną apsemia violetinė, jos sapno, šviesa. Pasigirsta armonikos palydima švelni daina: „Tu tik mano meilė, Mariū. . ." Ją išgirdusi, ONA atsisėda sofoje.

ONA. Ar aš sapnuoju? *(Įžnybia sau ranką)* Neskauda — reiškia sapnuoju.

Įeina ADOLFAS, dvidešimčia metų jaunesnis kaip antrame veiksme, „gražiausias vyras Ariogaloje". Jis šventadieniškai apsirėdęs, ant kaklo baltas šilkinis šalikas, batai blizga.

ONA. Adolfai, koks tu gražus, kaip mudviejų pirmą savaitę. *(ADOLFAS tebeina išilgai sceną, niūniuodamas savo dainą).* Kur tu?! Sustok!

ADOLFAS *(sustoja, priekaištingai).* Ar tu žinai, kiek moterų mane sapnuoja? Kiek miegamųjų man reikia apeit? Taip aš kasnakt keliauju per visą Lietuvą — iš buduaro į buduarą. „Pajiediem dalioko", kaip kačegaras sakė kačegarui. . .

ONA. Vargšelis. . . Aš tavęs taip pasiilgau.

ADOLFAS *(filosofiškai).* Ariogalos Adolfas — „tas, kurio pasiilgsta moterys".

ONA. Adolfai, padėk man apsispręst. Aš dabar Amerikoje. . .

ADOLFAS *(nustebintas).* Tikrai? *(Apsižvalgo)* Aš turiu pasižymėt. *(Išsiima blonknotėlį, rašo)* „Birželio dešimtą mane sapnavo Amerikoje."

ONA. Mano sesuo nori mane išgražint, išdažyt mano veidą.

ADOLFAS. O tu?

ONA. Aš noriu — ir bijaus. . .

ADOLFAS *(lėtai įsideda blonknotėlį į kišenę).* Tavo sesuo ir aš tos pačios religijos.

ONA. Ji katalikė, kaip ir aš!

ADOLFAS. Tavo sesuo ir aš išpažįstame grožio religiją. *(Jis išsiima kišeninį veidrodėlį, palygina savo plaukus; susižavėjęs savo grožiu, nusišypso veidrodėliui)* Jei ji mane kada susapnuos, mes turėsim apie ką pasikalbėt.

ONA. Ką man daryt?

ADOLFAS. Onut, antela pilkoji. *(Jis spragteli pirštais, pasigirsta smuiko palyda)* Pirmą sykį tavo gyvenime, o gal jau ir paskutinį, tave stebuklinga lazdele liečia grožio laumė. Aš abejoju, ar sesutė daug ką galės išgaut iš tavo veido — reikia stebuklo, kad bulvienojus pavirstų orchidėja. Bet, pagaliau, pagaliau, tave rūškanoj kelionėj tau atsidaro durys į grožio apeigas. Užsimerk ir atsiduok. Nes kas gi šiame pasaulyje nepraeina? Kur šiandien faraonai ir jų žmonos? Kas beatskirs Vytenio dulkes nuo Traidenio? Kur caras Nikalojus ir Generalisimas Josifas Visarijonovičius? Patys didžiausieji aeroportai ir gigantiškiausieji aeroflotai apžels žole, ir tingios ožkos, žiaugčiodamos, ją skabens. Kandys ir rūdys suės visą istoriją. Grožis vienas nemarus, vien tiktai grožio atminimas per amžius begaliniuosius skambės erdvėse, kai visi sputnikai jau bus seniai nukritę ir patsai žemės kamuolys bus atšalęs, kaip trečią dieną po mirties šykštaus našlio pasturgalis.

ONA. Kaip gražiai tu kalbi, Adolfai. Dar gražiau negu Ariogaloje.

ADOLFAS. Grožis gimdo grožį.

ONA. Pabūk dar minutėlę. Paliesk mane.

ADOLFAS. „Sorry", kaip sako Amerikoje. *(Susikaupia, žvelgia į tolį)* Mane ką tik pradėjo sapnuot blondinė,

Kaune. *(Jo akys išsiplečia)* KOKIA blondinė! Nuo jos nuogo peties ima slysti antklodė. . .

ONA *(priekaištingai)*. Adolfai!

ADOLFAS. „Gudbai", kaip amerikonai kalba. Per vandenyną — į Žaliakalnį! *(Jis palieka sceną, kaip baleto šokėjas sulėtintame filme, palydimas „Mariū" muzikos).*

Sapno violetinė šviesa pakinta į dienos šviesą. ONA pašoka nuo sofos. Įeina OFELIJA.

ONA. Labas rytas, sesut!

OFELIJA. Labas. Ar jau apsisprendei?

ONA. Taip.

OFELIJA. Ir?

ONA. „Kur šiandien faraonai ir jų žmonos? Patys didžiausieji aeroportai apžels žole ir ožkos. . ."

OFELIJA *(išsigandusi)*. „Ožkos"?! Neduok Dieve! Ar tau galvelė? . .

ONA. Neišsigąsk, sesut. Aš tik prisiminiau l a b a i gražų sapną.

OFELIJA. O kaip bus su gražia Ona.

ONA. Taip, sesut. Grážink mane!

OFELIJA. Bravo! O dabar prie darbo. Karoli! *(ONAI)* Laikas — pinigai. Karoli!! *(ONAI)* O po baliaus — našlio turtai! *(Įeina KAROLIS. Jis žvelgia į ONĄ su nebyliu klausimu veide. Ji nuleidžia galvą. Jis supranta, kaip ji apsisprendė, ir taip pat nuleidžia galvą).* Nusivalyk tą mieguisto skerdžiaus išraišką nuo savo veido. Vesi mus į krautuves. Padėsi nešt pakietus. Ar girdi? Pajudėk! Projektas „Grožis ir našlys" negali vėluot! *(OFELIJA išsiveda ONĄ. KAROLIS, padvejojęs, išeina paskui jas).*

TETULĖ *(skaito laišką)*. „Miela tetulyt, krautuvės čia kaip katedros. Kiekviena diena man kaip atlaidai". *(Pagalvoja)* Kokie pamaldūs tie amerikonai. Gal net perdaug. Kad nesugrįžtų davatka. . .

SODOMAS

Ištrauka iš poemos

HIRŠAS OŠEROVIČIUS

Mėlyna, žalia, pilka
Tik druska čia, tik druska.
Jie nematė nieko kito,
Jie iš druskos išsirito.

Jų lopšys — druska juoda,
Kapo antkapis — druska.
Troškulys — ji, skonis — ji,
Jūros vandens negyvi.

Ir Sodomas, tas begėdis,
Šoka plikas ir neėdęs,
Viena koja druskon lenda,
Nuodėmėj kita nuskendus.

Kur — medus, o čia — druska.
Griebk linksmybes, ir gana!
Grieko niekas neatims,
Visa kita mesk šunims!

Sodomietis juk nutuokia
Paprasčiausią tiesą tokią:
Tai, ką keikia, šaukia blogiu, —
Uždrausta, bet lemta žmogui . . .

Švilpia druskoj sausas vėjas
Iš smilčių liepsnų atėjęs:
„Šimts gyvenimų ar du —
Šulinėlis nuodėmių.

Tėve, mokyk savo vaiką, —
Laiks prašvilpia, jis paikas, —
Jeigu priemonė saldi,
Jos prasmė tokia pati!"

Nuodėmių negaila niekam.
Nori — imk. Juk tiek ir tiek jų.
Duoną kaulyk, gerti kaulyk.
Nuodėmių — užteks pasauliui.

Jos iš druskos išsirito,
Nieko nėr Sodome kito.
Skonis — jos, ir troškulys,
Aistrą maldanti ugnis.

* * *

„Kažin kur juk — vynuogynai,
Kedrai ties pavėsiais rymo,

Paukščiai lizduose dainuoja,
Voverės šakas matuoja;

Mums į veidus liepsną vėjas
Spiaudo, dykumas praėjęs,

Nėr čia Tigro, nėr Eufrato,
Mūs, šleikščių, pasaulis kratos

Ir prakeikia nuodėmingus,
Sodomiečius nelaimingus . . .

Druskoje išsivolioję
Žinome, kad laimė moja

Ten, kitiems, už kiparisų . . .
Tulžį lieja širdys mūsų!

Ir pikti jausmus juk turi,
Ir žudikai žaisti nori . . .”

* * *

Pravirksta Sodomas, ir ašaros sūrios
Sudžiūvusiais skruostais nusirita klaikios.
Ir dantys sugrikši. Jis priesaiką turi:
Lai nuodėmės guodžia ir džiaugsmą suteikia!

Kodėl mums taip lemta: užgimti, gyventi,
Kur ūžauja vėjai druskingi patrakę?
Kodėl mes negalim tos laimės pasemti —
Saldžių vandenų, sodų, žiedlapių kvapo?

Žmogus — ne akmuo. Žmonės trokšta užgimę
Šaltinių skaidros ir žalių lysvių teisės.
Kodėl gi Sodomui toks lemtas likimas:
Negyvas vanduo su druska, ne su vaisiais?

Žinokit, supraskit, mums nuodėmės taurios,
Sodome juk nuodėmės skriaudą užgydo.
Mes gulam su vyrais ir keliam su taurėm,
Linksmybėmis nuotaikų šviną išlydom.

Mus Dievas užmiršo, mums dalią išbūrė
Gyvenimas druskoj, — ji viską pranoko!
Kaip akmenys stingstam, kaip kaktusai duriam, —
Ištvirkę, kaip šunys įtūžę laidokai . . ."

* * *

Kančiom kankiname
ir bijom, bijome,
Ugnim naikiname
ir bijom, bijome,
Ką galim, plėšiame
ir bijom, bijome,
Įtūžę rėkiame
ir bijom, bijome,
Be saiko blaškomės
ir bijom, bijome,
Mes ištvirkaujame
ir bijom, bijome,
Keiksmais maldaujame
ir bijom, bijome,
Vyne prigėrę mes
ir bijom, bijome,
Nužudę gėrimės
ir bijom, bijome,
Mes bijom, bijome, mes bijom, bijomės,
Ar dar Gomora nepavijo mus . . ."

* * *

„Svetimšali, ko tu čia?
Dievas siuntė paslapčia?
Nepaspruksi net nakčia!
Sprandą nusilauši čia!
Tai „piktadarystė"? Kas?!
Širdingumą mūs suprask!
Jeigu kartą atėjai,
Tu jau svečias, šiaip ar taip:
Šeimininkui paaukok,
Ką tau Dievas davė, duos —
Kūną, kapšį, dieną šią,
Galvą, ateitį duok šen . . .

Prašome, pabūk svečiu.
Srėbk, ūliok lig paryčių —
Vyną ryk, sterblėn suversk
Puodą verdančio vandens.
Gerk, užkąsk, išvemk tulžim,
Ir riksmu šakalo sprink.
Kai pavargsi, kai prašvis,
Vyrai dailiai paguldys
Ant rupios baltos lentos.

Jei per ilgas guolis tas,
Tavo kaulai išsitęs —
Tau ištempsim kojeles . . .
Jei per trumpas guolis tas, —
Milžinų nemėgstam mes, —
Pjūklas reikalą išspręs,
Mes nupjausim kojeles . . .
. . . . . .
Nesispardyki, palauk,
Mūsų matų paragauk! . . ."

* * *

Sodomietis mėgsta skriaudą,
Kaip medus jos skonis jam.
Ji prie kranto prisiglaudus
Ten, kur jūra Negyva.

O skriauda ragus tris turi —
Prievartą, žiaurumą, pyktį.
Ak, skriauda, sena kepure,
Nepasensti, neišnyksti!

Bėkite greičiau čionai,
Paskubėkite, šakalai!
Mokykitės jūs, vaikai,
Kaip pabūt tikrais šakalais.

Dykumų laukinės katės
Ir žalių miškų vilkai,
Prievartos tokios nematę,
Jūs — ne žvėrys, — avinai.

Pažiūrėkit pasilipę,
Prie Sodomo slenksčių stoję,
Kaip išauga neteisybė,
Neapykanta bujoja,

Išdavystę juodą, baisią
Vejasi pikta valia.
O, skriauda, — Sodomo teise, —
Kirvis budelio delne!

* * *

Ir atvyko į Sodomą
Pasirinkti gerą žmoną
Toks žmogus,

Kad pikčiausi sodomiečiai,
Dievobaimingai jį kvietė:
„Lik pas mus —

Pasilik, tave mylėsim,
Veiskis, daugink, kiek galėsi,
Mūsiškus vaikus.

Tu prigėręs gero raugo,
Moki nuodėmę išsaugot,
Būt vikrus.

Iš svajonių tu šaipaisi
Ir žiaurumo meną teisų
Išmanai už du.

Mes išdrįstame paklausti,
Kaip tu pralenkei, mieliausias,
Net gi mus? . . .”

Nusispjovė svetimšalis, —
Drėbė atsaką į šalį
Įžūliu šypsniu:

„Sodomieti nekaltasai,
Tikrą nuodėmę surasi
Tu tiktai pas mus!

Aš iš tų kraštų atklydau,
Kur spalvingi sodai žydi,
Kaip druska — čionai.

Rojaus būta ten kadaise —
Mūsų žemę sultys laisto,
Pienas ir taukai . . .

Seksis viskas, ką pradėsi, —
Ten ir saulė, ir pavėsis
Tuo pačiu metu.

Slėny rasos; baltas miškas
Ant kalnų sniegu ištiškęs
Po skliautu melsvu . . .

O, kaip miela ten, broleliai,
Skinti figą nuo šakelės . . .
(Tik ne pilvui, — šiaip!)

Vaisių, uogų sultingumas
Ir tingumas, ir sotumas
Trykšta pašaliais . . .

Tarsi indas, pilnas vyno,
Laimės esame pritvinę, —
Liejas per kraštus.

O jei ištaškai truputį,
Nesuspėji apsisukti,
Vėl — lig pažastų.

Toj palaimoj, — na, sakykit! —
Naktį miegant, dieną tingint, —
Rojuj — ką daryt,

Jei ne pulti, griebti, čiupti,
Malonumų prisičiulpti,
Kiek tiktai gali,

Jei ne trokšti, geisti, veržtis
Glėbiais džiaugsmo prisiglemžti,
Pilvą prisikraut,

Jeigu ne galvoti, spręsti,
Kaip linksmybėse paskęsti
Ir paištvirkaut? . . .

* * *

Tai užsiuto sodomiečiai . . .
Apmaudu veidai išputo:
„Mūsų brangenybę liečiat?!
Mes neleisim, kas bebūtų,
Vogti nuodėmes iš mūsų!

Pūkit sau savam pavėsy,
Krimskit uogą, čiulpkit vaisių,
Bet nedrįskit, kas ragavo
Viško iš gausybės rago,
Nešvariais meduotais pirštais
Mūsų nuodėmę nušvilpti.
Jai tik mes teturim teisę —
Nuodėmę Sodomas veisia!

Na, gerai, kad atėjai
Ir mums viską pasakei.
Tu tėvynėje dabar
Išdavikas juk, ar ne?
Gėlės, uogos ten voliojas,
O tave visi kolioja.
Bet nenusimink, brolau,
Padarysim mes geriau . . .
Tavo snukis mums patiko,
Tu neliksi išdavikas! —
Galvą dėk ant akmenų.
Pamatysi . . . viens ir du . . .

Viens ir du — ir baigta . . . Viskas.
Jau ir smegenys ištiško!"

* * *

Tarp sočiųjų slėnių ir druskingų dykumų
Tampo vėjas ginčą ant sparnų savų gležnų:

Kas iš šių kraštų teisesnis? Kas išspręs?
Kur ji, nuodėmė, atleistina, kur — ne?

Gal saulėlydis raudonas pasakys, kieno valia
Nedorybę gimdo — skurdas ar soti dalia?

Du ataidi atsakai — ir šiaip, ir taip,
Ir tiesa sudžiūsta, ištuštėja, kaip šiaudai.

Dvi teisybes tampo vėjas ant gležnų sparnų,
Dvi teisybės pasikėlusios iš nuodėmių . . .

Ritasi pilkieji laiko kamuoliai, —
Ginčijasi skurdas ir soti dalia.

Blaškosi padūkęs vėjas šen ir ten,
Pasitinka jį apkartus ašara.

Blizga, žėri ašaroj klausi kančia,
Nesulaukusi atsakymo nei ten, nei čia.

Smogia vėjas ašarai tiesa karčia:
Ne meduj, ne druskoj nuodėmės pradžia . . .

Vertė I. Meras

Prierašas

Žymus dabartinės žydų poezijos atstovas Hiršas Ošerovičius, ne taip seniai atšventęs Tel-Avive savo septyniasdešimt penktąjį gimtadienį, prieš 50 metų paskelbė pirmuosius savo eilėraščius Lietuvos žydų periodikoje.

Hiršas Ošerovičius gimė 1908 m. birželio 25 d. Panevėžyje. 1928 metais, baigęs Panevėžio hebrajų gimnaziją, įstojo į Kauno Vytauto Didžiojo universiteto jurdinį fakultetą, kurį baigė 1933 metais. Nuo 1934 m. iki Antrojo pasaulinio karo pradžios dirbo žydiškų laikraščių redakcijose, ilgiausiai — Kaune ėjusiame *Idiše štime* („Žydų balsas") laikraštyje. Karui prasidėjus spėjo pabėgti į Tarybų Sąjungos gilumą, klajojo iš miesto į miestą (Saratovas, Novosibirskas, Maskva, Alma-Ata).

1944 m. pabaigoje grįžo į Lietuvą ir apsigyveno Vilniuje. Bet neilgam . . . 1949 m. vasarą buvo areštuotas, apkaltintas „antitarybine, nacionalistine-sionistine veikla", ir nuteistas 10-čiai metų sunkiųjų darbų kalėjimo. Septyneris metus išvargo priverčiamųjų darbų stovyklose. 1956 metais, po reabilitacijos, grįžo į Vilnių, o 1971 metais emigravo į Izraelį.

Likimas nelepino poeto ilgus dešimtmečius. Pirmasis jo eilėraščių rinkinys *Auštant,* išleistas Vilniuje 1941-siais metais, pateko į nacių rankas. Po to tik du poezijos rinkiniai originalo kalba išvydo dienos šviesą — 1947 metais — knyga *Iš varžtų išsiveržus* ir 1969 metais — *Saulės eiga.*

Lietuvoje poeto talentas buvo aukštai įvertintas. Vilniuje 1964 metais lietuviškai išleistas Hiršo Ošerovičiaus eilėraščių ir poemų rinkinys *Pažinimo medus,* o 1968 metais — *Šventoji kasdienybė.* Panevėžio teatras, Miltiniui režisuojant, 1967 metais pastatė poeto eiliuotą dramą „Žmonės ir antžmogiai".

Tikrasis atpildas poetui, kurio kūryba yra vienas pagrindinių dabartinės žydų poezijos kertinių akmenų, atėjo pastaruoju dešimtmečiu. Hiršas Ošerovičius apdovanotas aštuoniomis literatūrinėmis premijomis Izraelyje, JAV, Prancūzijoje ir Meksikoje. Aštuonios poezijos knygos išvydo dienos šviesą: *Tarp žaibo ir griaustinio, Mano Panevėžys, Aukų pasaulyje, Naktis gaubia mėlyną peilį, Giesmė labirinte, Biblinės poemos, Mėlyni bumerangai* ir *Ties pažinimo medžiu.*

SPAUDOS DRAUDIMAS RUSIJOS AKIMIS

VINCAS TRUMPA

Šiemet sukanka 120 metų nuo spaudos draudimo pradžios ir 80 metų nuo to draudimo panaikinimo. Tas spaudos draudimo laikotarpis, kuris tęsėsi ištisus 40 metų, turėjo nepaprastai didelės reikšmės mūsų tautos savimonės raidai. Jeigu spaudą uždraudžiant toji nacionalinė savimonė vos-ne-vos kalėsi iš kiaušinio, tai tą draudimą naikinant lietuvių tauta jau buvo pakankamai subrendusi ne tik autonominiam, bet ir nepriklausomam gyvenimui. Baigiantis tam laikotarpiui (1899 m.) *Varpas* rašė: „Jeigu ne spaudos draudimas, Lietuva būtų buvusi ramiausias Rusijos imperijos kampelis". Kažin, bet nėra abejonės, kad kova dėl savo spaudos smarkiai sujudino ypač žemesniuosius Lietuvos sluoksnius — valstietiją, ūkininkiją ir net darbininkiją (bernus ir mergas). Tai esmingai prisidėjo prie Lietuvos demokratizacijos proceso, kuris buvo pagrindinis mūsų tautinio sąjūdžio bruožas.

Senasis vadovaujantis sluoksnis (dvarininkija ir iš dalies dvasiškija) nelabai jungėsi į tą kovą, nes pats spaudos draudimas jį mažiau telietė. Susidarė gana paradoksali situacija: tuo tarpu kai Rusijos centrinė ir ypač vietinė administracija nepaprastai uoliai kovojo su lietuviška maldaknyge, elementoriumi ir giesmynu, ji gana laisvai leido

plisti lenkiškai knygai ir laikraščiui po Lietuvos dvarus ir klebonijas. Dar prieš *Aušrai* pasirodant J. Basanavičius rašė Petrapilio laikraštyje *Novoe vremia:* „Kol Lietuvoje liks dabartinis *status quo* be lietuviškos spaudos, polonizacija vyks *crescendo,* o kartu su ja augs lenkų pretenzijos į ‚lenkiškas žemes' ". Tos žemės buvo Lietuva. O juk, rodos, iš tikrųjų, kaip tuojaus pamatysime, spaudos draudimas turėjo pirmiausia būti nukreiptas prieš lenkų įtaką Lietuvoje.

Spaudos draudimo gadynė jau nuo seno traukė mūsų literatūros ir kultūros istorikus. Ypač knygnešiai profesionalai ir mėgėjai, kurie sudarė retai kur girdėtą, labai originalų, *sui generis,* verslininkų ir laisvės kovotojų legioną. Jie skyrėsi nuo Amerikos butlegerių prohibicijos metu tuo, kad knygnešių verslas turėjo neabejotiną ideologinę-kovotojišką pusę. Dažniausiai tai reiškė daugiau negu uždarbis ir pelnas, nors ir to negalima išleisti iš akių.

Ligi šiol galbūt mažiausiai tyrinėtas Rusijos vyriausybės, vietinės Lietuvos administracijos ir Rusijos viešosios opinijos nusistatymas spaudos draudimo klausimu. Įsivyravo nuomonė, kad spaudos draudimas buvo nukreiptas prieš lietuvių tautą, kurią buvo siekiama surusinti ir integruoti į Rusijos imperiją. Tokią Rusijos „politiką" labai vaizdžiai išreiškė Antanas Baranauskas sekančiu dvieiliu:

> Anei rašto, anei druko mums turėt neduoda,
> Tegu būna mūs' Lietuva ir tamsi ir juoda.

Klausimas toli gražu nebuvo toks paprastas ir aiškus. Gal ir buvo ir tebėra valdžių, kurios savo valdomuosius („liaudį") nori laikyti tamsia ir juoda. Vargu tą galima pasakyti apie XIX a. antrosios pusės Rusiją, ypač prisimenant visas Aleksandro II reformas ir bendras ano meto pažangos ir mokslo tendencijas.

Dabar Antanui Tylai paskelbus pagrindinius dokumentus, susijusius su spaudos draudimu Lietuvoje (ž. jo *Lietuvių spaudos draudimo panaikinimo byla,* Vilnius, 1973), įmano-

ma, net ir neinant į gausius archyvus, pažvelgti, kaip į spaudos draudimą žiūrėjo centriniai valdžios organai bei pats caras Petrapilyje ir vietinė administracija Vilniuje ir kitur. Be to, porą gražių monografijų apie nelegaliąją lietuvių spaudą ir apie valstiečių vaidmenį paskelbė Vytautas Merkys, ypač nemaža dėmesio kreipdamas į Rusijos viešąją opiniją tuo klausimu.

Šiame straipsnyje mums ir terūpės išsiaiškinti, ko Rusija siekė, drausdama spaudą, kas iš to išėjo ir kodėl ji pagaliau turėjo prisipažinti, kad tai buvo klaida, kurią kuo greičiausiai reikėjo atitaisyti.

Ko buvo siekiama?

Sakoma, kad jau Kotryna II, prisijungdama Lietuvą (be Užnemunės) prie Rusijos, pasistačiusi sau tris uždavinius: sunaikinti Lietuvoje lenkybę, katalikybę ir dorą (depoloniser, decatholiciser et demoraliser). Atrodo, vienintelis realus ir lengviausiai išsprendžiamas uždavinys buvo Lietuvos nulenkinimas. Deja, Rusijai ne tik nepasisekė Lietuvą nulenkinti, bet, priešingai, jai valdant lenkų kalba ir kultūra Lietuvoje dar vešliau suklestėjo negu senosios Respublikos laikais. Ir tai tęsėsi, su mažomis kliūtimis (po 1831 m. sukilimo), ligi XIX a. antrosios pusės. Kaip įrodė Augustinas Janulaitis, dar XIX a. viduryje Lietuvos dvarininkai savo seimeliuose kėlė reikalavimą lenkų kalbą padaryti oficialia mokyklos ir viešojo gyvenimo kalba, motyvuodami tuo, kad lietuvių kalba nėra beveik jokios raštijos. Tuo netrukus labai gražiai pasinaudojo Lietuvos rusintojai, išstumdami iš Lietuvos mokyklos lenkų kalbą ir įvesdami rusų kalbą. Tik pereinamuoju laikotarpiu reikėjo dar vietoj lotyniškai-lenkiško raidyno pasiūlyti lietuviams civilinį rusų kalbos raidyną („graždanką"). Juk prie senojo bažnytiniai slaviško raidyno Lietuva jau seniai buvo pripratusi. Kaip ir Lietuvos dvarininkai, jie argumentavo, kad lietuvių kalba neturėjo net savo raidyno, pasiskolindama lotyniškai lenkišką.

Ligi 1863 m. sukilimo vietinė rusų administracija labai nekvaršino sau galvos dėl lenkų kalbos įsigalėjimo Lietuvoje. Pats Vilniaus generalgubernatorius Vladimiras Nazimovas verčiau bevelijo laužyti liežuvį lenkiškai negu rūpintis rusų kalbos kultūra Lietuvoje. Užtat kai 1863 m. pavasarį į Vilnių atvyko naujasis generalgubernatorius Mykolas Muravjovas, jis čia nerado beveik nieko rusiško. Jam, žinoma, nei į galvą neatėjo mintis, kad jis čia ras ką nors lietuviško, nors skelbiant baudžiavos panaikinimą teko caro manifestą ir kitus su tuo susijusius dokumentus skelbti ir lietuvių kalba. Jis rado maištaujantį kraštą, siekiantį atsiplėšti nuo Rusijos ir susijungti su Lenkija. Tokios minties jis nei prileisti nenorėjo. Kas atsitiktų su Rusija, jeigu ji netektų Vakarų krašto. Ji būtų išstumta iš Europos, ji vėl taptų tik Moskovija, arba Mongolija. Totoriško kraujo turinčiam Muravjovui tokia perspektyva buvo visiškai nepriimtina. Bet ar ne to kaip tik ir siekė Prancūzija ir Anglija? Gąsdino jį ir nuolatiniai gandai apie Vakarų karinį desantą kur nors Lietuvos ar Latvijos pajūryje. Krymo karo atsiminimai dar buvo gyvi.

Todėl atvykęs į Vilnių su labai plačiais, tiesiog diktatoriškais caro įgaliojimais Muravjovas pirmiausia siekė sutriuškinti sukilimą ir tuo užčiaupti burną Vakarų propagandai ir, antra, padaryti galą Lietuvos ir viso Vakarų krašto lenkinimui — *položit rešitelny predel opoliačeniju.* Artimas jo bendradarbis ir Vilniaus mokslo apygardos globėjas I. Kornilovas sakė: „Rusų švietimas stipresnis už rusų durtuvą". Nuo čia ir prasidėjo visa spaudos draudimo drama.

Savo 1864 m. sausio 1 d. (visur datos bus senuoju stiliumi) aplinkraštyje Muravjovas pirmiausia ir pareikalavo sustabdyti lenkišką propagandą, kurią čia skleidė visokie valdininkai, iš mokyklų išvaryti arba pabėgę studentai ir gimnazistai ir kitokios visuomenės atmatos („sbrod"). Nuo dabar Lietuvos mokyklose bus mokoma tik rusų kalba ir iš rusiškų vadovėlių. Vis dėlto išnašoje jis rado reikalo

pastebėti, kad „Kauno gubernijos žemaitiškose apskrityse ir tose vietose, kur kompaktiškai gyvena lietuviai ir žemaičiai, nepriklausomai nuo rusų kalbos, leidžiama mokyti žemaičių kalbos, kaip vietinės tarmės, o taip pat ir katekizmo ta kalba". Tos užuominos užteko, kad vysk. Valančiaus ir kitų iniciatyva tokios lietuviškos mokyklos pradėjo dygti, kaip grybai po lietaus, nors Mikalojaus Katkaus, *Balanos gadynės* autoriaus, kuris tuomet mokėsi Dotnuvos pradžios mokykloje, liudijimu, mokiniai gana skeptiškai žiūrėjo į tokį mokslą lietuvių kalba. Toks mokslas kažkaip nerimtai atrodė.

Tuojau pat atsirado ir vadovėlių reikalas, kurių ligi tol lietuvių kalba beveik visiškai nebuvo. Sunku pasakyti, kam *pirmajam* šovė į galvą mintis panaudoti rusišką raidyną lietuviškai knygai, pirmoje eilėje elementoriui, maldaknygei ir kalendoriui. Atrodo, daug kam nei lotyniškai lenkiškas, nei lietuviškai gotiškas raidynas nebuvo savas. Dar gerokai anksčiau (1859 m.) kalbininkas Andrius Ugianskis rašė vysk. Valančiui: „Man atrodo, kad slaviškasis (suprask, rusiškasis) raidynas būtų patogesnis lietuviškiems žodžiams rašyti". Ypač savo raidyno reikalas suaktualėjo, kai Muravjovas užsimojo sunaikinti Lietuvoje viską, kas buvo lenkiška. Tada tad ir Varšuvoje, ir Petrapilyje, ir pačiame Vilniuje pasigirdo balsai, ar nebūtų galima civilinį rusų raidyną („graždanką") pritaikinti lietuvių kalbai. Palankiai apie tai atsiliepė akademikas A. Hilferdingas, kalbininkai S. Mikuckis ir *Jonas Juška ir garsusis kalendorių leidėjas* Laurynas Ivinskis. Nesipriešino iš karto tam ir Motiejus Valančius. Dėl to Muravjovas turėjo šiek tiek pagrindo sakyti, kad „mokslininkai specialistai įtikino jį, jog rusiškasis civilinis raidynas geriau tiko fonetiniams lietuvių tarmės reikalavimams negu lotyniškai lenkiškas raidynas".

1864 m. gegužės 14 d. Muravjovas ir pasiūlė Aleksandrui II „įvesti žemaitiško rašto dėstymą rusiškomis raidėmis visose Žemaitijos mokyklose". Net ir nelaukdamas caro pritarimo jis įsakė spausdinti tokios rūšies elementorius ir

juos platinti. 1865 m. balandžio 5 d. dar kartą pakartojo tą savo siūlymą, tik dabar pridėdamas žodį „galutinai" („окончательно") ir pritaikindamas jį ir Latgalijos latviams. Ta data ir laikoma „graždankos" įvedimo pradžia Lietuvoje. Verta čia pastebėti, kad to meto supratimu Žemaitijos sąvoka buvo daug platesnė negu dabar. Ji maždaug sutapo su Žemaičių vyskupijos ir Kauno gubernijos ribomis.

Kaip matome, Muravjovo siūlymuose dar nebuvo kalbama apie lietuviškų leidinių lotyniškai lenkišku raidynu draudimą. Tą atliko jo įpėdinis naujasis Vilniaus generalgubernatorius Konstantinas fon Kaufmanas. Vos atvykęs į Vilnių (1865 m. pavasarį) jis paskyrė specialią komisiją lenkiškoms ir žemaitiškoms knygoms tirti. Toji komisija rado, kad dauguma žemaitiškos literatūros tarnavo revoliucinei propagandai ir kad tos propagandos vadovas buvo Motiejus Valančius. Komisija net siūlė Valančių pašalinti iš Žemaičių vyskupo vietos. Ypač radikalus buvo tos komisijos narys Antanas Petkevičius, žinomas lietuvių tautos renegatas ir lietuviškų leidinių cenzorius.

Nelaukdamas nei komisijos darbo pabaigos generalgubernatorius fon Kaufmanas 1865 m. rugsėjo 6 d. parašė raštą vidaus reikalų ministeriui P. Valujevui, siūlydamas, kad visos knygos lietuvių, žemaičių ir latvių tarmėmis būtų spausdinamos ne kitaip, o tik rusų civilinės abėcėlės raidėmis ir prašydamas, kad toks potvarkis būtų paskelbtas visai imperijai. Tą vidaus reik. ministeris ir padarė savo 1865 m. rugsėjo 23 d. aplinkraščiu, kuris buvo išsiuntinėtas 45 europinės Rusijos gubernatoriams. Tai ir buvo pagrindiniai spaudos draudimo dokumentai, kuriais rėmėsi spaudos draudimo vykdytojai, nors įstatymo galios tie dokumentai neturėjo.

Savo argumentaciją dėl spaudos lotyniškai lenkišku raidynu draudimo fon Kaufmanas pasiskolino iš Muravjovo. Jis taip pat tvirtino, kad reikia atstatyti istorinius santykius tarp Lietuvos ir Rusės, kuriuos paskutiniai skaudūs įvykiai

(„tiažiolyja sobytija") ir maištas buvo sugriovę. Nuostabiausia fon Kaufmano rašto vidaus reik. ministeriui vieta, kur jis rašo, kad „Rusų civilizacijos artimiausia užduotis išvaduoti liaudies mases nuo polonizacijos („izbavit' narodnyja massy ot polonizacii"), lavinti jas, padaryti visiškai raštingomis, išmokyti rašyti savo tarmėmis ir rusų kalba, kuri kaip valstybinė kalba tapo būtina po 1861 m. vasario 19 d. manifesto". Skaitydamas tuos žodžius nejučiomis prisimeni mūsų laikų dokumentus apie tariamus liaudies masių išvadavimus iš „kapitalistinio jungo" ir panašiai. Nelabai aišku, kodėl tik po 1861 m. manifesto, kuriuo, kaip žinia, buvo panaikinta baudžiava, rusų kalba tapo valstybine kalba.

Tam laikinam bilingvizmui („dvoinaja gramotnost") esą pritarią beveik visi, išskyrus tik nedidelį skaičių Romos katalikų dvasiškijos. Dėl to fon Kaufmanas ir siūlė, kad Vilniaus Mokslo apygarda pasirūpintų išleidimu kaip galima didesnio skaičiaus knygų ir vadovėlių rusiškomis raidėmis liaudies pasiskaitymui lietuvių ir žemaičių tarmėmis. Be to, jis prašė vidaus reikalų ministerį, kad šis įsakytų visiems gubernatoriams drausti spausdinti ir įvežti knygas, atspaustas lotyniškai lenkišku raidynu. Muravjovo žodinį draudimą dabar turėjo pakeisti formalus raštiškas draudimas.

Taigi, atrodo, buvo paskelbtas karas lenkų kalbai ir kultūrai Lietuvoje. Kartu su tuo buvo sudarytos visos sąlygos rusų kalbai ir kultūrai įengti į jų vietą. Dar tais pačiais 1863 m. Muravjovas pasiūlė Vilniaus Mokslo apygardos globėjui I. Kornilovui gatavą Vilniaus universiteto atgaivinimo planą, pagal kurį tame universitete nebūtų nieko lenkiško, bet jame veiktų lietuvių kalbos katedra. Koks skirtumas palyginus su anuo imperatoriškuoju Vilniaus universitetu XIX a. pradžioje, kuriame viskas buvo lenkiška, o vietoje lietuvių kalbos katedros buvo rusų kalbos ir literatūros katedra. Taigi lietuvybės atžvilgiu Muravjovo universitetas būtų padaręs tam tikrą pažangą palyginus su Aleksandro I universitetu.

Vadovaujančių sluoksnių išgąstis

Be abejo, visa tai be galo išgąsdino Lietuvos vadovaujančius sluoksnius. Visą bėdą bandyta suversti tam beprotiškam 1863 m. sukilimui. Vienas išmintingiausių to sukilimo vadų žemaitis Jokūbas Geištoras vadino tai „Lietuvos katastrofa". O Juozapo Pilsudskio tėviškėje, taigi Vilnijoje, apie tą sukilimą kalbėjo ne tik kaip apie baisią politinę klaidą, bet tiesiog kaip apie prasikaltimą. Vėlesnis lenkų istorikas gardinietis prof. Stanislovas Kościalkowskis, apžvelgdamas lenkų mokslo ir literatūros plėtrą Lietuvoje rašė: „Ir prasidėjo posukiliminė tamsa" *(„I nastała ciemność popowstaniowa")*, šiuos du paskutinius žodžius riebiai pabraukdamas. Jis net susigalvojo, kad tuo pačiu metu buvusi uždrausta ir lenkiška knyga Lietuvoje.

Iš tikrųjų nieko panašaus neįvyko. Net ir ūmusis Muravjovas taip toli neišdrįso eiti. Tiesa, jo įpėdinis fon Kaufmanas norėjo, kad Zavadzkiai ir kiti spaustuvininkai sunaikintų lenkiškus spaudmenis, ne dėl to, kad jais nebūtų spausdinama lenkiška knyga, bet dėl to, kad būtų apsunkintas lietuviškos knygos spausdinimas lenkiškomis raidėmis. Lenkiškos maldaknygės ir elementoriaus spausdinimas niekados nebuvo uždraustas Rusijos imperijoje. O truputį vėliau prie Vilniaus generalgubernatoriaus Aleksandro Potapovo, kurį ir Valančius pavadino „vyru protingu ir ramiu, tikybos dalykuose ne fanatiku", vėl pradėjo pilnu tempu veikti Zavadzkių ir kitos spaustuvės. Muravjovui mirus (1866 m.) staiga keitėsi ir Petrapilio nuotaikos lenkų naudai. Valujevą pakeitęs vidaus reikalų ministeris A. Timaševas aiškiai pasisakė prieš lenkiškų knygų draudimą Lietuvoje. Juk tokios knygos esą spausdinamos ir pačiame Petrapilyje.

Vėl susidarė paradoksali situacija, dėl kurios Muravjovas turėtų karste apsiversti: tuo tarpu kai rusų žandarai, ispravnikai, taikos tarpininkai ir pasienio sargybiniai gaudė

kiekvieną lietuvišką maldaknygę, elementorių ir giesmyną, atspaustą lenkiškai lotynišku šriftu, lenkiška knyga ir laikraštis laisvai plūdo į Lietuvą iš visų keturių šonų. V. Kudirka ir Žemaitė verkė skaitydami pirmą lietuviško laikraščio numerį, tuo tarpu kai nuo lenkiškų knygų ir žurnalų kiekviename dvarelyje ir klebonijoje tiesiog lūžo lentynos. Tais pačiais 1883 m. kai *Aušra* veltui beldėsi į duris, ieškodama būdų pasirodyti Lietuvoje, lenkiškasis *Kraj* laisvai spausdinosi Petrapilyje ir keliavo į Lietuvą.

Užtat spaudą uždraudus Lietuvos lenkinimas ne tik nesumažėjo, bet dar labiau išsiplėtė. Lietuvos lenkinimui ne tik nebuvo suduotas galutinas smūgis, kaip norėjo Muravjovas, ir Lietuvos liaudies masės ne tik nebuvo išvaduotos nuo polonizacijos, kaip tvirtino fon Kaufmanas, bet jas dar labiau toji polonizacija ėmė slėgti.

O kaip su antruoju Muravjovo ir jo bendrininkų tikslu: ar „graždankos" įvedimas padėjo lietuvių ir žemaičių suartėjimui su rusų tauta? Iš pradžios ne vienas šviesuolis gana palankiai sutiko tas „kerėpliškai negražias" (M. Biržiška) rusiškas raides.

Be abejo, klausimas buvo ne estetikoje. Valančius ir kiti švietėjai džiaugsmingai pasitiko galimybę vietoje lenkiškosios pradžios mokyklos steigti lietuviškas. Tačiau kai į tą mokyklą valdžia ėmė kišti ne tik rusišką abėcėlę, bet ir rusų kalbą, ir net rusišką tikėjimą, visi klebonai ir kunigai tiesiog piestu stojo. Puikioje A. Aleknos monografijoje apie Motiejų Valančių, kurią mūsų Lituanistikos institutas neseniai (1975 m.) persispausdino su vertingais priedais, yra daug dokumentinės medžiagos, iš kurios aiškiai matytis, kaip sunkiai sekėsi vietinei administracijai su rusų kalba Lietuvos mokyklose, ypač bandant ta kalba dėstyti tikybos dalykus. Valančiaus ir kitų kunigų laikysena tuo reikalu buvo beveik be priekaištų. Jau 1868 m. Kauno gubernatorius Obolenskis turėjo prisipažinti, kad jam pavaldžioje gubernijoje nebuvo galima remtis tais pačiais samprotavimais, kaip kitose Vakarų krašto

gubernijose. „Gyventojai čia, rašė jis Vilniaus generalgubernatoriui A. Potapovui, savo būdu labai dievobaimingi, palinkę į religinį fanatizmą, čia beveik visiškai nėra stačiatikių, savo kilme gyventojai gryni lietuviai, todėl sunku tikėtis, kad net ir tolimoje ateityje būtų galima susilaukti jų suartėjimo su Rusijoje viešpataujančia tautybe bei bažnyčia". Nors, galvojo jis, vyriausybei nepatogu dažnai kaitalioti savo nuosprendžius, bet vis dėlto jis kėlė mintį, kad reikėtų kai kurių varžymų, ypač prieš katalikų bažnyčią, atsisakyti.

Iš tikrųjų spaudos draudimas ir „graždankos" įvedimas į lietuvių raštiją, bei rusų kalbos į Lietuvos mokyklą ne tik nesuartino lietuvių su rusais, bet, visiškai priešingai, privedė prie vis didesnio lietuvių-rusų konflikto, kuris, bene pirmą kartą, įgavo grynai nacionalinį pobūdį. Jeigu seniau buvo galima kalbėti tik apie valstybinius Lietuvos-Maskvos, arba Lenkijos-Lietuvos-Rusijos santykius ir nesusipratimus bei karus, tai dabar reikėjo kalbėti apie dviejų tautų konfliktą.

Tas konfliktas stiprino tautinį lietuvių sąjūdį, jį radikalino, jam suteikė net tam tikrą revoliucinį atspalvį. Į tai jau gana anksti atkreipė dėmesį šviesesnieji vietinės rusų administracijos žmonės. Kai kas net Valančių bandė padaryti tokiu revoliucininku. Tas lietuvių tautinio sąjūdžio revoliucingumas be abejo buvo susijęs su labai barbariškais kovos metodais prieš lietuvių spaudą. Simboliškai gražiai tai pavaizdavo Vincas Kudirka 1889 m. *Varpe:* „Vilniuje, iš kiemo vienų namų tankiai kyla stulpas raudonų, lyg kraujas, dūmų . . . Ten degina lietuviškas knygas, sugriebtas pernešant per rubežių, arba išgrobtas iš rankų lietuvių kitokiu būdu". Kodėl tie dūmai buvo raudoni kaip kraujas ir ką tai reiškė, turbūt nereikia nei aiškinti. Nuo 1848 metų raudona spalva reiškė revoliuciją.

Lietuviams ypač buvo pikta, kad jie turėjo kovoti dvejuose frontuose. Jie turėjo kovoti su vis labiau įžūlėjančiais lenkomanais, kurių veiklos carinė administracija beveik visiškai netrukdė, visą savo energiją pašvęsdama kovai

su lietuviška knyga ir laikraščiu. Tokioje perspektyvoje reikia aiškinti ir A. Baranausko skundą apie tamsią ir juodą Lietuvą. Net ir nuosaikusis Maironis tos dvigubos kovos akivaizdoje kartais pamesdavo savo šaltą protą ir dvasinę pusiausvyrą.

Tas lietuvių tautinio sąjūdžio radikalumas ir revoliucingumas keldavo susirūpinimo ir kai kuriuose labiau konservatyviuose Lietuvos sluoksniuose. Kun. J. Balvočius-Gerutis rašė 1898 m. Adomui Jakštui: „Vaikai išdyko, paaugėliai bedieviais virsta, seniai rauda. Gausūs vaisiai spaudos uždraudimo". Prisimename, kad ir *Jaunojoje Lietuvoje* kalbama apie plikabambius vaikus, kurie jau nusivokė, kas buvo Marksas. Vis tai spaudos draudimo pasėka.

1895 m. *Varpas* atspausdino straipsnį „Nauda ar žala", kuriame rimtai buvo svarstoma spaudos draudimo panaikinimo perspektyva ir prieinama išvados, kad iš to panaikinimo būtų daugiau žalos negu naudos. Ir štai dėl ko: (1) rusų cenzūra nepraleis nei patriotinių, nei istorinių, nei antirusiškų bei antimonarchinių kūrinių; leidžiamoji spauda negalės iškelti rusų vyriausybės melo ir kaip su juo kovoti; (2) sumažės užsieninė lietuvių spauda ir jos platinimas Lietuvoje, nes su maldaknygių kontrabandos sustojimu pranyks ir kiti knygų platintojai; (3) lietuviškumo („litvinizmo") pokylis Prūsijoje, ir dabar abejotinas, tada visiškai pranyks, neturėdamas atramos rusiškoje Lietuvoje; (4) vyriausybė pagamins daugiau literatūros, palankios jos dvasiai; (5) spaudos draudimas, jos skaitymas ir platinimas — tai dirva, kuri apjungia visus lietuvius; spaudą leidus susilpnėtų protesto balsai prieš vyriausybės melą; (6) dabartinis lietuvių spaudos draudimas labai palankiai atsiliepia į vidaus mūsų agitaciją; nebūtų draudimo, susilpnėtų ir agitacija.

Suprantama, kodėl į tą straipsnį atkreipė dėmesį Petrapilio vyriausybiniai sluoksniai XX a. pradžioje, rinkdami dokumentaciją spaudos draudimo panaikinimo bylai.

Sunku prisipažinti klydus

Errare humanum est, sakė senovės romėnai. Klysta paprasti žmonės, galbūt dar dažniau klysta valstybių vadai: karaliai, diktatoriai, prezidentai. Bėda yra ne klaidose, bet nenore prisipažinti klydus ir savo klaidas atitaisyti. Neseniai knygynų lentynose pasirodė labai populiarios istorikės Barbaros W. Tuchman knyga provokuojančiai pavadinta *„Kvailysčių maršas" (The March of Folly,* New York, 1984). Ji visiškai nesistebi, kad vyriausybės dažnai savo vaidmenį suvaidina blogiau negu visi kiti artistai. Tačiau ne klaidoje esanti problema, *„persistence in error is the problem"* (p. 383). Iš čia ir prasideda tas kvailysčių maršas, kuris ir lydi istoriją nuo seniausių laikų ligi pat mūsų dienų. Man asmeniškai labai patiko, kad į tokių kvailysčių maršą prof. Tuchman įrikiavo ir Amerikos biznį, kuris didžiuodamasis nuolatiniu savo augimu baigia išeikvoti tris pagrindinius šios planetos gyvybės šaltinius: žemę, vandenį ir orą. Bet tai jau kita opera.

Be abejo, į tą kvailysčių maršą galima buvo įrikiuoti ir mūsų spaudos draudimą. Deja, reikėjo beveik 40 ilgų metų, kol Rusijos vadovaujantieji sluoksniai pagaliau prisipažino, kad tai buvusi klaida, kurią reikėjo kaip galima greičiau atitaisyti. 1901 m. gegužės 30 d. Varšuvos generalgubernatorius Mykolas Čertkovas rašė vidaus reikalų ministeriui Dimitrijui Sipiaginui: „Aš manau, kad ir kaip bebūtų skaudu prisipažinti padarius klaidą septinto dešimtmečio antroje pusėje, ir atsisakyti nuo tada užsibrėžtų tikslų, tačiau kito kelio nėra — reikia leisti privatiems leidėjams spausdinti ir platinti leidinius lietuvių kalba lotyniškomis raidėmis". Kai netrukus po to (1902 m.) panašią mintį pakišo Suvalkų gubernatorius Arcimovičius, pats caras savo ranka įrašė lyg iš Cicerono kalbų prieš Katiliną pasiskolintą frazę: *„Kada pagaliau bus išspręstas šitas klausimas".*

Nebuvo tas Varšuvos generalgubernatorius koks didelis

liberalas. Gerokai jis spaudė lenkus vadinamajame tada Pavyslio krašte, dėl to ir iš lenko istoriko Marijono Kukielio užsitarnavo „užkietėjusio lenkų priešo" vardą. Gal kaip tik dėl to jam buvo lengviau apsispręsti už spaudos draudimo panaikinimą Lietuvoje ir lietuviškose Suvalkų gubernijos apskrityse. Be to, jam apsispręsti padėjo ir naujasis Seinų vyskupas Antanas Baranauskas, kuris anaiptol nebuvo karštas lietuviško sąjūdžio šalininkas, bet kuris buvo persigandęs, kaip ir daugelis kitų, visos tos socialistinės ir bedieviškos spaudos, kuri iš užsienio plūdo į jo vyskupiją. Gal dar mažesnis lietuviško sąjūdžio šalininkas buvo Žemaičių vysk. Mečislovas Paliulionis. Tik kai jam kun. J. Tumas-Vaižgantas parodė visą bedieviškos literatūros maišą, jis ryžosi įtikinti tą patį vidaus reikalų ministerį Sipiaginą, kad reikia panaikinti spaudos draudimą Lietuvoje. Taip kartais keistai likimas žaidžia su žmonių įsitikinimais ir pažiūromis.

Aplamai tada, XIX-XX a. sąvartoje, labai daug kas suprato, kad spaudos draudimas buvo kontraproduktyvus, kad tai buvo klaida, kurią reikėjo atitaisyti. Plačiausiai ir gerai argumentuotai savo nuomonę tuo klausimu išdėstė Vilniaus generalgubernatorius Petras Sviatopolkas-Mirskis savo memorandume vidaus reikalų ministeriui Viačeslavui Plėvei (1903.II.3). Tai buvo atsakymas į ankstesnį Plėvės raštą, kuriame sakoma, kad Petrapilio vyriausybės sluoksniuose buvo svarstomos trys galimybės dėl spaudos draudimo: (1) toliau spausdinti valdinius lietuviškus leidinius rusiškomis raidėmis; (2) leisti spausdinti lotynišku raidynu Šv. Raštą, maldaknyges ir mokslo veikalus; (3) leisti laisvai lietuviškus leidinius, tik su cenzūros priežiūra.

Sviatopolkas-Mirskis pripažino, kad lietuviško raidyno klausimas buvo pirmaeilės reikšmės („perveišeje značenie"), nuo kurio teisingo sprendimo priklausė visa šio krašto politika. O tas teisingas sprendimas, jo nuomone, buvo visiškas, jokių sąlygų ir išimčių nevaržomas spaudos

draudimo panaikinimas. Išdėstęs gana plačiai lietuviškos knygos istoriją jis pripažino, kad grafo Muravjovo užmanymas išvaduoti lietuvius nuo lenkų įtakos buvęs teisingas, tik pasirinktos priemonės visiškai klaidingos („совершенно ошибочно"). Palyginęs, kiek pasirodė lietuviškų leidinių užsienyje (Prūsuose ir Amerikoje) su tais keliais desėtkais maldaknygių ir kalendorių rusišku šriftu Lietuvoje Sviatopolkas-Mirskis priėjo labai įdomios išvados: *„Niekur ir niekada literatūros nesukūrė vyriausybė.* Plėtodamasi kartu su bendra dvasine tautos raida, literatūra visiškai priklauso nuo visuomenės. Vyriausybė gali paskatinti, kartais pakreipti literatūrą, bet ji jos nekuria".

Šiuos išmintingus Vilniaus generalgubernatoriaus žodžius skaitant nenoromis ateina į galvą mintis: o kiek daug vyriausybių dar ir šiandien nesupranta ar nenori suprasti, kad ne jos kuria literatūrą ir meną.

Prieidamas prie pagrindinio klausimo: lietuvių-lenkų ir lietuvių-rusų santykių komplekso, P. Sviatopolkas-Mirskis taip pat pripažino, kad 1863 m. buvo sutriuškinta lenkų hegemonija Šiaurės vakarų krašte ir kad nuo čia prasidėjo lietuvių saviraidos („samorazvitie") kelias. Tačiau rusiško raidyno įvedimas kaip tik buvo naudingas lenkams, nes jis nustatė lietuvius prieš rusų vyriausybę ir palengvino kelią į lietuvių susiliejimą su lenkais. Tik leidus lietuviams spaudą galima bus tikėtis, kad toji „tvirta ir sveika rasė" pasuks savo žvilgsnį iš Vakarų į Rytus. Įdomu, kad pakartotinai Sviatopolkas-Mirskis kalbėjo apie du milijonus lietuvių Rusijoje, 500.000 — Prūsijoje ir 300.000 — Amerikoje.

Išvadose Vilniaus generalgubernatorius buvo priverstas prisipažinti, kad ir centrinė vyriausybė ir vietinė administracija buvo visiškai bejėgės kovoti su lietuviška knyga, įvežama iš užsienio. Dėl to jis ir siūlė, kad ne tik atėjo laikas, bet tapo būtina „išvaduoti lotyniškai lietuvišką raidyną nuo bet kokių draudimų ir suvaržymų, leidžiant spausdinti tuo raidynu visų

rūšių knygas ir periodinius leidinius". Tik tokiu būdu būsią galima pasiekti taikos su ta dvimilionine tauta.

Sviatopolko-Mirskio memorandumas, atspausdintas atskiru leidiniu 50 egzempliorių tiražu Vilniuje ir išsiuntinėtas įtakingiems asmenims, turėjo nepaprastai didelės reikšmės. *Varpas* tuojau pat jį visą persispausdino savo skiltyse.

Paskutinis žodis

Kaip Varšuvos generalgubernatoriaus Čertkovo, taip ir kunigaikščio Sviatopolko-Mirskio gerai argumentuoti svarstymai padarė didelio įspūdžio vadovaujančiuose sluoksniuose Petrapilyje. Jų pusėje jau nuo seno buvo nemaža dalis viešosios opinijos ir ypač įtakinga Mokslų akademija ir profesūra. Spaudos draudimo klausimu Rusijos visuomenė buvo suskilusi į tris grupes: pirmajai, turbūt mažiausiai populiariai, priklausė tie, kurie vis dar tebesilaikė spaudos draudimo politikos; antroji grupė, kuriai vadovavo švietimo ministerijos žmonės, buvo už draudimo sušvelninimą arba dalinį jo panaikinimą; trečioji grupė buvo už visišką spaudos draudimo panaikinimą. Atrodo, jai artimas buvo ir pats caras Nikalojus II, kuris, kaip matėme, jau pradėjo nerimauti dėl spaudos draudimo panaikinimo uždelsimo. Ypač svarbu, kad prie tos grupės prisidėjo ir įtakingasis vidaus reikalų ministeris Viačeslavas Plėvė. Nežinia, ar jo giminės ryšiai su Žemaitija čia turėjo kokios įtakos. Plėvė nuodugniai išstudijavo visą spaudos draudimo kompleksą. Jau anksčiau buvo pavesta aukštam vidaus reikalų ministerijos pareigūnui K. Strolmanui (deja, apie tą daug spaudos draudimo panaikinimui nusipelniusį asmenį ligi šiol neturime jokių biografinių žinių) surinkti visą pagrindinę dokumentaciją spaudos draudimo bylos klausimu.

1904 m. pradžioje Plėvė įteikė platų memorandumą, kartu su dokumentiniais priedais, ministerių komitetui, kuriam šiuo metu vadovavo žymus valstybininkas Sergiejus

Witte (1849-1915), kurį net sovietinis istorikas laiko „nepaprastų gabumų, proto ir trykštančios energijos žmogumi" (P. A. Zaiončkovskis). Komitetas pareikalavo kaip galima greičiau visą tą medžiagą atspausdinti. Tai ir buvo toji *Lietuvių spaudos draudimo panaikinimo byla,* kurią dabar Antano Tylos parengtą persispausdino Lietuvos mokslų akademijos Istorijos institutas.

V. Plėvė peržvelgė visą spaudos draudimo istoriją, pritardamas ir Varšuvos generalgubernatoriaus Čertkovo nuomonei, kad spaudos draudimas buvo klaida, ir Vilniaus generalgubernatoriaus Sviatopolko-Mirskio minčiai, kad tautos nacionalines savybes apsprendžia ne raidynas (šriftas), o kalba. Jis taip pat pripažino, kad bandymas spausdinti lietuviškas knygas rusišku raidynu („graždanka") pasibaigė visišku fiasco ir kad ne valdžia kurianti literatūrą. Jis plačiai citavo minėtą *Varpo* straipsnį apie spaudos draudimo naudą ir žalą lietuvių tautai.

Pagaliau V. Plėvė priėjo prie dviejų labai įdomių išvadų: (1) kad Muravjovo planuose svarbiausias dalykas buvo ne rusų alfabeto įvedimas į lietuviškus leidinius (tai esą turėjo tik didaktinės reikšmės), bet lietuvių ir žemaičių kalbų įvedimas į Lietuvos mokyklą vietoj lenkų kalbos ir (2) kad gyventojų nusistatymas prieš vyriausybei nenaudingas priemones neturėtų būti kliūtimi tokių priemonių pašalinimui. Esą tai neturėtų reikšti nuolaidžiavimo politikos, kurios kai kas taip labai bijo, kaip lygiai nelinkę prisipažinti klydę. Todėl jis ir siūlė ministerių komitetui: panaikinti visus nutarimus ir potvarkius, draudžiančius lotynų ar kokio kito raidyno vartojimą lietuvių ir žemaičių raštijoje.

1904 m. balandžio 13 d. ministerių komitetas vienbalsiai priėmė tą rezoliuciją, o balandžio 24 d. pats ministeris pirmininkas Witte nuvežė ją į Carskoe Selo, kur tada gyveno caras Nikalojus II, kuris tą pačią dieną ją patvirtino. O gegužės 1 d. vidaus reik. min. Plėvė savo aplinkraščiu apie tai painformavo visus gubernatorius ir kitus pareigūnus.

Taip ir pasibaigė toji 40 metų trukusi, kartais labai rimta ir tragiška, kartais tragikomiška spaudos draudimo drama. Ji buvo lemtinga lietuvių tautai, bet toji lemtis ne visados jai buvo žalinga. Kaip atskiro žmogaus, taip ir tautos likimo vardu turbūt galima sakyti: nėra to blogo, kuris neišeitų į gerą.

Norėtųsi dar keletą žodžių pasakyti dėl tos dramos veikėjų rusų, kuriuos mes čia daugiausia ir turėjome omenyje. Jų buvo labai daug: ir visiškų neišmanėlių, obskurantų, ir labai išmintingų, ir užkietėjusių reakcininkų, ir gana pažangių liberalų, ir lietuvių tautos priešų, bet ir jos tikrų draugų, ypač profesorių ir akademikų sluoksniuose. Bet pagrindiniai tos dramos herojai iš rusų pusės buvo trys: Mykolas Nikolajevičius Muravjovas, Petras Danilovičius Sviatopolkas-Mirskis ir Viačeslavas Konstantinovičius Plėvė.

Nelengva surasti gerą žodį Muravjovo adresu, kuris į istoriją pateko „koriko" pravarde. Galbūt daugiausia, ką apie jį galima pasakyti, tai ką apie jį pasakė Maironis savo poemoje *Jaunoji Lietuva:*

> Lietuvi! Jei saulė ant tavo dangaus
> Kada užtekės, tu nespiauk ant žmogaus,
> Nors tavo netroško jis labo.

Greičiausiai jis nei labo, nei nelabo jai netroško. Jis per mažai apie ją žinojo, ir ji pati per mažai apie save žinojo. Užtat ir kilo jam tokia kvaila mintis, kad pakeisk tik lietuvių kalbos raidyną ir pati kalba pasikeis. Bet turbūt teisus buvo Plėvė, sakydamas, kad per daug buvo akcentuojamos Muravjovo pastangos įvesti į lietuvių kalbą rusišką raidyną, o per mažai — lenkų kalbos pakeitimas lietuvių kalba Lietuvos mokyklose. Tiesa, ir iš to nieko gero neišėjo, bet dėl to nebuvo kaltas pats Muravjovas, o tik jo įpėdiniai, grįždami vėl į prolenkišką politiką. Ir čia turbūt galima sutikti su artimiausiu Muravjovo bendradarbiu ir dideliu jo gerbėju I. P. Kornilovu: „Didžiausia nelaimė buvo ta, kad

Muravjovo sistema Šiaurės vakarų krašte buvo staiga nutraukta 1868 m. ir pakeista Potapovo netvarka" („Potapovskaja neuriadica").

Visiškai kita padėtis buvo Sviatopolko-Mirskio ir Plėvės laikais. Dabar jau buvo atsiradę tiek daug lietuviškos inteligentijos ir tautinė savimonė buvo taip sustiprėjusi, kad ji negalėjo nedaryti jiems įtakos. J. Tumo-Vaižganto liudijimu, Petras Vileišis buvo įsitikinęs, kad jis įkalbėjęs Plėvę, o Plėvė — carą ir spaudos draudimas buvo panaikintas. Iš tikrųjų ir Plėvei, ir Sviatopolkui-Mirskiui didesnės ar mažesnės įtakos turėjo ir vyskupai Baranauskas ir Paliulionis, ir kunigai Juozas Ambraziejus ir K. Prapuolenis, ir advokatas Andrius Dubinskas, ir Pranas Mašiotas ir daugelis kitų. Skaitant plačiuosius Sviatopolko-Mirskio ir Plėvės memorandumus (pirmasis 10, antrasis net 47 puslapių) reikia tiesiog stebėtis, kaip gerai jie orienavosi lietuviškuose reikaluose ir kaip palyginti teisingai įvertino esamą situaciją, žinoma, prieš akis visą laiką turėdami pačios Rusijos interesus.

Užtat truputį keista skaitant mūsų istorijos vadovėliuose ir enciklopedijose nuolat ir nuolat kartojamus labai nepalankius jų adresu epitetus, ypač prieš vidaus reikalų ministerį Plėvę. Esą jis buvęs „juodžiausios carinės reakcijos atstovas" (P. Čepėnas), vedęs „ultrareakcinę politiką" (K. Avižonis bostoniškėje enciklopedijoje). Tiesa, netrukus po spaudos draudimo panaikinimo Plėvė buvo teroristų eserų nužudytas. Tačiau būtų klaidinga manyti, kad teroristai savo aukomis pasirinkdavo tik pačius bjauriausius žmones. Priešingai, jų aukomis kartais tapdavo kaip tik tie, kurie bandė Rusiją vesti reformų keliu į geresnį ekonominį gyvenimą ir šviesesnę ir laisvesnę ateitį, ko visokie revoliucininkai labiausiai ir bijojo. Man atrodo, prie tokių aukų reikia priskaityti ir carą Aleksandrą II, ir Plėvę, ir ypač Stolypiną, kuris iš pagrindų bandė pakeisti ekonominę Rusijos struktūrą.

Užtat ar ne be reikalo ir Vytautas Merkys, savo gražioje monografijoje apie nelegalią lietuvių spaudą draudimo metu,

kvestijonuoja Sviatopolko-Mirskio, K. Strolmano ir kitų liberalizmą tik dėl to, kad „nė vienas jų nesiekė griauti pačios caro patvaldystės sistemos" (p. 226). Tikro liberalizmo užduotis niekados nebuvo ir negali būti vienos ar kitos sistemos griovimas, o tik siekimas ją taisyti, gerinti ir įnešti į ją daugiau šviesos ir laisvės. Liberalizmo kelias yra evoliucijos, ne revoliucijos kelias. Istorija pakankamai įrodė, kaip iš visokių „patvaldystės"* griovėjų išauga didžiausi liberalizmo priešai.

* Jau ir Lietuvoje pradedama atsisakyti to vergiško vertinio iš rusų kalbos („samoderžavie"). Bene pirmas tą žodį pavartojo Vincas Kudirka, bet ne autokratijos, o autonomijos prasme.

ALFONSO LINGIO PERVIRŠIO FILOSOFIJA

Alphonso Lingis, *Excesses: Eros and Culture* (Stony Brook: University of New York Press), 1984

Lingio veikalas sudaro ypatingų sunkumų recenzentui ne vien dėl temų gausumo arba diskutuojamų teorijų įvairumo, bet labiausiai dėl „neišverčiamo" ir neperduodamo stiliaus ir jo grakščios bei intensyvios kokybės. Kita ypatybė, neleidžianti „sugauti" Lingio galvosenos, yra ta, kad jo raštai nesiskiria nuo jo gyvenimo būdo, sudaro pratęsimą jo pomėgio keliauti ir vis ieškoti bei surasti ką nors nematyto, arba jeigu jau matyto, tai dar neužtenkamai suprantamo. Šiuo atveju jo raštai, kaip ir jis, yra vis „pakeliui", vis ieškantys, niekada nepabaigti. Ši ypatybė pagauna ir skaitytoją, jį išmuša iš priprastų ir gal net sukietėjusių takų ir išlieja į kitus kotinentus, į ritualus, šventyklas, vaizdus, įvykius bei patyrimus, kurie priverčia jį, kad ir valandėlei, pajusti „tikrovę" jos tiesioginėje galioje.

Veikalas susideda iš straipsnių, kurie „analizuoja" arba aprašo Lingio tiesiogiai patirtus gyvenimo būdus, „papročius", žmonių santykius, menus, dievus ir demonus, atrastus Azijoje, Afrikoje, Indonezijoje, jūrose ir vandenynuose (vienas iš Lingio mėgiamų kelionėse užsiėmimų yra nardymas). Šalia patirtų „egzotinių" kultūrų aprašymo, straipsniai supažindina skaitytoją su teoriniais ir metodologiniais klausimais. Aprašydamas savo patyrimus, Lingis analizuoja juos dabartinėmis teorijomis ir metodais, ne vien dėl to, kad pastarieji sudaro vėliausus įrankius suprasti žmogaus kultūras, bet taip pat ir todėl, kad surastų ir peržengtų tradicinių bei dabartinių teorijų ir metodų ribas. Nors jo rašymo stilius yra lyg „poetinė banga", jame yra ir griežtos analizės ir kritiška mokslinių

bei filosofinių pažiūrų apžvalga. Tik reikia pastebėti, kad Lingio kritika nesudaro „agresijos", užsipuolimo arba kitų teorijų metodų paneigimo. Pastarieji lyg sudaro jo pakelyje rastus ramsčius, kuriais jis pasinaudoja ir, jiems atlikus savo „pareigas", jis juos vėl švelniai padeda ir keliauja toliau kurdamas ramsčius sau ir kitiems.

Kad suprastume Lingio veikalą ir jame sutinkamą įvairumą, reikia surasti keletą „raktų", kurie tyliai saugo, bet taip pat atveria jo galvoseną. Tie raktai turi filosofinį pobūdį, susideda iš keletos modernių filosofinių krypčių. Jau veikalo vardas įtaigauja šias kryptis: Pertekliai-Perdėjimai, Erotika ir Kultūra. Žodis „excesses" vartojamas dviejomis reikšmėmis. Pirmoji išsivysčiusi iš Nietzsches ir jo sekėjo Freudo „gyvenimo" kaip perteklingos tėkmės sampratos. Antra reikšmė išsivystė iš semiotikos, turinčios reikalo su kultūrose sudarytais ženklais ir juose glūdinčiais, bet nepastebėtais „perdėjimais" arba priimtinų ribų peržengimais. Šios dvi reikšmės sudaro pirmuosius raktus. Kartais jos išsiskiria, ir kartais susilieja į vieną sąvoką.

Paimkime, pavyzdžiui, aprašymą Afrikoje dar randamų genčių, klajoklių, kurie nieko nestato, nepalieka jokių savo būties ženklų, bet visdėlto atranda reikalą padaryti iš savo kūno paviršiaus keistai išpjovinėtą, išraižytą „ženklų" sistemą. Tie „ženklai" tuo keistesni, kad jie nėra apriboti kokia nors forma, priklausančia pavienei genčiai. Kitaip sakant, jie neturi formalios reikšmės. Be to, jie nepradingsta kaip kiti ženklai, kurie nukreipia dėmesį į tai, kas jais paženklinta: genties ženklai pradingsta parodydami ne save, bet gentį. Bet „ženklai", randami ant „laukinių" kūnų, atkreipia dėmesį į save. Lingio analizėje jie parodo tas dvi minėtas reikšmes: gyvybišką, erotišką perteklių, kurio „funkcija" yra plėstis, lietis be jokio tikslo. „Laukiniai" šį perteklių išreiškia perdėdami, nueidami per toli. Erotinio-gyvybiško pertekliaus plėtimasis save paženklina perdėjimu.

Tokia „semiotika" dar neišskiria ženklo ir to, ką tas ženklas turėtų parodyti, kaip nėra išskiriamos pertekliaus ir perdėjimo reikšmės. Bet gyvybiškas erotikos plėtimasis sudaro dar trečią raktą: jis vyksta paviršiuje, ir šis paviršius turi savo „logiką" ir „gelmes". Toks raktas gal turėtų „paviršiaus gelmių" pavidalą. Lingis galbūt yra suradęs patirties plotmę, kurioje tradicinės žmogaus „gelmės" sampratos dar negalioja. Tokiose sampratose žmogaus „paviršius", jo veidas, sudaro „vidinių gelmių", sielos jausmų išraiškas. Paviršius

sudaro „ženklus" žmogaus intencijų, kurios suriša jį su daiktiniais įvykiais, orientuoja jį į tikslus ir parodo jo vidinius norus, galvoseną, siekimus ir net svajas. Bet paviršiaus gelmės yra kitokios. Anot Lingio, jų sąstatas neturi vidinės gelmės, nėra pasirėmęs nuolatine ir pastovia substancija, bet sudaro formacijas, kurios savo tėkmėje nesudaro išraiškų ko nors kito, bet tik deformaciją kitų formacijų, be sustojimo.

Paviršiaus gelmės logika parodo tik plėtimąsi, formavimąsi ir keitimąsi formacijų, kurios praplėčia, pratęsia viena kitą, išreikšdamos nieką kita, kaip tik šį plėtimąsi. Ženklai ant odos pratęsia paviršiaus erotinių jausmų formaciją, nepasiekdami, neimplikuodami nieko kito, kaip tik savo norą toliau praplėsti paviršiaus jausmų perteklių. Čia skausmas ir malonumas dar nėra išsiskyrę, dar viskas skaudžiai malonu, kiekvienas odos įpjovimas, kiekvienas randas sudaro žmogaus „garbės", „išdidumo" tašką ir tuo būdu „ženklą" to, kas tas žmogus yra: jo paviršutinė asmenybė. Nesvarbu kaip toks ženklas bebūtų įgautas, ar savo genties narių išraižymu, ar nagų įleidimu susitikime su leopardu, ar kovoje nuėmimu priešo galvos; visa tai sudaro asmenybės ženklą, kuris nenurodo vidinės eigos, bet pats yra žmogaus asmenybė. Čia ženklas ir tai, ką jis ženklina, dar nėra išskirti.

Paviršiaus gelmė, tai trečias raktas. Ketvirtasis įtaigauja, kad ženklai, kurie dar nieko neženklina, tik, gyvybiško-erotinio pertekliaus plėtimo visapusišku perdėjimu, patys save, nėra užtenkamai suprantami pozityvia šių ženklų „reikšme". Yra genčių, kaip Naujojoje Gvinėjoje, kur žmogaus asmenybė sutampa su nukauto priešo galva. Jeigu gyvybiškas-erotinis liejimasis sudaro tuo pačiu gyvenimo teigimą, jo praplėtimą ir net vaisingumą, kaip išeitų suprasti galvų medžioklę, kur visi genties „civilizacijos" procesai turi tik vieną reikšmę: pergalėti priešą ir nuimti jo galvą, t.y. paneigti gyvenimą? Anot Lingio, būtų galima argumentuoti, kad šioje kovoje ir pergalėje laimėtojas gali praplėsti savo teritoriją, įsigyti iš priešo būstinės grobio ir net gal vergų; bėda su tokiu argumentu yra ta, kad laimėtojas šiuo atveju nenori nei teritorijos, nei grobio, nei vergų. Jis tik nori galvos, duodančios jam asmenybę.

Šią problemą Lingis sprendžia pasirėmęs Sado „negatyviais ženklais". Visi ženklai, išreiškiantys ir sutampantys su gyvybiškuerotiniu perteklium ir perdėjimu, gali būti paneigti, ardomi ir terorizuojami visokiomis perversijomis. Sadizmo „imperijos tikslas"

yra vienas: griauti viską, paneigti visus civilizacijos ir kultūros pozityvius ženklus ir į jų vietą pastatyti nieką. Sadizmas puola „erotines barikadas", kur „falinis simbolis" negali būti suprastas kaip ženklas gyvybinio veršlumo, bet kaip „sodomizmo ragas", naudojamas ne išreikšti gyvenimo perteklių ir plėtimąsi, bet gyvenimo užpuolimui, skrodimui. Sadizmas visuomet pasireiškia sodomizmu. Lingis randa dvi tokio sadizmo rūšis. Tarp galvų medžiotojų falinis gamtos procesas yra pratęstas arba prailgintas metriniu ragu, užsimaujamu kiekvieno vyro. Toks ragas nesąs vaisingumo simbolis, bet užpuolimo ženklas. Sofistikuoti metropolio gyventojai išreiškia šį sadistinį sodomizmą savu būdu: naktiniai bevardžiai susitikimai tamsiuose metropolio koridoriuose vien dėl akimirksnio „malonumo" ir greito išsiskyrimo, nepamačius, nepažinus, kas jis ar ji buvo. Susitikimai, kurie nešvenčia gyvenimo, neneša veršlumo, bet sudaro brutalią jo užpuolimo bei paneigimo išraišką.

Penktasis ir paskutinis raktas yra „paviršiaus" erotinio bei sadistinio plėtimosi plaplėtime į bendruomeninius procesus. Šiuose procesuose žmogus irgi „cirkuliuoja" paviršiuje bendruomenės kūno, jo politinių bei ekonominių logikų pareikalavimu. Anot Lingio, moderniosios imperijos yra sudarę paviršutiniškas cirkuliacijos sistemas, neturinčias jokios vidinės „sielos". Jos cirkuliuoja viską, neišskyrus nei žmonių. Tokiose cirkuliacijose atsiranda „malonumo centrai", kur žmogus patraukiamas „už kainą" įgauti paviršutinišką malonumą: papigintą valgį, lytį, nuodus ir teatrą. Šioje cirkuliacijoje nėra jokios vidinės substancijos; visa yra paviršutiniška, tik reikalaujama, kad ši paviršutiniška cirkuliacija plėstųsi ir žadėtų vis „naujus" paviršutiniškus malonumus. Čia nebėra skiriama tarp erotinio plėtimosi ir sadistinio užpuolimo, nes tokioje cirkuliacijoje viskas išlyginta į pažadą malonumo, nepaisant ar jis pozityvus ar neigiantis. Taigi milžiniškos imperijų technologijos, kapitalo gausybės sudaro vien įrankius paviršiaus cirkuliacijai, „tarpkontinentaliniams ryšiams", kurie pažada „paįvairint" malonumus sukuriant ant to paviršiaus „patrauklumo" centrus, lyg tuos pjūvius ant afrikiečio odos.

Tokie imperijų bendruomeniniai „ženklai" yra lygūs kūno paviršiaus „ženklams", kurie nedingsta paženklindami ką nors kita, bet patraukia į save, parodo tiesiogiai skaudų malonumą, erotiką ir sadizmą, ir tuo būdu panaikina žmoguje norą reikalauti „vidinės"

substancijos. Imperijose sudarytas cirkuliacijos procesas sukuria centrus kaip ženklus, kurie nerodo nieko kito kaip tik save, savo erotiką ir sadizmą, įvairius malonumus ir perversijas. Visa tai sudaro „ženklų" sferą, kuri naudojasi moderniųjų mokslų sukurtomis technologijomis cirkuliuoti viską nuo vieno į kitą malonumo centrą, nuo vieno į kitą paviršiaus intensyvumo tašką. Lėktuvai, laivai, pinigai, biurokratijos, politika, religija, turizmas sudaro cirkuliacijos būdus modernių imperijų paviršiuje ir formuoja paviršutinį žmogų.

Nors pasiūlytieji raktai gali padėti sugauti Lingio sąvokas, jo veikalas yra per turtingas niuansais, metaforom, vaizduote, teorijomis ir metodais ir šiuo atveju „spiriasi" prieš visus suprastinimo užsimojimus. Be to, jo samprata turi užnugaryje įvairias filosofines, psichologines, sociologines ir metodologines struktūras, kurias jis ne tik vartoja, bet savo vartosena nepastebimai jas interpretuoja. Tuo jis „pakviečia" skaitytoją į pokalbį, į apklausinėjimą ir diskusijas, kurios turi duoti galimybės naujam tradicinių galvosenos būdų interpretavimui. Jis nelaiko savo interpretacijų šventomis, bet visuomet tik laikinomis ir pakeičiamomis akivaizdoje naujų įvykių, naujų kultūrose rastų išraiškų ir atradimų.

Ar galima skaityti Lingio veikalą nekaltai, be prielaidų ir sunkumų? Net ir Lingis sutiktų, kad jo veikalas yra gan šališkas: jis nagrinėja visas išraiškas iš „falinės-vyriškos" pusės ir būtų sunkiai „pritaikomas" moteriškai kultūrai ir išraiškoms. Beveik visuose rinkinio straipsniuose dominuoja „tėvas-sūnus" ir „tėvo įstatymas". Moteris dar vis laikoma „falinio pavydo" išraiška, ir nėra pasiekusi net Nietzsches visų pagrindinių gyvybės ir erotikos bruožų kaip moteriškų sampratos. Nors jis ir mėgina neigti kai kurias „falines-vertikalias" vertybes ir jas pakeisti paviršutine erotikos tėkme, ir pastaroji jo apibūdinta „vyriškai".

Antra, ir gal daug keblesnė bėda yra ta, kad Lingis teigia, jog tas „paviršutinis" procesas esąs dar prieškultūrinis, priešcivilizacinis, ir sudaro pagrindą išvystyti žmogaus vidinėms gelmėms, psichologijai ir net protavimui. Nors toks teigimas svarus ir reikalaująs tolimesnių nagrinėjimų, visdėlto jis turi teoriškai neįveikiamų plyšių. Pirma, jau net pati semiotika mokina, kad ženklai esą „diakritiški", „dvilypiai" ir kad vieno reikšmė yra jo skirtume nuo kitų ženklų. Taigi kalbėti apie „paviršų" tegalima tik supratus jį kaip „skirtumą

nuo gelmės". Šiuo atveju surasti „paviršų", kuris funkcionuoja be „gelmės", yra neįmanoma sąvoka. Antra, nei gyvybinė nei erotinė tėkmė neturi būdo parodyti, iš kur atsiranda pakartojama reikšmė, mokslinė „gramatika" ir net mitologinės, visiems prieinamos sąvokos. Sąvoka skiriasi nuo gyvybiškumo ir erotinio dinamiškumo, bet tuo pačiu sudaro visų procesų bei jausmų sampratos ir interpretacijos plotmę. Tokia plotmė nėra išvedama iš „pirmųjų" gyvybiškų cirkuliacijos eigų. Trečia, nors ir modernios imperijos ir jų paviršiuje cirkuliuojamos malonumo „prekės" bei surišti „intensyvumo" centrai neturi „vidinės sielos", jie visdėlto buvo sukurti „logikos", kuri nėra išvedama iš paviršutinių eigų.

Dar sunkesnės bėdos kyla iš to, kad „suradimui" tų plotmių, kaip gyvybinės-erotinės, ir jų eigų, neužtenka vien tik „stebėti" ir „nekaltai" aprašyti jas dar „prieškultūriniame" stovyje. Kaip jau minėta, Lingis vartoja Nietzschės, Freudo, semiotikų teorinius įnašus. Tie įnašai nėra nekalti; jie išdirbti specifinės kultūros eigoje ir jos sąvokų išsivystyme. Galima klausti, ar Nietzsches, Freudo ir semiotikų sąvokos yra suprantamos be Vakarų kultūros problematikos, diskusijų ir išsivystymo? Jeigu atsakoma teigiamai, tai būtų išvedama, kad vartojimas tokių sąvokų nereiškia, kad mes staigiai įgauname tų primųjų gyvybinių procesų tiesioginę patirtį „be tarpininkų". Bet esant tokiems tarpininkams, tokioms kultūroje išsivysčiusioms sąvokoms, būtų sunku teigti, kad mūsų afrikiečių arba galvų medžiotojų „ženklų" apibūdinimai jau tuo pačiu mums sudarytų tokių įvykių tiesioginės eigos sampratą. Teoriškai tariant, sunku įrodyti arba surasti „pradžią" arba „nekaltą eigą" be įtraukimo tokios eigos į jau pažįstamą kultūrą ir ženklų sistemą. Kaip Merleau-Ponty sakytų, jau su pirmu vystyklu kūdikis praranda „natūralią nekaltybę" ir yra įterptas į kultūrinę reikšmių sistemą.

Reikia pažymėti, kad šios pastabos visai nesumažina Lingio darbo vertės. Jis pratęsia mūsų sampratą erotinių procesų, kurie kartais būna „paslėpti" po netinkamomis sąvokomis. Ne tik jo sąvokos griežtesnės ir tiksliau tinkančios, bet taip pat jo lankstus, „ezoteriškas" stilius, vaizdinga kalba tas sąvokas daug tinkamiau išreiškia. Kalbant apie erotikos įvairumą, vaizdingumą, gyvybiškumą vaizdinga kalba galima įgauti daug „aiškesnį" vaizdą, negu vartojant formalias kategorijų sistemas, nutolusias nuo to įvairumo ir spalvingumo. Buvusios abstrakčios ir gal net

susvetimėjusios sąvokos Lingio straipsniuose įgauna konkretų įkūnijimą. Be jokio perdėjimo galima pasidžiaugti, kad Lingio darbe, nors rašytame ne lietuvių kalba, pasirodo lietuviškas jautrumas.

Algis Mickūnas

FREIBURGO MENO MOKYKLOS ĮNAŠAS Į LIETUVIŲ DAILĘ

Atkasdama Freiburgo meno mokyklos istoriją, patyriau įdomų žurnalistikos ir archeologijos darbą.* Suruošiau parodą, kuri įvyko 1984 m. gegužės mėnesį Čikagoje, University of Illinois at Chicago patalpose. Ta paroda buvo praturtinta ir pakartota Jaunimo centre Čiurlionio galerijoje 1985 m. sausio mėn. Lietuvių spaudoje buvo plačiai aprašyta ir fotografuota. Parodoj buvo daug senų nuotraukų, tapybos, keramikos, audinių, skulptūros ir grafikos pavyzdžių. Buvo ir dokumentų, parodų katalogų ir knygų, išleistų Vokietijos laikais, kurie papildė to laikotarpio gyvenimo vaizdą. Pagrindinis meno tikslas buvo pristatyti amerikiečiams lietuvių pergyvenimus ir tos meno mokyklos psichologinę prasmę bei akademinį produktyvumą. Parodos katalogui parašiau mokyklos istorijos ir emigracijos problemų santrauką.

Bandymas nagrinėti Freiburgo dailės mokyklos įnašą į lietuvių dailės istoriją vilioja mus filosofuoti apie nežinomybę — kas būtų buvę, jeigu ta mokykla nebūtų iš viso egzistavusi, jei tie dailininkai būtų likę Lietuvoje, jei kiti dailininkai tenai būtų dėstę, jeigu studentai būtų atlikę savo studijas kitose vietovėse? Gal svarbiausia tai, kad jei tos mokyklos nebūtų buvę, jos dalyviai, kurie ten kartu gyveno, būtų neturėję savo gyvenimo šviesiausių, linksmiausių dienų. Mokykla dalyviams dailininkams nebuvo tiktai langas, pravertas į kitą meno pasaulį. Jie buvo per tą langą tartum išmesti

* Santaros-Šviesos suvažiavime 1984 m. skaitytos paskaitos santrauka.

ar išstumti ir turėjo skaitytis su nauja aplinka, atvirom akim matyti naują meno ir savo ateitį. Ši mokykla jiems pagelbėjo.

Mokyklos įsikūrimas buvo entuziastiško ir plačių akiračių žmogaus — Vytauto K. Jonyno — nuopelnas. Jis vienas pats ėmėsi darbo organizuoti mokyklą. Iš savo studijų Prancūzijoje ir iš Lietuvos akademinio gyvenimo jis pažinojo žmonių (ypač Raymond Schmittlein), kurie galėjo pagelbėti šiame užmojuje. Be jo ambicijos, tokios meno mekos kaip Freiburgas lietuviai išeiviai nebūtų turėję. Pagal Henriką Nagį, kuris ten dėstė ir mokėsi, nei Kaune nei Vilniuje niekas nebuvo tokios talentų ir gabumų koncentracijos — tokios tirštos intelekto atmosferos. Dailininkai, sukviesti į mokytojus, Lietuvoje gyvenant trynėsi, bet čia, bent keliems metams, bandė padėti į šalį savo skirtumus ir susivienyti darbui. Į galą tie asmeniški ir filosofiniai skirtumai vistiek iškilo į paviršių, bet studentai nekreipė dėmesio į savo profesorių intrigas ir naudojosi kūrybiniu laiku. Lietuvos praradimas ir karo baisumai gal paveikė vyresniuosius, t.y. mokytojus, labiau negu studentus. Studentai žiūrėjo į ateitį. Mokytojai laikėsi tradicijom, grynai akademiniais požiūriais tapyboje ir skulptūroje. Šios pažiūros šiektiek persidavė ir studentams. Viesulas man rašė: „Tarp tapybos/skulptūros ir kitų šakų ‚diskriminacijos' nebuvo, nors tarp studentų tai visuomet ir visur yra jaučiama, pav. vienas skulptorius mus grafikus vadino ‚artojais', reiškia, juodas darbininkas — taškas!"

Mokykla nebuvo joks avangardas. Kiti mokytojai savo klasėse net ir netoleravo eksperimentacijos. Visi studentai prisimena Telesforą Valių kaip puikiausią, ramaus būdo mokytoją, kuris labiausiau visiems pagelbėjo spręsti kompozicijos problemas ir kuris skatino asmenišką išraišką. Keramikoje ir audiniuose buvo turbūt stipriausia liaudiška dvasia. Išskyrus Juozą Bakį, dauguma keramikos buvo gramozdiška ir sunki. Keramikoje, reikia paminėti, buvo ir geras procentas studentų, kurie niekados nesitikėjo būti dailininkais, ir tik patekdami į tą studiją galėjo prisiglausti prie Freiburgo gyvenimo. Jonynas įsteigė šią mokyklą pagal Kauno Taikomosios Dailės Instituto pavyzdį, o UNRRA irgi norėjo pabrėžti amatų vystymąsi, tai audiniai ir keramika čia geriausiai pritapo. Jonynas pasinaudodavo tų studijų produkcija, dažnai išdalindamas jų kūrinius dovanom „patepti" mokyklos administracijos kelią grynai praktiškais tikslais.

Kartu su mokyklos disciplina ir kūryba studijose vyko minėjimai, sportas, pašnekesiai ir seminarai. Antano Tamošaičio dosnumas ir jo 1500 knygų biblioteka leido studentams pamatyti kitus meno pasaulius knygose. Atmosfera subūrė studentus ir svečius. Kaip Alg. Kurauskas sako, „visi žinojom, kad tos mokyklos neužteks, bet čia galėjom ruoštis tolimesniam gyvenimui". Mes galim įvertinti tos mokyklos įnašą į lietuvių dailės istoriją tik tos mokyklos studentų pasireiškimuose ir vėlyvesnės kūrybos išsivystyme.

Gera Freiburgo studentų dalis jau buvo pradėję savo meno studijas kitur. Tai rodo jų profesinį pasiryžimą. Pokario metu studentai ir mokytojai neturėjo darbo, laukė emigracijos ar grįžimo Lietuvon, ir turėjo laiko kurti ir atsiduoti menui. Neseniai *Harper's* žurnale pasirodė straipsnis apie egzilio intelektualinę reikšmę.*(1)* Autorius teigia, kad daug išeivių yra intelektualų, nes tokie užsiėmimai reikalauja nedidelio įsišaknijimo daiktuose. Freiburgo laikotarpy ir nebuvo tų daiktų, išskyrus tai, ką galėjo išsivežti bėgdami iš Lietuvos. Ši idėja gali išsivystyti iki tokio taško, kad visas pasaulis tampa svetimas. Kaip minėjau parodos kataloge, šie dailininkai virto „amžinais klajūnais". Karo išgyvenimai gal išspaudė meną ir iš žmonių, kurie kitu atveju nebūtų apie meną net galvoję. Kita vertus, Freiburgo studentai ten susispietė, nes jie buvo užsidegę menui. Viesulas teigia, kad tos mokyklos abiturientai turbūt gausiau tebesireiškia menuose po 35 metų, negu būdinga kitoms meno mokykloms.

Ar galėjo ta mokykla duoti daugiau? Savo sąlygom padarė viską, ką galėjo. Nors trūko ne tik maisto, bet ir svarbiausių priemonių — popieriaus, molio, metalo ir spaustuvių drožiniams, svarbiausias nuopelnas buvo įskiepijimas mokiniams meilės savo mokslams. Ką daugiau bet kokia mokykla gali perduoti savo studentams, kaip tik akademinius pamatus, vidines priemones toliau siekti savo paties išsilavinimo? Šitas šiltadaržis netik išlaikė meno tradicijas, bet sutvirtino tautišką brolišką tarp lietuvių. Viename straipsnyje apie karo poveikį muzikoje Antrojo pasaulinio karo metu*(2)*

1 Edward W. Said, „The Mind of Winter, Reflections on Life in Exile", *Harper's,* September, 1984, p. 49.

2 Karen A. Cerulo, „Social Disruption and Its Effects on Music; An Empirical Analysis", *Social Forces,* Vol. 62:4, June, 1984.

autorė sako, kad išardyta bendruomenė ir komunikaciniai ryšiai yra vienas iš svarbiausių karo rezultatų. Po karo menininkas ieško progos įkurti naują aplinką, stengdamasis atgauti asmeninės kontrolės jausmą. Freiburgo mokykla tą ir pasiekė. Šie dailininkai turėjo vienas kitą, vieni neskendo, neplaukė atkirsti nuo savo kamieno.

Buvo tik sutapimas, kad šie dailininkai atsidūrė Freiburge. Palikę Lietuvą, jie lakstė kaip pelytės per Europą, kraustėsi kaip čigonai. Kiti susitvarkė reikalus kituose miestuose, susirado sau užsiėmimų, įsikūrė šeimas. Petravičius dėstė Munchene, UNRROS meno mokykloje. Jis mano, kad jis buvo tiek įtakingas studentams, kiek ir Freiburgo profesoriai. (Petravičiaus triptichas „Pavasaris" buvo naudotas sgrafito pamokoms, kurias visi studentai atsimena kaip itin vertingas.) Augius, su keturiais vaikais, nelengvai galėjo kraustytis, ruošė savo knygas Memmingene ir vedė plačią korespondenciją. Ratas-Rataiskis įsteigė savo studiją ir dėstė studentams, kartu administruodamas *Žiburių* meno skyrių, kuriame davė dailininkams progos pasirodyti ir palaikyti profesinius ryšius.

Per tuos metus mokykloje vyko daugybė parodų. Bent pusė minėtųjų dailininkų turėjo su Freiburgu ryšius. Petravičius surengė bendrą lietuvių parodą Schongau 1947 m., Jonynas su Galdiku dažnai ruošdavo savo kūrinių pristatymus, Lietuvių Dailės Institutas rengė parodas ir leisdavo knygas. Man atrodo, kad Freiburge susispietę dailininkai buvo energijos branduolys visiems šiems užsiėmimams, bet ji nebuvo vienintelė vieta, kur šios energijos liejosi. Buvo nuostabiai kūrybingas periodas.

Šios mokyklos svarba, vienaip žiūrint, lietuviams buvo tokia pati, kaip ir visos švietimo ir kultūrinės veiklos stovyklų sąlygose. Mokyklos įtaka išlieka tam studentui, kuris supranta kad mokykla yra tik gyvenimo pradžia. Gal mokykla pasitarnauja net ir stipriau, jei tampa atsispyrimo punktu, prieš kurį studentas gali kelti savo pasipriešinimą, ieškodamas to, ko jis tenai nerado.

Ko Freiburgas neatnešė ar nepastebėjo lietuvių dailėje? Man vis užkliūna mintis, kad tai nebuvo visapusiškas „taikomosios dailės" institutas, kuris žiūrėtų į visą žmogaus aplinką ir lygiom teisėm ieškotų metodų pagražinti buitį. Jau Suomijoje nuo XIX amžiaus vidurio, Amerikoje su Arts and Crafts Movement ir vėliau su Frank Lloyd Wright, Europoje su Art Nouveau ir Art Deco, vėliau Bauhausas svarstė daiktų apipavidalinimą. Kėdė, šukos, lempa irgi

verti dailaus apdirbimo, ne tik skulptūra ir tapyba. Pasiklausius tų, kurie Freiburge dirbo, gaunu visokių atsakymų. Sąlygos, neturėjimas priemonių, antivokiška aplinka ir lietuvių pačių romantizmas nustatė juos prieš tokius darbus, kartu su nežinojimu, kas darėsi kituose kraštuose.

Gilindamesi į Freiburgo mokyklos istoriją, užmezgiau ryšius su maždaug 25 dailininkais, kuriuos aplankiau, apklausinėjau, įrekordavau, ar su kuriais bent susirašinėjau.

Jų laiškų ištraukų pagalba dabar norėčiau pravesti neakivaizdinį pašnekesį.

VYTAUTAS K. JONYNAS, Freiburgo mokyklos steigėjas ir profesorius, dabar gyvenąs New Yorke:

Pirmiausia reikia atkreipti dėmesį į faktą, kad mes atsiradome Vokietijoje Hitlerio laikais ir buvome jo kapituliacijos liudininkai. Hitleris vokiečių meno raidą-pažangą buvo užgniaužęs savotiška jo meno doktrina. Mes atsiradome pažangaus meno kapinyne. Vokiečių menas į mus galėjo turėti įtakos tik savo praeitimi, su Kathe Kollwitz ir Barlacho skulptūromis. Kiek naujau pradėjo reikštis Baumeisteris Stuttgarte, kuris buvo stiprioje prancūzų meno ir kiek Paul Klee įtakoje.

Suprantama, kad mus, prancūzų zonoje, veikė prancūzų menas. Freiburge buvo didelė ir plati jų meno paroda su Matisse, Braque, Picasso ir impresionistų kūriniais. Prancūzų instituto biblioteka ir jų spauda Freiburge buvo tas pokarinis Vokietijos meno klimatas, kurio pozityvinė įtaka galėjo veikti ir mūsų freiburginės studentijos inspiracijas. Mokyklos mokytojai buvo apsikasę savo senuose „apkasuose" ir juos stimiliavo jau buvusi giminiška ši prancūzų kultūra. Pvz. Galdikas savo senąją expresionistinę vokiečių įtaką praturtino prancūzų impresionistais, fauvistais ir naujų kelių ieškojimo drąsa. Ši ieškojimo drąsa pradėjo reikštis mokyklose ir, aišku, studentuose. Pastariesiems buvo, jiems atvykus kad ir į Ameriką, ne kas kita, kaip žuvelėms patekimas į plačius vandenis. Mokyklos Freiburge didžiausias nuopelnas buvo entuziazmas ir pastangos gyventi menu. Mokykla puoselėjo savosios individualybės kiekviename studente atidengimą. Naujų kelių ieškojimas, su visomis galimomis klaidomis, mokyklos buvo atkakliai skatinamas. Mokykla neužsiėmė literatūrinėmis problemomis, todėl studentų darbuose menas, kaip forminės išraiškos priemonė, turėjo savo

primatą. Tiesa, Freiburgas — pati mokykla priglaudė rašytojus, Nagį, Nyką-Niliūną, Katilišką, Julių Kaupą ir Blekaitį. Pagaliau ir poetas Henrikas Radauskas su Rannitu buvo freiburgiškiai. Šių rašytojų įtakos tektų studentuose ieškoti daugiau intelektualiniame išsiprūsinime nei turinio ar simbolizmo prasme.

Į Freiburgo meno studentus reikia žiūrėti kaip į individus, kurie tiesė pamatus savo ateities kūrybai. Tie pamatai dar buvo žemėje ir todėl jie negalėjo būti matomi ar tam metui reikšmingi. Faktas, kad ateityje kūrybingieji, Amerikoje, Australijoje ir Kanadoje nestatė savo meninių rūmų ant smėlio, bet naudojo jau turimas ir įgytas menines žinias bei patirtį.

Nemanyčiau, kad šio laikotarpio lietuvių emigrantų dailė (Vokietijoje) padarė didelį šuolį į priekį nuo Lietuvos meno raidos. Pokarinis sovietinis Lietuvos menas tebegyveno Stalino saulės karščio įtakoje, todėl jis tik merdėjo arba „pavėsiavo". Emigrantams šis laikotarpis taip pat buvo tik laukimo, išlikimo ir beviltiškumo ženkle. Todėl Freiburgas su savo mokykla ir yra tas unikumas, kuris ieškojo priemonių duoti Žmogui savąją vertę ir pasitikėjimą ateitimi. Šis pasitikėjimas turėjo būti pagrįstas dabartimi.

Jei pafilosofuoti, tai tektų prisipažinti, kad Antrasis karas nužmogino žmogų. Nebeliko stabilios vertybės, kuria žmogus galėjo atsiremti. Tų vertybių žmonės pradėjo ieškoti žmogaus dvasiniame gyvenime — menuose.

ELENA URBAITYTĖ, tapytoja, skulptorė, dabar gyvenanti New Yorke:

„Kaip egzilė paveikė dailės formą?" Reikėtų išskirti du etapus — europietiškos ir amerikoniškos aplinkos. Freiburge buvo tęsiama idealistinės filosofijos poimpresionistinio laikotarpio pasaulėžiūra mene. Mūsų mokytojai tęsė Europos kultūros dailės pasireiškimus. Freiburgo užuovėjoje per kelis metus mums atsidarė muziejai ir galėjome studijuoti ir stebėti pasaulio meną. Tos privilegijos neturėjom Lietuvoje. Apie kubizmą mažai buvo kalbama Freiburgo mokykloje, bet man teko matyti Cezanno originalus muziejuose, kurių įtaka mano kūryboje tęsėsi ilgus metus.

Amerikoje gyvenimas mane ir visus kitus dailininkus, atvažiavusius iš Europos, labai sukrėtė. Mes patekome į XX mažiaus technologinį sūkurį. Dailininką veikia aplinka. Aš pati turėjau

perorientuoti savo vizuolinę formą. Šalia tapybos pradėjau dirbti trijų dimensijų konstrukcijas, naudodama naujas industrines medžiagas. Freiburgo mokykla padėjo man ta prasme nes jaučiausi turinti pagrindą ir nebijojau peregzaminuoti savo vizualinę formą: kai ką išmesdama ir kai ką naujo priimdama. Kas be to, jei Freiburge nebūčiau buvusi, nebūčiau gavusi dvi stipendijas į Paryžių ir Ameriką. Gal iš viso nebūčiau atvažiavusi į Ameriką.

Amerikoje vizualinės formos erdvinis sprendimas pasidarė svarbus. Meno kūrinyje centras iškrito. Taip pat žmogus pasidarė nebe centras vizualinės išraiškos, kalbant grynai apie formą. Ir, žinoma, abstraktinis menas, kuris dabar visai nėra naujas, bet mums lietuviams Amerikoje tai buvo nauji keliai 1950-60. . . Nors abstraktus menas turėjo pirmus žingsnius Europoje, tik Amerikoje aš pajutau abstraktaus meno reikšmę.

Lietuvoje jie daug dirba portretuose ir jų vizualinė filosofija yra aiškiai idealistinė. Mano patyrimai Amerikoje yra visai kitokie nekaip lietuvių dailininkų Lietuvoje. Bet prigimtis turbūt prasiveržia bet kokiame stiliuje. Lietuvių dauguma turi lyrinį poetišką pajutimą. Aš kai pagalvoju apie praeities egzilį Amerikoje, net baisu darosi, kaip mus blaškė, ne tik fiziškai, bet emociškai, protiniai, mėtė ir spyrė. Kaip po to gali piešti idealinius portretus ar idealistinius peizažus? Bet, žinoma, aš kalbu tiktai apie save neužmirštant paminėti, kad kova prieš moterų dailininkių diskriminaciją Amerikos meno pasaulyje tęsiasi dar ir šiandien.

ALBINAS ELSKUS, vitražistas ir mokytojas, dabar gyvenąs New Yorke:

Freiburgo periodas. . . Tai buvo vienas šviesesnių momentų gana niūrioje, pokarinėje egzistencijoje. . .esminė tos mokyklos reikšmė, tais neaiškiais laikais, svetimoje žemėje gyvenant iš svetimos malonės be tikros ateities, o stiprinantis tik savo paties ir draugų pasitikėjimu ir viltimi, kad mes galėsime keliauti toliau ir siekti kūrybinės išraiškos bet kur pasaulyje. Jei nieko kito, bet stiprus akademinis priėjimas prie piešinio ir spalvinės— impresionistinės ir ekspresionistinės mokyklos pažiūra į tapybą padėjo stiprius pagrindus, kurie leido kiekvienam asmeniškai vystytis toliau. . . Freiburge vitražų studijos nebuvo, bet man buvo leista atlikti eilę vitražinių piešinių. Atvažiavęs Čikagon ir įstojęs į

Karl Hackert vitražų studiją (kurioje pirmą kartą savo rankose laikiau spalvinį vitražo stiklą) buvau deleguotas į piešinio ir komponavimo skyrių. Mano atsivežtos Freiburgo mokyklos dienų piešinių nuotraukos ir vitražų eskizų piešiniai buvo lemiantis rodiklis. Piešinio valdymas man atidarė duris.

Mokykla Freiburge, kaip ir Dekoratyvinės Dailės Institutas Kaune, siekė bendro akademinio meno išvystymo, su stipria pažiūra į prancūzų meno mokyklos — tiksliau Paryžiaus mokyklos sekimą kaip modernaus meno ieškojimų pavyzdžio. Nei Kaune, nei Freiburge nebuvo specialiai siekiama atrasti ir užfiksuoti specifinius lietuviškus bruožus. Šie bruožai norint ar nenorint patys prasikišdavo studentų darbuose. Gal audinių ir keramikos studijose tai pasižymėjo stipriau nei kitose sekcijose. . . Niekas negalėjo nurodyti krypties ar aiškiau analizuoti esminių lietuviškų bruožų. Tuometinis gyvenimo momentas kūrybinėje platformoje nebuvo tam palankus. Norai buvo neatsilikti ir pasivyti greitai besivystantį modernų meną (kuris karo metų laikotarpyj iš viso nebuvo pasiekiamas Lietuvoje) ir suprasti ir pasisemti to kūrybinio eleksyro tolimesniam augimui. . . .Dar vienas aspektas turi būti paminėtas. Mes buvome jauni, laimingi išsprukę iš karo nagų, laisvi su atdarom akim į visą pasaulį. Ateitis, nors ir nežinoma, buvo daugiau žadanti nei netolima praeitis. Praeitis, kuri buvo sunki ir žiauri, nepaveikia jauną žmogų, kaip ji paveikia vyresnį. Mes nesiekėm vaizduoti praeitį, bet bėgte bėgome į ateitį — arba, kitaip sakant, žiūrėjom į priekį, o ne per petį atgal.

Naujojo gyvenimo pažadai ir svajonės nevisus mus sutiko vienodai. Ir mes visi turėjome daryti asmeninius sprendimus, ką pasirinkti ir ką atmesti savo gyvenime. Vieni siekėme įsitraukti į meno pasaulį, kuris nepuoselėja tautiškai ribotų mokyklų, bet pripažįsta asmens vidinę ekspresiją kaip vienintelę tikslią kūrybinę vertybę. Kiti siekė artimesnio ir gilesnio lietuviško meno išraiškų nagrinėjimo savo kūryboje. . . .Ir vieni ir kiti turėjome pagrindą, kurį išsinešėm iš Freiburgo. Šis pagrindas parengė mus daugiau iš techniškos nei iš kūrybinės pusės. Bet pagrindas buvo stiprus ir pakankamai laisvas tolimesniem eksperimentam. Yra žinomas faktas, kad meno mokyklos negali išmokyti kūrybos — tai yra prigimta ir išvystyta dovana. Tačiau kūrybinį momentą galima analizuoti darbe, ir atidengti rezultatai gali patapti inspiraciniais motyvais asmeniniam vystymuisi. Eksperimentas, ypač studentui,

yra esmiškai reikalingas... Jei galima nurodyti, ko Freiburgo mokykla nepastebėjo arba nepuoselėjo, tai platesnės pažiūros į eksperimentinius projektus, kurie siekė toliau nei fakulteto nurodytos ribos. Šis faktas pastebimas radikaliame pasikeitime buvusių studentų (ne visų) darbuose, kada jie atsirado įvairiuose pasaulio kraštuose. Tai buvo lyg manifestacija, kad potencialas kitokiom išraiškom nebuvo užslopintas.

ROMAS VIESULAS, grafikas ir profesorius, gyvenąs netoli Philadelphijos:

Ką Freiburgas atnešė: *Yra jau istorija (iš viso, kad įvyko, tai jau stebuklėlis...)* Ko neatnešė, bet galėjo atnešti? *Daugiau negalėjo. Išvežė tą pačią dėstymo tradiciją, kurią turėjo Lietuvoje. Subūrė geriausius dėstytojus lietuvius, kurie sutiko dėstyti. Taigi* dėstymo talentai — maksimalūs *tuo metu... Būtų gal pakeista situacija, jei dėstytų vokiečių ar vidurinės Europos talentai, bet kas iš jų eitų į „pabėgėlišką" situaciją dėstyti? Freiburgas buvo grynai emigracinės grupės energija ir akstinas... Dėstytojai išsivežė tą menišką ir dėstymo tradiciją, kurią susikūrė Lietuvoje; ji buvo didele dalimi vakarietiškai orientuota. Per keturis metus naujos koncepcijos neišvystė ir negalėjo išvystyti, nes virš visų mūsų kabojo mintys: „Australija?" „Kanada?" „Venecuela?" „Anglija?" (O JAV buvo svajonė, sunkiausiai apčiuopiama.)* Mokyklos struktūra — *optimalinė tomis sąlygomis, apimanti visas dailės šakas, kurios ir šiandien inkorporuojamos dailės mokyklose (išskyrus fotografiją, kuri apskritai yra „naujokas" mokyklose.)*

Kaip karo eigos pergyvenimai paveikė forma, *ne tik turinį* — išeivijoje, o taip pat ir Lietuvoje? *Nepaveikė. Pirmiausia — išeivijoje: ne karo įvykiai, bet nauja kūrybinė aplinka paveikė beveik visus: iš to ir naujos formos. Kai kuriuos ta aplinka paveikė traumatiškai — ir buvo šokta imituoti tai, ką nauja aplinka rodė, totaliai užmirštant, ar tas „receptas" asmeniui tinka. Kiti taikėsi oportunistiškai, idant būtų pastebėti meno institucijų. Treti — natūraliai pasikeitė... Mano atvejis — anachroniškas, sakyčiau, netipiškas. Kas liečia formą, didžiausią poveikį padarė Biblioteque Nationale Paryžiuje aptikti brazilo tapytojo Portinari juoda-balta, nedidelio formato katalogai. Taigi ne karai, 9-ti fortai, miestų sunaikinimai, žuvusių arklių ir karėivių lavonai — bet katalogai Biblioteque Nationale. Ši įtaka formoje man išliko apie 10 metų.*

Kas liečia turinį, karas ir savo krašto praradimas man paliko neišdildomą įspūdį. Į kūrybinio gyvenimo pabaigą imu suprasti — kad visos mano pokarinės kūrybos širdis yra savo krašto laisvės praradimo skriauda. Tai buvo ir tebėra centrinis visos mano kūrybos variklis. (Kitų kūryboje aš to ryškiai nematau.) Tų ženklų matėsi ir mano freiburginiuose darbuose.

Dabar grįžkime prie tų pačių problemų Lietuvoje. Taigi — formos. Karo pergyvenimai iš esmės nepakeitė formos nei tapyboje nei grafikoje. Tų pačių tapybinių ir grafikos tradicijų buvo laikomasi ilgus dešimtmečius. Grafika laikėsi kietai liaudies meno raižinio tradicijų, kuri prasidėjo dar prieš karą. Tapyba ir toliau varė provakarietišką tapybos būdą, kuris buvo atvežtas studijuojančių Paryžiuje. . . dabar Lietuvos tapyba, berods, tebėra viena pažangiausių visoje Sąjungoje, nors, vakarietiškai žiūrint, ji savo forma gerokai pasenusi. Aš tą reiškinį vadinu — kūrybine rezistencija: grafikoje — laikytis savo ištakų; tapyboje laikytis tolimesnės Vakarų įtakos. Tai buvo apie 30 metų. Žinoma, abiejose srityse dabar yra daug kitimų formoje. Taigi konservatyvinė kūrybinė rezistencija yra stiprus pokarinės epochos fenomenas. Su didesne laisve — dabar ima laisvėti ir kisti formos. Žinoma, su tuo dailė nustoja ir savo tipiškos, lokalinės išraiškos, nes dailė iš viso Lietuvoje „universalėja". Turinys Lietuvoje. . . karo pergyvenimų praktiškai nepaliestas. Čia reikia galvoti, kad dalis išraiškos — forma ar turiniu — visai negali būti matoma, nes dalis kūrėjų negali reikštis taip, kaip norėtų esamoje politinėje santvarkoje

VIKTORAS SIMANKEVIČIUS, grafikas, dabar gyvenąs Australijoje:

Freiburgo mokykla buvo. . . pokario kuriozas, neramios jaunatviškos sielos užgaida — siekti aniems laikams neįmanomo, kas dar toli i už kalnų ir marių. . . Žvelgiant objektyviai į Rebhauso mokyklą iš laiko perspektyvos, Freiburgo auklėtiniams negalėjo dar nieko duoti. Visi tada buvome viščiukai, mokėmės lesioti figuratyvinio meno principų, neužsižiūrėdami į savo įgudusius vadovus. Iki 49-ųjų pradžios dar nebuvome veikiami jokių pašalinių meno įtakų (sakykim — vokiečių, prancūzų ar anglosaksų) — neturėjome tam sąlygų, o ir pati Vokietija tebebuvo dar chaose. Klausimai įgyja prasmės tik tuomet, kai mokykla nustojo egzistavusi ir jos auklėtiniai pabiro po platųjį pasaulį, daugiausia jų susibūrus JAV ir

Kanadoje. Klausimą tada galima būtų pateikti šitaip: „Kaip sėkmingai jiems pavyko ‚įsikurti' naujose aplinkybėse, įsipilietinti naujose meno dimensijose, kurios greitai ėmė plisti Amerikoje, skelbdamos išsivadavimą nuo figuratyvinės vergijos, įvesdamos anarchiją, lėkštumą, madingumą ir t.t. Daug galvų susukta, dar daugiau aukų pareikalauta. Dabartinė lietuvių dailė laisvajam pasaulyje savo veido vis dar nėra suradusi.

Po trisdešimt penkių metų galim įvertinti Freiburgo École des Arts et Métiers kaip medžio kamieną. To medžio šakos, dailininkai, auga, siekia skirtingomis kryptimis ir savo individualiais lapais renka saulės spindulius ir lietaus lašus. Išeivijos dailė toli išaugo nuo Lietuvos šaknų, bet giminystė ir ryšiai svarstomi ir neužmirštami.

Viktorija Matranga

METMENŲ ŠIMTININKAI:

106) Dr. Adolfas Šležas
107) Donatas Siliūnas
108) Vladas Civinskas
109) Paulius Jokubaitis
110) Dalius Vasys

$50.00

Kostas Ramonas
Dr. Edvardas Kaminskas
Dr. Marija Arštikaitytė
Mara ir Kazys Almenai

A. a. Bernardo Prapuolenio atminimui aukojo Danutė ir Viktoras Simankevičiai iš Australijos.

metmenys

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania 17013

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titas Antanaitis, Živilė Bilaišytė, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Violeta Kelertienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Dana Bilaišienė, Marytė Černiūtė, Alma Jakimavičiūtė, Violeta Kelertienė, Daiva Markelytė, Nijolė Martinaitytė, Ramutė Plioplytė, Vytautas Vepštas.

Administracija: Marija Paškevičienė
3308 West 62nd Place
Chicago, Illinois 60629

Kaina: Šio numerio — $5.00. Prenumerata metams — $10.00. Garbės prenumerata — $20.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiutoje.

Leidžiami AM & M Publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.

ISSN 0543-615X

5,-

ALp(LKA)1742
1985, Nr.49

ALp1742
L.arch.

88.291,96